

Sociální kapitál v České republice
a v mezinárodním srovnání

Jana Stachová, Josef Bernard, Daniel Čermák

09 | 5



Sociologické studie Sociological Studies

Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i., Praha
Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic, Prague

SOU

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Sociální kapitál v České republice a v mezinárodním srovnání

Jana Stachová, Josef Bernard, Daniel Čermák

Tuto práci recenzovali:
doc. PhDr. Michal Lošťák, Ph.D.
Mgr. Nataša Pomazalová, Ph.D.

Tyto Sociologické studie vznikly s podporou výzkumného projektu „Sociální kapitál jako faktor ovlivňující regionální disparity a regionální rozvoj“, WD-13-07-1, podpořeného v letech 2007–2011 Ministerstvem pro místní rozvoj České republiky. Publikace byla vydána za podpory Výzkumného záměru Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., „Sociologická analýza dlouhodobých sociálních procesů v české společnosti v kontextu evropských integračních politik, rozvoje znalostní společnosti, lidského, sociálního a kulturního kapitálu“, č. AV0Z70280505.

Obsah

Abstrakt	7
Abstract	8
Abstrakt	9
Úvod	11
1. Sociální kapitál	13
1.1. Sociologický koncept sociálního kapitálu	13
1.2. Formy a složky sociálního kapitálu	14
1.3. Zdroje sociálního kapitálu	16
1.4. Možnosti komparativních studií sociálního kapitálu	16
2. Úloha sociálního kapitálu v regionálním rozvoji	20
2.1. Síť a informace	21
2.2. Sounáležitost s místem a participace	23
2.3. Regionální politika	24
3. Existující mezinárodní komparativní analýzy sociálního kapitálu	25
3.1. Využitelné indikátory sociálního kapitálu v mezinárodních srovnávacích šetřeních	26
3.1.1. Generalizovaná důvěra	26
3.1.2. Normy občanského soužití	27
3.1.3. Sociální síť	28
3.1.4. Vztah k politice a veřejné správě	32
4. Sociální kapitál v České republice	36
4.1. Cíle analýzy	36
4.2. Charakteristika souboru a souhrnný index sociálního kapitálu	37
4.3. Výsledky analýzy	40
4.3.1. Sociodemografický a sociokulturní kontext sociálního kapitálu	40
4.3.2. Socioekonomický kontext sociálního kapitálu	50
4.3.3. Teritoriální kontext sociálního kapitálu	57
4.4. Shrnutí	60

5. Sociální kapitál českých regionů v evropském kontextu	67
5.1. Možnosti komparace evropských regionů	67
5.2. Volba vhodného datového souboru pro komparativní analýzu sociálního kapitálu	68
5.3. Operacionalizace jednotlivých dimenzí sociálního kapitálu pomocí ESS 2002	68
5.4. Výsledky analýzy	69
5.4.1. Souvislosti mezi dimenzemi sociálního kapitálu	69
5.4.2. Regionální rozložení sociálního kapitálu	73
5.4.3. Variabilita sociálního kapitálu mezi státy	74
5.5. Posouzení pozice českých regionů v rámci Evropy	80
Závěr	81
Literatura	84
Datové zdroje	87
Příloha 1: Index sociálního kapitálu, Česká republika	88
Příloha 2: Číselník k šetření sociálního kapitálu v České republice	91
Příloha 3: Výsledky analýz dat z šetření sociálního kapitálu v České republice	104
Příloha 4: Index sociálního kapitálu, mezinárodní komparace (ESS 2002)	110
Shrnutí	113
Summary	115
Zusammenfassung	118
O autorech	121

Sociální kapitál v České republice a v mezinárodním srovnání

Jana Stachová, Josef Bernard, Daniel Čermák

Abstrakt

Jakou roli může hrát sociální kapitál v teoriích regionálního rozvoje? Jaké jsou souvislosti sociálního kapitálu v České republice? Jaký vztah je mezi sociálním kapitálem jednotlivců a jejich sociodemografickým, sociokulturním, socioekonomickým a teritoriálním zázemím? A jak si stojí české regiony v úrovni sociálního kapitálu v kontextu evropských regionů? To jsou základní otázky, na které se Sociologické studie *Sociální kapitál v České republice a v mezinárodním srovnání* v souladu s dílčími cíli projektu *Sociální kapitál jako faktor ovlivňující regionální disparity a regionální rozvoj* pokoušejí odpovědět. Výsledky empirické části projektu ukazují, že je důležité soustředit se nejen na dosaženou hodnotu indexu sociálního kapitálu, ale také na rozdíly v rámci jeho jednotlivých dimenzí. Ačkoliv se využitý souhrnný index sociálního kapitálu ukázal jako vhodný, také podrobnější pohled na jednotlivé aspekty dimenzí důvěry, sociálních sítí, občanské angažovanosti a sounáležitosti s místem poskytl zajímavé výsledky. Individuální index sociálního kapitálu podle očekávání souvisí zejména s ekonomickou situací jednotlivce, ale také s lidským kapitálem a životní zkušeností. Naopak je do značné míry nezávislý na teritoriálním kontextu v rámci České republiky, reprezentovaným velikostí obce a regiony NUTS 2. K závěru o relativně homogenní distribuci sociálního kapitálu na českém území dospívají i výsledky založené na mezinárodních datech. Ve srovnání s Evropou jsou pak české regiony NUTS 2 v hladině sociálního kapitálu slabě podprůměrné, pokud je ovšem srovnáme pouze s postkomunistickými zeměmi, jsou naopak výrazně nadprůměrné.

Klíčová slova

sociální kapitál, regionální rozvoj, Česká republika, mezinárodní komparace

Social Capital in the Czech Republic and in an International Comparison

Jana Stachová, Josef Bernard, Daniel Čermák

Abstract

What role does social capital occupy in theories of regional development? What is the context of social capital in the Czech Republic? What kind of relationship exists between an individual's level of social capital and his/her socio-demographic, socio-cultural, socio-economic, and regional background? And where do regions in the Czech Republic stand in terms of their social capital in the context of European regions? These are the basic questions that this Sociological Study on 'Social Capital in the Czech Republic and in an International Context' in conformity with some of the objectives set out in the project 'Social Capital as a Factor Influencing Regional Disparity and Regional Development' attempts to answer. The results of the empirical part of the research project this study is based on show that it is important to concentrate not just on the total score in the social capital index, but also on differences that exist within each of its dimensions. Although the social capital index used proved applicable, a closer look at individual aspects of the dimensions of trust, social networks, civic participation, and belonging to a place produced interesting results. As expected, the individual index of social capital is mainly related to an individual's economic situation but also to human capital and life experience. Conversely, in the Czech Republic it is relatively independent of territorial context, represented by the size of the community a person lives in and NUTS 2 regions. The conclusion that social capital in the Czech Republic is relatively homogeneous is partly supported by findings based on international data. Compared to Europe, the Czech NUTS 2 regions have weak, below-average levels of social capital, but compared to other post-communist countries, they are well above-average.

Keywords

social capital, regional development, Czech Republic, international comparison

Das soziale Kapital in der Tschechischen Republik und im internationalen Vergleich

Jana Stachová, Josef Bernard, Daniel Čermák

Abstrakt

Welche Rolle kann das soziale Kapital in den Theorien der Regionalentwicklung spielen? Welches sind die Zusammenhänge des sozialen Kapitals in der Tschechischen Republik? Welche Beziehung besteht zwischen dem sozialen Kapital des Einzelnen und seinem sozio-demographischen, sozio-kulturellen, sozio-ökonomischen und territorialen Hintergrund? Und welches Niveau des sozialen Kapitals erreichen die tschechischen Regionen im Vergleich mit den europäischen Regionen? Dies sind die grundlegenden Fragen, auf die in der Studie *Das soziale Kapital in der Tschechischen Republik und im internationalen Vergleich* im Einklang mit den Teilzielen des Projekts *Das soziale Kapital als Faktor der regionalen Disparität und der regionalen Entwicklung* Antworten gesucht werden. Die Ergebnisse des empirischen Projektabschnitts zeigen, dass es wichtig ist, sich nicht nur auf das erreichte Niveau des Gesamtindex des sozialen Kapitals zu konzentrieren, sondern dass auch die qualitativen Unterschiede innerhalb der einzelnen Dimensionen des sozialen Kapitals berücksichtigt werden müssen. Auch wenn sich die Anwendung des Gesamtindex des sozialen Kapitals als geeignete Methode erwies, so brachte auch der genauere Blick auf die einzelnen Aspekte des Vertrauens, der sozialen Netzwerke, des bürgerschaftlichen Engagements und des lokalen Zugehörigkeitsgefühls interessante Ergebnisse. Der individuelle Gesamtindex des sozialen Kapitals hängt erwartungsgemäß insbesondere mit der wirtschaftlichen Situation des Einzelnen zusammen, aber auch mit seinem kulturellen Kapital und seiner Lebenserfahrung. Demgegenüber ist er in Tschechien, in der Größenordnung von Gemeinden und NUTS 2-Regionen, weitgehend unabhängig vom territorialen Kontext. Die relativ homogene Verteilung des sozialen Kapitals in Tschechien wird auch von den Ergebnissen der Analyse internationaler Daten bestätigt. Im Vergleich mit Europa sind die tschechischen NUTS 2-Regionen hinsichtlich des Niveaus ihres sozialen Kapitals leicht unterdurchschnittlich; wenn wir sie jedoch mit postkommunistischen Ländern vergleichen, so sind sie hingegen stark überdurchschnittlich.

Schlüsselwörter

soziales Kapital, Regionalentwicklung, Tschechische Republik, internationaler Vergleich

Úvod

Sociologické studie, které máte v rukou, vycházejí na základě řešení výzkumného projektu *Sociální kapitál jako faktor ovlivňující regionální disparity a regionální rozvoj*.¹ Smyslem projektu je představit sociální kapitál jako jeden z klíčových a přitom často opomíjených faktorů nerovnoměrného regionálního rozvoje, podchytit jeho charakteristiky v prostředí České republiky, a to zejména v diferencovaném regionálním průmětu, analyzovat vzájemný vztah mezi úrovní sociálního kapitálu a perspektivami rozvoje regionů a lokalit v České republice, identifikovat případy s vysokým vlivem sociálního kapitálu na lokální a regionální rozvoj a navrhnout politiky, nástroje a postupy k využití existujícího sociálního kapitálu při stimulaci regionálního rozvoje a posílení sociálního kapitálu v lokalitách a regionech a tak i šanci pro jejich rozvoj.

V několika kapitolách této studie jsou představeny první dílčí výsledky výzkumného projektu. V prvé řadě je v souladu s cílem projektu představen teoretický koncept sociálního kapitálu a jeho vztah k teoriím regionálního rozvoje. Dalším z cílů projektu, jehož výsledky jsou v této studii publikovány, bylo na základě dotazníkového reprezentativního šetření provést základní analýzu souvislostí mezi dimenzemi sociálního kapitálu (důvěra a reciprocita, občanská angažovanost, sociální síť, souměřitelnost s místem), lidským kapitálem a dalšími socioekonomickými a teritoriálními charakteristikami. Část studie je tudíž věnována výsledkům analýzy individuálního sociálního kapitálu v České republice založené na vlastním empirickém výzkumu, jehož datovým zdrojem je dotazníkové šetření české populace z roku 2008. Také je zařazena komparativní analýza kolektivního sociálního kapitálu evropských regionů NUTS 2 vycházející ze sekundárních dat European Social Survey 2002. Studie jsou tedy zaměřeny jak na individuální úroveň sociálního kapitálu, tak na úroveň kolektivní.

1 Výzkumný projekt „Sociální kapitál jako faktor ovlivňující regionální disparity a regionální rozvoj“ WD-13-07-1 je podpořený Ministerstvem pro místní rozvoj ČR, řešený v letech 2007–2011 Sociologickým ústavem AV ČR, v.v.i., společně s Českou zemědělskou univerzitou v Praze (koordinátor) a Přírodovědeckou fakultou Univerzity Karlovy v Praze.

1. Sociální kapitál

Pojem sociální kapitál se stal jedním z nejfrekventovanějších konceptů na poli současných sociálních věd. Tento koncept popularizovali nejprve P. Bourdieu [1986] a J. Coleman [1980], současný boom konceptu má však jistě na svědomí zejména R. D. Putnam [1993, 1999, 2002].

Sociální kapitál je analyzován v souvislosti s nejrůznějšími aspekty společenského života, ať již jde o občanskou společnost, výkon institucí, hospodářskou situaci, komunitní život, zdraví populace, vzdělání či kriminalitu [Halpern 2005; Newton 2006; Putnam 1993; Uslaner 2003]. V našem pojetí sociální kapitál představuje sociální sítě a zároveň hodnoty, normy a sankce, které určují jejich charakter. Toto pojetí sociálního kapitálu lze aplikovat jak na kolektivní, tak na individuální úroveň, přestože se povaha sítí, norem a sankcí v závislosti na úrovni zkoumání kvalitativně odlišuje [Halpern 2005]. Důležité je tudíž odlišit, zda je sociální kapitál kategorií vztaženou k jednotlivci či celé komunitě [Sedláčková, Šafr 2005]. My se budeme věnovat postupně oběma těmto polohám sociálního kapitálu.

1.1. Sociologický koncept sociálního kapitálu

O vymezení konceptu, měření, operacionalizaci či determinantech sociálního kapitálu probíhají mezi odborníky neustálé diskuse. Sociální kapitál je považován za multidimenzionální koncept, shrnutí možných pojetí a měření sociálního kapitálu nabízejí např. Markéta Sedláčková a Jiří Šafr [2005]. Pro příklad uveďme definici, kterou pro své výzkumy sociálního kapitálu využívá Světová banka. Podle ní sociální kapitál představuje instituce, vztahy a normy, které utvářejí kvalitu a kvantitu sociálních interakcí ve společnosti. Pro srovnání můžeme uvést další možnou definici, kterou přijalo OECD – sociální kapitál je tvořen sítěmi a sdílenými normami, hodnotami a porozuměními, jež ulehčují kooperaci uvnitř i mezi skupinami [Harper, Kelly 2003].

Koncept sociálního kapitálu se tedy většinou vztahuje k sociálním vazbám a sdíleným hodnotám, které usnadňují spolupráci mezi lidmi. Formální a neformální sociální interakce přispívají k rozvoji sociálních norem a generalizovaných hodnot, i když ne všechny formy interakcí jsou stejně produktivní. Sociální kapitál vytváří spojení mezi individui a umožňuje jim efektivněji dosahovat společných cílů. Sociální kapitál je mnohorozměrný koncept a je obecně možné definovat dvě jeho základní dimenze (složky). První dimenzí jsou formální a neformální sociální sítě definované jako osobní vztahy, které se akumulují při mezilidské interakci v rodinách, na pracovišti, v sousedství, místních sdruženích a dalších neformálních a formálních setkáváních. Druhou dimenzí jsou důvěra

a sdílené normy, hodnoty a porozumění. To vše jsou sdílené postoje, které jsou přijímány většinou jednotlivců a společenských skupin společnosti jako „dobré“ (např. neparkovat na místech vyhrazených pro invalidy atp.) [Harper, Kelly 2003; Matějů, Vitásková 2006]. V některých pojetích sociálního kapitálu jsou uváděny další jeho dimenze, které lze považovat za podskupiny dvou základních uvedených výše, jako je například občanská angažovanost poukazující na kooperaci a sounáležitost s místem bydliště vztahující se ke sdílení společných hodnot [Harper 2002]. Stejně jako jiné formy kapitálu je sociální kapitál produktivní, umožňuje dosahování určitých cílů, které by bez něj dosažitelné nebyly. Může či nemusí být sociálně konstruktivní, což závisí to na tom, jak ho individuum či kolektivní aktér využije [Lin 2001].

1.2. Formy a složky sociálního kapitálu

Nicméně definice sociálního kapitálu často bývá spojována s více či méně implicitním předpokladem, že sociální kapitál je společensky prospěšný. Tento předpoklad je však široce kritizován, a rozdělení sítí na „bridging“ (přemostující) a „bonding“ (svazující) je částečnou odpovědí na tuto kritiku [Putnam 2000]. Svazující sociální kapitál založený na těsných „bonding networks“ souvisí s vysokou hladinou partikularizované důvěry, vytváří silnou vnitřní skupinovou loajalitu, může mít za následek antagonismus navenek, a tak může stát proti formování občanské komunity [Torpe 2003]. Na mikroúrovni sociálních skupin, jako je například rodina, klan nebo uzavřená komunita založená na sousedském základě, stejně jako na úrovni národa či státu, umožňuje tento druh sociálního kapitálu bránit zájmy skupiny proti vnějšímu ohrožení a pomáhat jejím členům vyrovnávat se se změnami přicházejícími zvenčí. „Bridging networks“ jsou naopak slabé vazby, které procházejí skrze různé sociální skupiny, dovolují lidem přijímat nejrůznější názory a pohledy na svět a netvoří uzavřená společenství, která vytvářejí silnou důvěru pouze mezi vlastními členy, ale rozšiřují důvěru i na ostatní členy společnosti. Umožňují výměnu informací a vzájemných služeb a posilují schopnost skupin sdružovat se a kooperovat při snaze o prosazení společných cílů. Další formou sociálního kapitálu je „linking social capital“, tedy spojovací (či hierarchický) sociální kapitál, který vytváří spojení mezi aktéry různě postavenými v sociální hierarchii [Woolcock 1998; Harper 2002], v institucionální rovině mezi institucemi a občanskou společností či dalšími ekonomickými a sociálními aktéry. Za spojovací se tedy považuje takový sociální kapitál, který umožňuje propojování místní či regionální společnosti vertikálními typy vazeb na instituce (politické, administrativní a organizační) na vyšší teritoriální úrovni (zpravidla regionální, národní nebo nadnárodní). Takové propojování jim umožňuje efektivněji využívat existující zdroje, výměnu informací a dává jim také větší prostor pro případné ovlivňování národních a nadnárodních politik.

Sociální kapitál představuje dvě různé složky, které obě je třeba brát v úvahu. V první řadě jde o strukturální složku sociálního kapitálu: kontakty a sociální sítě v rámci rodiny, skupiny přátel, sousedství, pracoviště atp., v druhé řadě pak o sociokulturní složku sociálního kapitálu, hlavně důvěru jak v ostatní občany, tak ve společenské instituce a celou komunitu, ale i další normy a hodnoty spojující komunitu. Za důležitou složku dimenze sociálních sítí je považováno členství lidí v dobrovolných sdruženích. Sociální sítě tímto členstvím produkované vytváří významný zdroj pro řešení problémů kolektivního jednání a prosazování určitých cílů ve společnosti [Putnam 1993; Paxton 1999]. Členství přispívá k sociální soudržnosti uvnitř komunity a zmírňuje tak sociální napětí [Badescu, Sum, Uslaner 2004]. Dobrovolná sdružení mají svoji interní roli, jako „škola demokracie“, jsou v nich přítomné občanské postoje a normy a ulehčují kooperaci mezi členy a tím generují sociální kapitál.

Jejich externí rolí je pak ulehčování kooperace mezi různými částmi společnosti, umožňování kontaktů mezi skupinami navzájem či mezi sdružením a veřejnými institucemi na centrální i lokální úrovni [Torpe 2003].

Důvěra se objevuje na několika úrovních sociální struktury, od důvěry mezi dvěma jedinci, až po důvěru jedince ve skupinu jedinců, jako je organizace či instituce. Důvěra mezi lidmi je důsledkem toho, že jsou lidé ve vzájemných vztazích a sdílejí společné normy a hodnoty. Důvěra v lidi, ve skupiny lidí i v instituce usnadňuje jednání ve společnosti a spolupráci mezi jejími členy, a proto je považována za důležitou dimenzi sociálního kapitálu. Důvěra rozšířená na všechny členy společnosti, tzv. generalizovaná důvěra, je tedy důležitou součástí normativní složky sociálního kapitálu [Coleman 1980, 1988; Halpern 2005; Putnam 1993]. Generalizovaná důvěra, kontextuální důvěra ovlivněná systematickou zkušeností, ať již kolektivní nebo osobní, představuje generalizovaná očekávání chování druhých. Právě tato forma důvěry je důležitou dimenzí sociálního kapitálu, jelikož se předpokládá, že na rozdíl od důvěry partikularizované, nemůže mít negativní dopady na společnost [Stolle 2001]. S touto formou důvěry jsou spojené další aspekty života jednotlivce – spokojenost se životem, pocit kontroly nad vlastním životem či optimismus [Uslaner 2003]. Rovněž institucionální důvěra, abstraktní důvěra v nejrůznější organizace a instituce společnosti, i ty politické, je významnou dimenzí sociálního kapitálu ve společnosti [Stone, Huges 2002]. Je možné ji považovat za generalizaci důvěry mezi lidmi, specifickou formu důvěry v lidi obecně [Moore, Lare Wagner 1985]. Generalizovaná důvěra je tedy s důvěrou v instituce velmi úzce spojena, a obě je můžeme proto považovat za dimenze sociálního kapitálu [Grootaert 2001; Levi 1996; Bartkowski 2003; Meer 2003; Uslaner 2003]. Pamela Paxton [Paxton 1999] zahrnuje důvěru abstraktním systémům do svého konceptu sociálního kapitálu a otázku na důvěru ve vládní instituce považuje za jeden z jeho indikátorů. Kathleen Dowley a Brian Silver dokázali na souboru respondentů z postkomunistických zemí, že důvěra v parlament, právní systém a spokojenost s vládou ovlivňují výši generalizované důvěry. Také angažovanost v dobrovolných organizacích je spojena s vyšší důvěrou v politické instituce [Dowley, Silver 2003]. Pro rozvoj generalizované důvěry, a tak i míru sociálního kapitálu, je důležitá zkušenost s nestrannými, spravedlivými politickými a hlavně veřejnými institucemi, jako jsou například úřady či soudy [Stolle, Rothstein 2003]. Na souboru regionálních českých elit byla prokázána velmi silná souvislost mezi generalizovanou důvěrou a důvěrou v nejrůznější instituce ve společnosti, a to jak instituce politické, tak veřejné [Stachová 2005]. Oproti tomu existují i názory, že sociální kapitál je záležitostí bezprostředních osobních vazeb mezi lidmi, spíše než formálních vztahů s vládními institucemi [Onyx, Bullen 2001].

Sociální kapitál je kategorií, která je vysoce závislá na daném sociálním kontextu, je třeba mít v prvním řadě na mysli rozdíly mezi západní a postkomunistickou Evropou. V důsledku komunistické minulosti se formy sociálního kapitálu a jeho důsledky od západních vzorců mohou lišit. Je třeba jisté opatrnosti v aplikaci konceptu sociálního kapitálu na komunistickou a postkomunistickou společnost. Občané postkomunistických zemí, ve srovnání se západními, podstatně méně participují v občanském životě, méně často jsou členy dobrovolných organizací. Méně důvěřují ostatním lidem a politickým autoritám a demokratickým institucím [Howard 2003]. Rovněž podoba neformálních sociálních sítí či normy a hodnoty se mohou od západních zemí lišit. Přes tyto rozdíly, které je třeba mít na zřeteli, lze základní předpoklady o sociálním kapitálu přijmout i v postkomunistických zemích. To se týká například vztahu institucionální a generalizované důvěry, základních dimenzí sociálního kapitálu. Čím větší je podpora demokracie a vlády, zvláště pak právního systému, tím pravděpodobněji lidé budou věřit ostatním. Pokud vidí lidé svoji vládu jako zkorumpovanou, potom ztrácejí důvěru

v druhé lodi. Uslaner zjistil, že důvěra v právní systém a národní vlády a podpora demokracie významně souvisí s hladinou sociální důvěry nejen v západních zemích, ale i v zemích východních, i když tam tento vztah není tak silný. Podobně je tomu u členství v dobrovolných organizacích. Psychologický proces vzniku důvěry a nedůvěry je na západě i na východě velmi podobný [Uslaner 2003].

1.3. Zdroje sociálního kapitálu

Za determinanty sociálního kapitálu jsou obvykle považovány takové faktory, jako je historie a kultura, podoba sociální struktury (stupeň hierarchizace), rodina, vzdělání, rezidenční mobilita, ekonomické nerovnosti, podoba občanské společnosti, vzory individuální spotřeby, osobní hodnoty atp. [Halpern 2005]. Mnohé z uvedeného je však také možné považovat za důsledek existence sociálního kapitálu, čímž se dostáváme do jakéhosi uzavřeného kruhu.

Předpokládá se, že úroveň sociálního kapitálu má vliv na ekonomický růst, na hladinu HDP. Síť, normy a důvěra, to vše může přispívat k efektivnímu fungování trhů. Sociální kapitál je spojený s ekonomickou situací, jak na úrovni individuální (např. příjem jednotlivce), tak na úrovni společenské (hospodářská situace v regionu – výše mezd, nezaměstnanost atp.). Existuje velmi silná korelace mezi důvěrou a příjmovou nerovností [Uslaner 2003]. Odstraňování nerovností se zdá být velmi silným prediktorem stavu sociálního kapitálu; kde se daří nerovnosti odstraňovat, tam sociální kapitál alespoň neklesá [Halpern 2005]. Raiser a kol. [2001] zjistili, že rozdílná úroveň některých složek sociálního kapitálu (participace v organizacích občanské společnosti) pozitivně koreluje s tempem ekonomického růstu v postkomunistických tranzitivních ekonomikách. Podobnou souvislost objevil v případě důvěry mezi lidmi navzájem i mezi lidmi a institucemi Uslaner [2003, 2004]. Obdobné souvislosti zjistili na úrovni obcí i Schafft a Brown [2000] v Maďarsku, respektive Cusack [1999] v Německu. Občané, kteří vidí svoje spoluobčany jako sobě rovné z hlediska příjmů, jsou ochotni spíše důvěřovat lidem, které osobně neznají, čímž se zvyšuje úroveň sociálního kapitálu. Důvěra a sociální kapitál jsou tedy mimo jiné funkcí socioekonomického postavení [Stolle 2004]. Sociální kapitál rovněž přispívá k dosahování vzdělání, ale vztah je obousměrný, rovněž vyšší dosažené vzdělání přispívá k vyšší míře sociálního kapitálu. Vzdělání je proměnnou, která je nejjednoznačněji korelována s výší sociálního kapitálu – čím vyšší vzdělání, tím vyšší úroveň sociálního kapitálu [Halpern 2005; Hart, Dekker 2003]. Úroveň sociálního kapitálu je korelována rovněž se sociální problémovostí, například s úrovní kriminality. Sociální kapitál může nejen napomáhat prosazování norem a hodnot, které zabraňují kriminálnímu chování, ale také posilovat vazby v komunitě, které umožňují sankcionovat překročení norem v chování. Dalším nezanedbatelným důsledkem sociálního kapitálu je jeho pozitivní vliv na zdraví populace [Halpern 2005]. V neposlední řadě sociální kapitál může ovlivňovat výkon a kvalitu institucí [Putnam 1993; Halpern 2005]. Sociální kapitál lze také podrobit zkoumání na regionální či lokální úrovni, tedy v rámci určitého teritoriálního kontextu. Regionální diference sociálního kapitálu se stala jedním z často zkoumaných jevů.

1.4. Možnosti komparativních studií sociálního kapitálu

Před provedením každé empirické komparativní analýzy sociálního kapitálu je třeba vzít velmi vážně v potaz tři teoreticko-metodologické otázky, které jsou s ní úzce spjaty, a to 1. kvantifikovatelnost

sociálního kapitálu, 2. mezikulturní přenositelnost konceptu sociálního kapitálu, 3. validitu používaných indikátorů sociálního kapitálu. Tyto obtíže vyplývají z povahy sociálního kapitálu, jak byla popsána v předchozích kapitolách.

Ad 1. Pokud se budeme snažit komparovat míru sociálního kapitálu mezi různými geografickými či správními jednotkami, je třeba, aby sociální kapitál byl jednoznačně kvantifikovatelným pojmem, jinými slovy, je nutné, aby bylo možné vyjádřit míru sociálního kapitálu pomocí kvantifikovaných ukazatelů, které budeme mezi sebou porovnávat. Jiné typy kapitálu tuto vlastnost splňují, zejména ekonomický kapitál je možno kvantifikovat poměrně snadno. U sociálního kapitálu ovšem tento předpoklad zdaleka není samozřejmý, a to zejména proto, že se jedná o pojem s komplikovanou dimenzionalitou, jak jsme naznačili už v kapitole 1.2. Obtíže s různými, ne nutně zcela sourodými dimenzemi sociálního kapitálu, jsou založeny už v klasické Putnamově definici pojmu, na níž se odvolává většina uskutečněných srovnávacích analýz sociálního kapitálu. Podle Putnamovy definice – „social capital refers to features of social organization such as networks, norms, and social trust that facilitate coordination and cooperation for mutual benefit.“ [Putnam 1995] – má sociální kapitál několik složek, přičemž některé z nich (důvěry, normy) jsou spíše postojové, zatímco členství v sociálních sítích je spíše strukturální charakteristikou. Putnam předpokládá, že jednotlivé složky sociálního kapitálu se navzájem podmiňují. Při socializaci v sociálních sítích (zejména v sítích s horizontální strukturou) vznikají postoje důvěry a upevňují se normy reciprocity. Tyto postoje a normy naopak umožňují další rozvoj sítí. Tento cyklický charakter pojmu vyvolal kritické odezvy. Portes [1998] považuje sociální kapitál v Putnamově pojetí za obtížně akceptovatelný proto, že nerozlišuje mezi příčinami a následky. Používání pojmu sociální kapitál v Putnamově smyslu implicitně obsahuje předpoklad o vzájemném působení jeho jednotlivých komponent. Tento předpoklad by ovšem měl být spíše předmětem testování než prostého postulování. Vznikla řada studií, které zkoumají vzájemné souvislosti mezi jednotlivými složkami sociálního kapitálu [Matějů, Vitásková 2006; Franzen, Pointner 2007; Beugelsdijk, van Schaik 2005], které nicméně dospívají k rozporným výsledkům. Putnamův předpoklad těsné souvislosti mezi jednotlivými dimenzemi zřejmě nemusí být univerzálně platný, což ovšem zpochybňuje možnost přistupovat k němu jako k jednodimenzionálnímu pojmu, který je možno měřit na jedné škále. Putnam nicméně přesto ve své srovnávací analýze regionů USA operacionalizuje sociální kapitál pomocí sady kvantitativních indikátorů, z nichž vytváří celkový index sociálního kapitálu v určitém území. Index sestává ze 14 položek týkajících se generalizované důvěry, participace ve formálních i neformálních skupinách a občanské angažovanosti [Putnam 2000]. Konstrukce jednorozměrného indexu mu umožňuje seřadit regiony podle celkové míry sociálního kapitálu, kterého dosahují, a hledat faktory, které tuto míru ovlivňují. Jiní autoři řeší problém tím, že sociální kapitál operacionalizují pouze pomocí jedné jeho složky – míra generalizované důvěry [Newton 2006], participace v občanských sdruženích a sociálních sítích [Pichler, Wallace 2007]. Takové zjednodušení nicméně již problematiku sociálního kapitálu poměrně značně zplošťuje. V průběhu teoretických debat o povaze sociálního kapitálu navíc padly návrhy odlišovat několik typů sociálního kapitálu, které mohou mít odlišné efekty. Ujalo se především výše zmíněné členění na formy „bonding“, „bridging“, popř. „linking“ [Putnam 2002; Halpern 2005]. Jakmile ovšem budeme uvažovat o několika typech sociálního kapitálu, nemůžeme porovnávat jeho celkovou míru a samozřejmě opět komplikujeme možnosti srovnávacích analýz. Souhrnné jednorozměrné indexy sociálního kapitálu se přesto postupně stávají standardními nástroji pro jeho měření v různých institucích (Světová Banka, Statistický úřad Velké Británie), nicméně při jejich využívání je třeba vždy brát ohled na komplikovanou dimenzionalitu pojmu.

Ad 2. Spojujícím prvkem celé široké palety koncepcí sociálního kapitálu je důraz na to, že sociální kapitál je určitým statkem, který umožňuje svému nositeli dosahovat benefitů, resp. přispívá k růstu efektivity jeho individuálního nebo kolektivního jednání.² Tento statek spočívá v mezilidských vztazích a jejich uspořádání. V celé diskusi o sociálním kapitálu je kladen klíčový důraz na jeho produktivitu. A zde se právě otevírá zásadní otázka: Lze najít a kvantifikovat takové uspořádání mezilidských vztahů (zahrnující důvěru, normy, sociální sítě), které je produktivní v různých geografických a kulturních kontextech? Například studie zabývající se sociálním kapitálem v postkomunistických zemích poukazují na to, že sdružování lidí v neformálních sítích může mít v kontextu postkomunistické společenské transformace zcela jiné příčiny a efekty než ideálně typické občanské sdružování popsané Putnamem [Rose et al. 1997]. Zároveň platí, že struktura sociálních vztahů, která může facilitovat efektivní kolektivní jednání, bude odlišná v různě velkých sociálních uskupeních. Halpern [2005] tak odlišuje sociální kapitál na společenské makro, mezo a mikroúrovni. Analýza sociálního kapitálu na mikroúrovni (rodiny, malé skupiny, firmy) tak musí postupovat jinak než analýza na mezoúrovni (komunity) nebo mikroúrovni (stát). Schuller et al. [2000] poukazují ve své kritice zjednodušujících komparativních analýz na to, že kvantifikaci sociálního kapitálu by mělo vždy předcházet kvalitativní zjišťování jeho konkrétních forem platných pro daný společenský kontext. Při aplikaci komparativní analýzy na země, resp. regiony v rámci EU, je tedy třeba postupovat velmi obezřetně, protože ne vždy lze počítat s tím, že taková struktura sociálních vztahů, která v jedné zemi má pozitivní efekty na kolektivní jednání a ovlivňuje pozitivně např. politické a ekonomické procesy, bude mít stejné efekty i v jiných zemích.

Ad 3. Při regionálně komparativních výzkumech je přirozeně třeba zvolit takové indikátory sociálního kapitálu, které budou dostupné pro velké množství regionů, resp. zemí. Tento požadavek vede k tomu, že bývají používány dva druhy indikátorů. Buď data získaná z dotazníkových šetření (v případě mezinárodních komparativních analýz zpravidla ISSP, WVS nebo ESS), nebo relativně málo podrobná agregovaná statistická data. Oba zdroje dat jsou přitom problematické, což je možno ukázat na příkladu dat používaných pro zjištění míry generalizované důvěry a členství v sociálních sítích. Co se týče míry důvěry, stávají se nejpoužívanějšími indikátory sady otázek (1–3) používané poměrně rutinně v mezinárodních dotazníkových šetřeních.³ Škála důvěry vytvořená pomocí tohoto relativně jednoduchého nástroje nicméně byla podrobena kritice z hlediska validity [Reeskens, Hoghe 2008; Schuller et al. 2000]. Jak odpovídá pojetí generalizované důvěry, dotazníkové otázky se zaměřují na důvěru respondenta v „lidi obecně“. Není jisté, jestli respondenti v různých zemích do této skupiny ovšem řadí stejný okruh lidí, ani to, jestli samotný pojem „důvěra“ chápou stejným způsobem. Problém samozřejmě souvisí i s problematikou překladu, která je u postojových otázek vždy komplikovaná. Zapojení lidí do sociálních sítí bývá měřeno buď pomocí dostupných databází občanských sdružení a asociací (tento indikátor využívá mimo jiné i Putnam ve svém „social capital index“), nebo podobně jako v případě důvěry pomocí dotazníkových dat. Postup s využitím dostupných databází je sporný zejména kvůli často neuspokojivému stavu těchto seznamů⁴ a také kvůli těžko přípustnému zúžení pojmu sociální sítě na participaci ve formálních registrovaných skupi-

2 Na tomto místě odhlížíme od toho, je-li sociální kapitál spíše veřejným, nebo soukromým statkem, a od zásadní otázky, kdo je nositelem sociálního kapitálu – jedinec, skupina, komunita, stát? Zodpovězení těchto otázek má ovšem pro jakoukoliv analýzu sociálního kapitálu rovněž klíčový význam.

3 Jednotlivým otázkám se podrobněji věnujeme dále v textu.

4 Typickým příkladem je oficiální seznam občanských sdružení v ČR, který vede Ministerstvo vnitra ČR. Data nicméně nejsou pravidelně aktualizována, a tak seznam obsahuje i velké množství prakticky nefunkčních sdružení, a naopak řadu spolků neregistruje.

nách. Dotazníková data nabízejí v tomto ohledu přesnější možnosti, nicméně ani z nich není zpravidla možné zjistit, jaké charakteristiky má sociální síť, na níž respondent participuje, ani jakým způsobem je do ní zapojen. I zde tedy zjištění může být jen velmi povrchní a jeho validita je často problematická, jak ukazuje Morales Diez de Ulzurrun [2002].

Uvedené tři problémy není snadné v regionální komparaci sociálního kapitálu obejít. Je ovšem třeba vzít je při analýze vážně a respektovat omezení, která z nich vyplývají, totiž: analyzovat sociální kapitál jako pojem s komplikovanou dimenzionalitou, nikoliv jako neproblémově jednorozměrný koncept, a interpretovat zjištěné výsledky velmi opatrně s ohledem na rozdíly v kulturním kontextu, do něž pojem umísťujeme. Zejména mezinárodní srovnávání regionů ležících ve zcela odlišných kulturních a politických kontextech je třeba vnímat velmi obezřetně. Indikátory sociálního kapitálu a jeho jednotlivých složek je třeba volit po pečlivé úvaze a brát v úvahu možná zkreslení způsobená jejich nedostatečnou přiléhavostí.

2. Úloha sociálního kapitálu v regionálním rozvoji

V sociálních vědách, jako je sociální a ekonomická geografie, ekonomie, politická věda či sociologie, lze v poslední době pozorovat převrat v náhledu na regionální rozdíly, jak na úrovni mezinárodní, tak uvnitř jednotlivých států. Jedním z impulsů k tomuto převratu byl bezpochyby Putnamův výzkum italských regionů a jeho tvrzení, že občanská tradice regionu ovlivňuje výkon regionální vlády. Podle Roberta D. Putnama jsou pro vytváření sociálního kapitálu a osvojování občanské kultury zásadní sociální sítě občanské angažovanosti [Putnam 1993, 1999]. Robert D. Putnam podrobil sociální kapitál regionálnímu srovnání, analyzoval vliv regionálního kontextu na výši hladiny sociálního kapitálu v italských regionech. Využil italskou regionální reformu ze 70. let ke komparativnímu studiu dynamiky a ekologie institucionálního rozvoje a občanské společnosti [Putnam 1993]. Ve svém výzkumu si kladl otázku, jaké podmínky vytvářejí silné, odpovědné a efektivní reprezentativní regionální instituce, které hrají zásadní úlohu v rozvoji regionů. Odpověď hledal v občanském regionálním kontextu, ten je důležitý pro to, jakým způsobem instituce pracuje. Vytvořil index občanskosti,⁵ který významně koreluje s výkonem regionální vlády. Prediktivní hodnota indexu občanskosti je dokonce větší než prediktivní hodnota ekonomických podmínek regionu. Nejdůležitějším faktorem pro vysvětlení dobře fungující vlády je to, do jaké míry se sociální a politický život regionu blíží ideálu občanské společnosti, jaká je ve společnosti úroveň sociálního kapitálu [Putnam 1993].

Ve vysvětlování rozdílů v dynamice rozvoje regionů se ustupuje od čistě ekonomického pohledu a do hry vstupují tzv. měkké, sociálně kulturní či ne-ekonomické faktory. Pro vysvětlování nerovnoměrného regionálního rozvoje jsou tak mimo jiné využívány koncepty sociálního kapitálu, kooperace, důvěry či reciprocity, znalosti a učení. Ekonomové se tradičně zaměřují na přírodní, fyzický a lidský kapitál jako na klíčové determinanty ekonomického růstu. Ale zaměření na tyto tři typy kapitálu představuje přehlížení kritického aspektu v procesu ekonomického růstu, jelikož není vysvětlována interakce ekonomických aktérů [Iyer, Kitson, Toh 2005]. Klesá význam nerostných zdrojů a dochází ke konvergenci lidského kapitálu, různé ekonomické situace regionů v rámci rozvinutých kapitalistických společností vyžadují proto jiná vysvětlení [Mohan, Mohan 2002]. Proto je třeba odlišit sociální kapitál od lidského kapitálu, individuálního atributu ve formě dovedností a schopností. Sociální kapitál může být generován jako vedlejší produkt jiných aktivit v komunitě, zatímco lidský kapitál je generován prostřednictvím reflexivního a účelného úsilí individuů. Sociální a lidský kapitál spolu auto-

⁵ Index občanskosti (civicness) regionů je tvořen čtyřmi hlavními indikátory [Putnam 1993]. Termín občanská komunita zahrnuje první dva indikátory: existenci sdružení (resp. počet obyvatel na jedno sdružení) a čtenost novin. Dalším souhrnným indikátorem je politické chování, které rovněž obsahuje dva dílčí indikátory: volební účast a preferenční volbu (volba jednotlivců poukazuje na klientelismus, osobní výhody z účasti na volbách).

matically nekorelují. Dále je třeba sociální kapitál odlišit od kapitálu kulturního, který je vlastnictvím kulturních zdrojů a dovedností potřebných k účasti na elitních společenských interakcích [Mohan, Mohan 2002]. Rovněž je nutné zdůraznit, že sociální kapitál je dostupný pouze v případě, že je aktéry regionálního a lokálního rozvoje využíván [Falk, Kilpatrick 2000].

Využívání konceptu sociálního kapitálu a dalších příbuzných pojmů je jistě přínosem v dané problematice, nicméně je třeba se vyvarovat jejich přeceňování, které může vést až ke kulturnímu determinismu [Beugedijk, Van Schaik 2005]. Výše uvedené koncepty jsou jistě užitečné, neboť vnášejí důležité sociální aspekty do čistě ekonomických perspektiv. Konceptualizace neekonomických faktorů a jejich vlivu na regionální rozvoj není však vždy jasná a často nemá empirickou podporu. Sociální kapitál, důvěra a reciprocita se staly velmi poetickými a romantickými pohledy na lidskou ekonomickou kooperaci v úspěšných regionech a je velice nebezpečné využívat je jako jediný klíč vysvětlování úspěchu či neúspěchu celých ekonomik [Hidjimichalis 2006]. V duchu konceptu sociálního kapitálu jsou často sociální interakce považovány za bezkonfliktní a schopné mobilizovat zdroje k užítku celé komunity. Další úskalí těchto konceptů leží v posunutí pojmu zakotvenosti. Zatímco původní význam slova se týkal sociálních vztahů, dnes je často tato zakotvenost v ekonomické geografii přisuzována lokalitám. Regiony jsou studovány stejně jako firmy, ačkoliv racionality těchto dvou subjektů jsou zcela odlišné. Je proto zjednodušující říkat, že určitá forma sociálního chování (důvěra a reciprocita) je svázána s jednou formou sociálně prostorové organizace, území, neboť tím dochází k redukci prostoru na území. Není pak brána v úvahu mezinárodní dělba práce, vztahy mezi regiony, makroekonomická politika států či mocenské struktury a konflikty mezi regionálními aktéry. Je třeba mít stále na paměti, že regiony nejsou nezávislé jedinečné teritoriální entity [Hidjimichalis 2006].

2.1. Síť a informace

Přítomnost sociálního kapitálu v regionu předpokládá množství sociálních vazeb, z nichž některé mohou přenášet hodnotné informace. Ti, kteří jím disponují, mají snazší přístup k informacím, tudíž mají výhodu, což je rozhodující pro regionální rozvoj a regionální strategie. Základní otázkou v tomto pojetí pak je, jaké jsou ideální vlastnosti sociální struktury, která bude přinášet nejužitečnější informace v regionu [Callois, Aubert 2007].

V nových modelech regionálního rozvoje hrají instituce a kultura klíčovou roli, argumentuje se, že mohou produkovat veřejné statky, posilovat sociální komunikaci a podporovat kooperativní jednání. Charakteristickou formou instituce v tomto smyslu je například regionální rozvojová agentura. Dobře fungující regiony by měly tedy být ty s hustými sítěmi asociací a skupin, které produkují veřejné statky, informační kanály a spolupráce spíše než hierarchické nařizování. Institucionální hustota byla identifikována jako klíčový faktor regionálního rozvoje [Beugedijk, Van Schaik 2005].

Existuje mnoho mechanismů, kterými sociální kapitál ve formě sítí ovlivňuje ekonomický růst. Sociální kapitál může ovlivňovat způsoby, kterými jsou využívány technologie, může vést k rychlému přijetí nových inovací, a tak ekonomika může rychleji růst. Sociální kapitál může vysvětlovat nejen individuální chování na mikroekonomické hladině, má implikace i ve skupinovém chování, a to v podobě role interakcí a jejich vlivu na skupinové a individuální výstupy. Sociální kapitál jako systém interpersonálních sítí, pokud je správně uspořádán, podporuje jak vznik komunitních insti-

tucí, tak vznik trhů. Management a využití sítí je důležité, neboť to ovlivňuje celkový mechanismus alokace zdrojů. Sociální kapitál sám o sobě má omezenou hodnotu, v ekonomickém růstu působí v kombinaci s ostatními kapitály, lidský kapitál se díky němu stává efektivnější [Iyer, Kitson, Toh 2005].

Nad-regionální systémy spolupracujících vztahů mezi firmami a dalšími organizacemi jsou všeobecně považovány za hlavní sílu regionálního ekonomického úspěchu a restrukturalizace, která podporuje průmyslovou inovaci a konkurenceschopnost. Regionální komunity prosperují díky spolupráci, ať již v termínech ekonomické specializace (industrial district), výměny informací založené na osobní interakci (inovative milieu), nebo kolektivního učení (learning region). Tyto termíny jsou do značné míry komplementární, všechny kladou důraz na výhody pramenící ze společensky ukotvené interakce a lokalizovaných institucí [Fromhold-Eisebith 2004].

Zajímavý je právě přístup inovačního milieu, který se pokouší analyzovat a vysvětlit, jak regionální prostředí zahrnující univerzity, výzkumné a veřejné instituce a firmy společně s efektivními způsoby interakce a koordinace mezi těmito organizacemi může vést k regionálnímu rozvoji. Důraz je kladen na způsoby výměny informací a znalostí mezi regionálními subjekty, zatímco institucionální struktura je nahlížena jako více méně nezbytný předpoklad.

Inovační milieu zahrnuje tři hlavní elementy – efektivní vztahy mezi aktéry v rámci regionálního kontextu, sociální kontakty podporující proces učení a sounáležitost s regionem. Z tohoto pohledu se zdá, že koncept sociálního kapitálu a koncept milieu referují o stejných, či alespoň podobných faktorech regionálního rozvoje. Oba zdůrazňují výhody hustých sítí sociálně zakotvených a důvěryhodných vztahů mezi organizacemi, které vytvářejí soudržnost a společné hodnoty, redukuje nejistotu, vytvářejí podporu, umožňují učení a zlepšují přístup k informacím [Fromhold-Eisebith 2004].

Jak bylo řečeno výše, složka sociálního kapitálu představující sociální síť hraje úlohu v regionálním rozvoji. Působení sociálních sítí na regionální rozvoj však také není jednoznačné. Existence sociálního kapitálu předpokládá množství sociálních vazeb, z nichž některé mohou přenášet hodnotné informace o výrobních technologiích, charakteristikách trhu, zajímavých obchodních partnerech atd. Přístup k relevantním informacím je nákladný a ti, kdo ho mají snazší, jsou ve výhodě. Přístup k informacím o nových technologiích, potencionální poptávce či vhodných partnerech je rozhodující pro regionální rozvoj, neboť regionální strategie se často orientují na nové produkty. Jaké jsou tedy ideální vlastnosti sociální struktury, která bude produkovat nejužitečnější informaci v regionu? Husté svazující síť zprostředkuje spíše všední informace, slabé přemostující vazby spojující rozdílné sociální skupiny přinášejí originální a diverzifikované informace. Takové informace ale budou méně správné a spolehlivé, na rozdíl od těch obdržených prostřednictvím silnějších vazeb, což je důsledkem menší důvěry a loajality v slabších vazbách [Callois, Aubert 2007].

Sociální vazby také mohou zapříčinit to, že nejsou hledány nové a lepší ekonomické příležitosti. Pokud jsou subjekty bezpečně zabudovány v sociální struktuře, nemají tendenci hledat nejlepší možné partnery. Zakotvenost v sociálních vazbách tak může způsobit nízké individuální podněty, konzervativní chování jednotlivců, obavu ze zviditelnění, které je považováno za podezřelé. Jelikož inovační jednání představuje určitou míru rizika, není frekventované. Bezpečné jisté síť vytvářené komunitou nedovolují individuím inovační jednání. Svazující sociální kapitál může řešit problém kolektivní akce, ale také přispívá k nedostatku informací, nízkým podnětům, konspiraci a diskrimi-

naci. Přemostující kapitál je zásadní pro přinášení nových informací a příležitostí, ale potencionální zdroje, které s sebou nese, jsou zase méně spolehlivé. Z těchto důvodů je nutné v empirickém výzkumu zhodnotit existenci vazeb na zdroje informací a druhy informací, ke kterým tvoří přístup. Je nutné rozlišit lokální vazby a vazby mimo region. Také je třeba zhodnotit bohatost a kvalitu informací, které poskytují [Callois, Aubert 2007].

2.2. Sounáležitost s místem a participace

Nelze popírat, že ekonomická aktivita je sociálně, kulturně a institucionálně podmíněná, a proto nemůže být vysvětlována pouze samotnými atomizovanými individuálními motivy jednání. Musí být chápána jako součást širších sociálních, kulturních a politických struktur pravidel, procedur a konvencí. Jak již bylo uvedeno výše, je úspěšný endogenní regionální rozvoj závislý také na ne-ekonomických faktorech, jako jsou sociální kapitál, důvěra a reciprocita, založených na známostech, směnách tváří v tvář, kooperaci, zakotvených postupech, zvycích a normách, lokálních konvencích komunikace a interakce. Tyto sociální a kulturní vztahy slouží tak, že snižují nejistotu mezi lokálními ekonomickými aktéry tím, že produkují tichou (tacit) a kolektivní znalost a pomáhají sdílet rizika. Tyto vztahy jsou vztahová aktiva, která nejsou obchodovatelná a jednoduše nahraditelná, jelikož čerpají z sociálních vlastností lokálních sítí ekonomických aktérů [Hidjimichalis 2006]. Komunita (obec, region) se bude rozvíjet či růst, pokud správně dokáže organizovat sama sebe. Tzn. že místní aktéři (podnikatelé, politikové, finančníci, výzkumníci, skupiny) pracují společně vytvářejíce tak prostředí přispívající k inovaci, podnikání a ekonomickému růstu. Aspekty, jako je partnerství, víze, vůdcovství, spolupráce, důvěra synergie, jsou součástí standardního slovníku většiny lokálních rozvojových strategií [Polèse, Shearmur 2006]. Efektivita veřejného a občanského sektoru, jeho schopnost vytvářet strategie, zapojení místních lidí a podniků do rozvojového plánování a podpory – to vše se stává velmi důležité. Klíčovou otázkou pro autority je vytvářet jak příznivé obchodní prostředí pro podniky, tak lepší podmínky pro život obyvatel. Tento úkol není jednoduchý, neboť jsou tyto dva cíle často v protikladu. Regionální identita se svojí institucionální hustotou založená na společném sociálním prostoru a lokální kultuře vytváří tzv. struktury očekávání, které dovolují změnu v některých institucích a umožňují bolestné reformy bez nebezpečí sociálního kolapsu [Raagma 2002].

Růst sociálních problémů a pokles sociálního kapitálu jdou podle některých teorií ruku v ruce. Sociální kapitál je v jejich pojetí základem stability a schopnosti komunity pomoci sama sobě. Jeho absence je pak klíčovým faktorem vedoucím k úpadku komunit [Middleton, Murie Groves 2005]. Zásadní z tohoto pohledu je míra, do jaké se obyvatelé území cítí být součástí stejné komunity. Pokud si obyvatelé komunity nemyslí, že jsou součástí stejného fyzického prostoru, méně pravděpodobně budou jednat jako komunita soudržná. Pokud je pojem místa dosazen ze shora či zvenčí, tak že jej obyvatelé nerozpoznávají jako svoje vlastní, můžeme očekávat menší vazbu na cíle a snažení komunity v rámci lokality a menší úsilí ke společnému dosažení těchto cílů. Lidské vnímání místa, které obývají, může být ovlivněno nejen fyzickými hranicemi, ale také hranicemi vytvářenými vnímáním socioekonomických, kulturních a etnických rozdílů v území. Takto rozdělení lidé se těžko shodnou na společných prioritách [Middleton, Murie Groves 2005]. To znamená, že místní historie, kulturní dědictví, solidarita mezi obyvateli a jejich silná identita s regionem jsou také důležité faktory rozvoje. Lidé s vyšší regionální identitou více participují v rozvojovém plánování. Na druhou stranu je třeba brát v úvahu, že ti nejvíce aktivní jsou také ti, co zvažují či chtějí odejít z regionu, zatímco ti, co chtějí definitivně v místě zůstat, jsou ti nejvíce pasivní. Existence silné regionální identity umožňuje

růst sociálního kapitálu (sítě, sdílené hodnoty a důvěra) a kooperace. Regionálně a lokálně zakotvená identita vytváří větší kolektivní a osobní motivaci k práci, podporuje učení a občanské aktivity. Existuje souvislost mezi síťováním a budováním institucí a silnou regionální identitou [Raagma 2002].

2.3. Regionální politika

I přes výtky směřované k možnému kulturnímu či sociálnímu determinismu regionálního rozvoje uvedené v úvodu textu je jasné, že sociální faktory svoji úlohu v rozvoji regionů sehrávají a je možné je zahrnout pod pojem sociální kapitál. Důležité faktory regionálního rozvoje jsou v tomto ohledu především sítě regionálních aktérů ze soukromého, veřejného i neziskového sektoru zprostředkující informace a umožňující kooperaci, efektivní občanská participace a sounáležitost s regionem. Nové politiky regionálního rozvoje se spíše než na investice zaměřují na endogenní regionální růst ve formě výzkumu a vývoje, inovací a podnikání. Klíčové je vytváření podmínek pro inovaci a růst, ale také pro vytváření sítí (síťování) a institucionální spolupráci. Typickými nástroji jsou pak například výzkumné parky, instituce transferu technologií a partnerství veřejného a soukromého sektoru (public private partnership) atp. [Beugesdijk, Van Schaik 2005]. Jelikož může být sociální kapitál považován za vlastnost skupiny a vyžaduje spolupráci, otevírá se při jeho vytváření prostor pro působení vlády. Ta může podporovat svými opatřeními prostředí vhodné ke kooperaci a participaci v lokálních organizacích, podporovat tak výměnu informací [Iyer, Kitson, Toh 2005]. V posledních 20 letech se veřejná participace stala hlavním atributem regionálního plánování. Stoupající komplexita společnosti a stále se zvyšující hladina vzdělanosti a přístupu k informacím prostřednictvím informačních technologií limituje tradiční top-down praktiky plánování a rozšiřuje kolektivní vyjednávání a komunikaci v plánování, které je pak nazýváno komunikativním, participativním či kooperativním [Raagma 2002].

Veřejná participace a úspěch procesu rozvoje jako celku je ovlivněn postojem autorit na straně jedné a postojem lidí, jejich aktivitou a znalostmi na straně druhé. Jelikož existuje vztah mezi institucionální hustotou a regionální identitou, existence velkého množství regionálních institucí garantuje aktivnější participaci a udržitelný občanský rozvoj. Vytváří se aktivní a dynamická síť, která slouží k posilování lokálního či regionálního potenciálu. Veřejná participace často závisí v prvé řadě na jednání autorit a jejich postoji k potřebě této participace. Nedostatek politické vůle a strach z toho, že silná občanská participace a množství institucí a názorů zpomalí proces rozvoje, se může stát překážkou [Raagma 2002].

3. Existující mezinárodní komparativní analýzy sociálního kapitálu

Existující komparativní studie sociálního kapitálu dokládají rozdíly v jeho míře mezi jednotlivými zeměmi v rámci Evropy [Pichler, Wallace 2007] i světa [Newton 2006], ale také mezi menšími regionálními celky v rámci Evropy [Beugelsdijk, van Schaik 2005]. V rámci Evropy je nejvyšší míra sociálního kapitálu, resp. jeho jednotlivých dimenzí, pravidelně detekována ve skandinávských zemích, zatímco východoevropské postkomunistické země naopak spíše trpí nedostatkem sociálního kapitálu [Pichler, Wallace 2007]. Jak poznamenávají Mohan a Mohan [2002], zjištěné rozdíly mohou být do určité míry vysvětleny kompozičním efektem osobních charakteristik obyvatel těchto odlišných regionů, nicméně kompoziční efekt zdaleka nevysvětlí celý rozdíl. Množství studií je věnováno hledání faktorů, které by pomohly vysvětlit odlišné míry sociálního kapitálu nebo jeho složek v různých geografických lokalitách. Reeskens a Hoghe [2008] shrnují faktory, které byly identifikovány v různých studiích jako podstatné, a to kulturní faktory,⁶ např. religiozita – protestantské země vykazují obecně vyšší míru sociálního kapitálu než země katolické, strukturální faktory, např. etnická homogenita – homogennější země mají vyšší sociální kapitál a institucionální faktory, např. rozvinutý a funkční sociální stát. Některé studie připisují velký vliv i kvalitě lokálních vlád a jejich institucionálnímu designu [Lowndes, Wilson 2001; Stolle 2004]. Schofer a Fourcade-Gourinchas [2001] nicméně přesvědčivě ukazují, že odlišování kulturních a institucionálních faktorů je v podstatě umělé, protože obojí spolu úzce souvisí. Namísto toho hovoří o „institucionalizovaných kulturních rámcích“,⁷ které propojují kulturní i institucionální prvky a výrazně ovlivňují ochotu k participaci v občanských sdruženích, která se řadí k důležitým složkám sociálního kapitálu. Autoři umísťují tyto rámce do dvojdimenzionálního prostoru, tvořeného jednak dimenzí statismus/nestatismus, resp. mírou významu státních struktur ve veřejném životě, a jednak dimenzí korporátnosti, resp. míry, do níž je jako legitimní reprezentant určitých zájmů chápána jenom skupina, nebo též jedinec. Ve své analýze porovnávají státy západní Evropy, obdobný přístup lze ovšem uplatnit i při vysvětlení nízké míry sociálního kapitálu v postkomunistických zemích, pokud budeme dědictví totalitního režimu chápat jako vzájemně provázané prvky politické kultury a institucionálních charakteristik, které brzdí rozvoj důvěry a participace.

Kromě studií, které hledají externí faktory působící na míru sociálního kapitálu, lze najít řadu prací, které se zabývají vzájemnými souvislostmi jednotlivých složek sociálního kapitálu a tím, jak jedna složka ovlivňuje druhou. Paxton [2007] analyzuje členství v občanských sdruženích jako pre-

6 Vysvětlování odlišností v míře sociálního kapitálu pomocí historicky daných odlišností v kulturním vývoji odpovídá i Putnamově přístupu v *Making Democracy Work* [Putnam 1993].

7 Institutionalized cultural frames.

diktora generalizované důvěry, přičemž rozlišuje mezi občanskými sdruženími, která jsou spíše propojená s ostatními, a těmi, která jsou spíše izolovaná. Ukazuje, že členství obecně je významným prediktorem a členství v propojených sdruženích má ještě výraznější vliv. Zrovna tak Dekker a van den Broek [1998] dokládají, že aktivní participace v občanských sdruženích zvyšuje míru důvěry. Stojí nicméně za zmínku, že v analýze Paxtona i Dekkera jsou nositeli sociálního kapitálu komunity jakožto společenství osob žijících ve společném regionu. Oba příspěvky porovnávají průměrnou míru participace a důvěry v určitých územních celcích. Naopak analýzy, které zjišťují vztah mezi oběma dimenzemi na úrovni jednotlivců [Matějů, Vitásková 2006; Franzen, Pointer 2007] spolehlivé souvislosti mezi oběma jevy nenacházejí.⁸

3.1. Využitelné indikátory sociálního kapitálu v mezinárodních srovnávacích šetřeních

Výše popsaná komplikovaná povaha pojmu sociální kapitál vede k tomu, že indikátory, které se používají pro jeho měření, se od sebe v řadě případů značně odlišují. Na druhou stranu existuje jen poměrně málo datových zdrojů, z nichž by bylo možné indikátory převzít, což okruh užívaných indikátorů naopak zužuje. Cílem tohoto oddílu práce není podat vyčerpávající přehled používaných indikátorů sociálního kapitálu, což by ani nebylo dobře možné vzhledem k tomu, v jak odlišných kontextech a významech se pojem v současné době používá. Pokusíme se ovšem zmapovat běžně dostupná mezinárodní dotazníková šetření (WVS, EVS, ESS, ISSP, Eurobarometer) a ukázat, jaké indikátory sociálního kapitálu a jeho jednotlivých dimenzí nabízejí. Zaměříme se přitom na následující dimenze sociálního kapitálu: generalizovanou důvěru, normy reciprocity a občanského soužití, formální a neformální sociální síť a vztah k politice a veřejné správě.⁹

3.1.1. Generalizovaná důvěra

První ze základních dimenzí sociálního kapitálu, generalizovaná důvěra, je v mezinárodních šetřeních zjišťována pomocí značně standardizovaných otázek. Nejčastěji používaná otázka má v anglickém originále následující znění: „Generally speaking, would you say that most people can be trusted, or that you can't be too careful in dealing with people?“ (GENTRUST). Otázka pochází z původně pětipoložkové Rosenbergovy škály pro měření důvěry a je od roku 1972 zařazována do pravidelného amerického General Social Survey. Je možné nalézt ji v celé řadě aktuálních mezinárodních dotazníkových šetření, v široce pojatých World Values Survey, i v evropských European Values Study a European Social Survey nebo v americkém General Social Survey. V některých zmíněných šetřeních je doplněna o další otázky, rovněž pocházející z původní Rosenbergovy škály, a to: „How often do you

⁸ Tento rozpor je možno interpretovat následovně. V regionech, resp. komunitách, kde lze nalézt vysokou míru důvěry, je také vysoká participace v občanských sdruženích a neformálních sociálních sítích, a to jak pasivní, tak aktivní. To ale nutně neznamená, že v rámci jedné komunity jedinci, kteří hodně participují, také hodně důvěřují ostatním. Newton [2006] tento jev rekapituluje jako takzvanou „rainmaker hypothesis“, podle které míra sociálního kapitálu v určité společnosti ovlivňuje každého člena této společnosti bez ohledu na jeho osobní dispozice.

⁹ Tyto dimenze neodpovídají přesně dimenzím využitým pro analýzu sociálního kapitálu v regionech České republiky (kapitola 4). Upouštíme zde od využití dimenze „sounáležitost s místem“, protože rozdíly v sídelní struktuře jednotlivých evropských zemí by analýzu této dimenze velmi komplikovaly. Naopak zvlášť se zabýváme dimenzí norem reciprocity a občanského soužití.

think that people would try to take advantage of you if they got the chance, and how often would they try to be fair?“ (TAKEADVAN) a „Would you say that most of the time people try to be helpful or that they are mostly looking out for themselves?“ (HELPFUL). Poněkud odlišný způsob měření využívá v některých modulech International Social Survey Programm (ISSP). Nabízí respondentům baterii tří výroků, s nimiž vyjadřují různou míru souhlasu. Jedná se o následující položky: „There are only a few people I can trust completely“ (TRUCOM), „Most of the time you can be sure that other people want the best for you“ (BEST), „If you are not careful, other people will take advantage of you“ (CAREFUL). V jiných modulech ovšem ISSP namísto toho zařazuje otázky GENTRUST a TAKEADVAN. Některé vlny Eurobarometru rovněž zařazuje otázky na generalizovanou důvěru, a to buď ve standardní formě (GENTRUST), nebo ve znění: „In general, would you say that you trust other people almost always, often, only sometimes, rarely or almost never?“ (TRUAL). Přehled používaných otázek obsahuje tabulka 3.1:

Tabulka 3.1 Přehled otázek na důvěru

World Values Study (WVS)	GENTRUST, TAKEADVAN
European Values Survey (EVS)	GENTRUST
International Social Survey Programm (ISSP) 2001	TRUCOM, BEST, CAREFUL
International Social Survey Programm (ISSP), např. 1998, 2004	GENTRUST, TAKEADVAN
European Social Survey (ESS)	GENTRUST, TAKEADVAN, HELPFUL
Eurobarometer (výběrově)	GENTRUST, TRUAL

Zdroj: Autorský kolektiv.

Vzhledem k obtížím spojeným s reliabilitou měření pomocí jednopoložkové škály [Reeskens, Hoghe 2008] jsou pro měření důvěry vhodnější datové soubory, které obsahují více položek.

3.1.2. Normy občanského soužití

Při zjišťování závaznosti norem občanského soužití jsou respondentovi předkládány sady vybraných typů jednání, které jsou z hlediska těchto norem sporné, a on se vyjadřuje k tomu, jestli dané jednání akceptuje, nebo nikoliv. Při vytváření výčtu norem je samozřejmě problematické vybrat takové normy, které lze považovat za důležitou součást efektivního občanského soužití. Riziko ideologického zkreslení je v tomto případě značné. Zároveň je sporné, jestli má cenu při mezinárodní analýze zjišťovat v různých zemích a kulturách závaznost stejných norem. To se týká problematiky přenositelnosti konceptu sociálního kapitálu do různých kontextů, o níž byla řeč výše. Zařazení souboru akceptovaných/neakceptovaných sociálních norem není v mezinárodních šetřeních běžné. Takto koncipovanou baterii otázek obsahuje EVS a WVS, ostatní data nikoliv. Baterie otázek z EVS 1999 je obsažena v tabulce 3.2.

Tabulka 3.2. Baterie otázek sociálních norem

1. Claiming state benefits which you are not entitled to
 2. Cheating on tax if you have the chance
 3. Taking and driving away a car belonging to someone else
 4. Taking the drug marijuana or hashish
 5. Lying in your own interest
 6. Married man/woman having an affair
 7. Someone accepting a bribe in the course of their duties
 8. Homosexuality
 9. Abortion
 10. Divorce
 11. Euthanasia
 12. Suicide
 13. Throwing away litter in a public place
 14. Driving under the influence of alcohol
 15. Paying cash for services to avoid paying taxes
 16. Having casual sex
 17. Smoking in public buildings
 18. Speeding over the limit in built-up areas
-

Zdroj: EVS 1999.

Je zřejmé, že ne všechny normy zkoumané touto baterií lze považovat za normy občanského soužití, které tvoří součást sociálního kapitálu. Výběr vhodných norem je ovšem komplikovaný a sporný. Předběžně se přikláníme k volbě norem pod čísly 1, 2, 3, 5, 7, 13, 14, 15, 18. Ostatní otázky se týkají morálně sporných konceptů a nelze je považovat za součásti norem občanského soužití a reciprocity, které stojí v jádru konceptu sociálního kapitálu.¹⁰

3.1.3. Sociální sítě

Často analyzovanou dimenzí sociálního kapitálu je zapojení jedince do sociálních sítí. Zpravidla bývají rozlišovány dva typy sociálních sítí, a to jednak sociální sítě v podobě formálních asociací a sdružení, jednak v podobě neformálních skupin a vztahů. Při zjišťování zapojení jedinců do formálních asociací je respondentovi standardně nabízeno několik typů asociací. U každého typu respondent může označit, jestli je členem takové asociace, resp. jestli se nějak podílí na jejích aktivitách (viz tabulka 3.3). Běžně dostupná mezinárodní dotazníková šetření se navzájem mírně odlišují v množství typů asociací, na které se respondenta ptají, a také ve způsobu položení otázky (současná situace, nebo posledních 12 měsíců). Vzhledem k tomu, že při analýze sociálního kapitálu není rozlišení jednotlivých typů sdružení a asociací obvykle podstatné a důležité je spíše celková míra participace, jsou všechna uvedená šetření dobře využitelná.

¹⁰ Přiřazení jednotlivých morálních norem ke konceptu občanského soužití je samozřejmě ve společnosti proměnlivé, nikoliv pevně dané.

Způsoby zjišťování zapojení respondentů do neformálních sociálních sítí jsou pestřejší. Je zjišťována jednak četnost setkávání s přáteli, známými a příbuznými, jednak existence vztahů spojených se závazky vzájemné podpory a pomoci. Co se týče první možnosti, EVS nabízí otázku, jak často respondent tráví čas s přáteli a s kolegy ze zaměstnání, ESS obsahuje otázku na množství času stráveného s příbuznými, přáteli nebo kolegy. ISSP obsáhle zjišťuje neformální vztahy a jejich intenzitu v modulu „social networks“. Eurobarometer z roku 2004 obsahuje modul pro analýzu sociálního kapitálu, v němž jsou obsaženy rovněž otázky na četnost setkávání s přáteli, kolegy, sousedy.

Zjišťování existujících vztahů spojených se závazky vzájemné podpory a pomoci není v mezinárodních dotazníkových šetřeních příliš běžné. Otázky, které k tomuto účelu využili Matějů a Vitásková [2006] v souvislosti s šetřením ISSP 2001 – „How often, because of your job, the office you hold, or contacts you have, do other people (relatives, friends, acquaintances) turn to you to help them solve some problems, cope with difficult situations, or apply your influence for their benefit?“, „And what about you? When you are in a difficult situation, do you think there are people who could intervene on your behalf?“ a „How important role do useful contacts play in your life?“, nejsou součástí standardních mezinárodních modulů ISSP, a data proto nejsou komparovatelná mezi více zeměmi. S pomocí mezinárodního modulu social networks II zařazeného do ISSP 2001 nicméně lze vztahy obsahující závazky pomoci analyzovat. Modul obsahuje dvě baterie otázek zaměřených na poskytovanou a přijímanou pomoc. Baterie otázek na poskytovanou pomoc má charakter generátoru zdrojů, zatímco baterie otázek na přijímanou pomoc má charakter generátoru pozic (tabulka 3.4).

Tabulka 3.3. Členství v asociacích

EVS, 1999	ESS 1, 2002	ISSP 2004	Eurobarometer 2004
asociace			
Conservation, the environment, ecology, animal rights	A business, professional, or farmers' organisation	A political party	A sports club or club for outdoor activities
Education, arts, music or cultural activities	A consumer or automobile organisation	A trade union, business, or professional association	Education, arts, music or cultural association
Local community action on issues like poverty, employment, housing, racial equality	A political party	A church or other religious organisation	A trade union
Peace movement	A religious or church organisation	A sports, leisure or cultural group	A business or professional organisation
Political parties or groups	A social club, club for the young, the retired/elderly, women, or friendly societies	Another voluntary association	A consumer organisation

EVS, 1999	ESS 1, 2002	ISSP 2004	Eurobarometer 2004
Professional associations	A trade union		An international organisation such as development aid organisation
Religious or church organisation	An organisation for cultural or hobby activities		Environmental protection, animal rights
Social welfare services for elderly, handicapped or deprived people	An organisation for environmental protection, peace or animal rights		Charity or social aid
Sports or recreation	An organisation for humanitarian aid, human rights, minorities, or immigrants		A leisure association for elderly
Third world development or human rights	An organisation for science, education, or teachers and parents		Defence of elderly rights
Trade unions	Sports club or club for out-door activities		Religious or church organisation
Voluntary organisations concerned with health	Any other voluntary organisation sports club or club for out-door activities		Political party or organisation
Women's groups			Organisation defending interest of patients or disabled
Youth work (e.g. scouts, guides, youth clubs etc.)			Other interest groups
Other groups			
		možnosti	
Belonging to	Member	Belong actively, participate	Member
Doing unpaid voluntary work for	Participated	Belong, don't participate	Donate money
	Donated money	Used to belong	Participate actively or do voluntary work
	Voluntary work	Never belonged	

Zdroj: EVS 1999, ESS 2002, ISSP 2004, Eurobarometer 2004.

Tabulka 3.4. Přijímaná a poskytovaná pomoc, ISSP

During the past 12 months, how often have you done any of the following things for people you know personally, such as relatives, friends, neighbours or other acquaintances?

- Helped someone outside of your house-hold with housework or shopping
 - Lent quite a bit of money to another person
 - Spent time talking with someone who was a bit down or depressed
 - Helped somebody to find a job
-

Now we would like to ask you how you would get help in situations that anyone could find herself or himself in.

- First, suppose you had the 'flu and had to stay in bed for a few days and needed help around the house, with shopping and so on. Who would you turn to for help?
 - Now suppose you needed to borrow a large sum of money. Who would you turn to for help?
 - Now suppose you felt just a bit down or depressed, and you wanted to talk about it. Who would you turn to for help?
-

Zdroj: ISSP 2001.

Zatímco generátor zdrojů lze při měření použít přímo, data získaná pomocí generátoru pozic je třeba upravit, protože respondent se v něm nevyjadřuje k rozsahu pomoci, kterou je schopen mobilizovat, ale zaznamenává osoby, resp. instituce, od nichž je schopen určitý statek získat. Vysokou míru zapojení do vztahů vzájemné podpory a pomoci může indikovat výběr takových poskytovatelů pomoci, kteří pocházejí z okruhu známých a přátel respondenta, zatímco nízkou míru indikuje výběr formálních institucí, resp. odpověď „nikdo“. U obou generátorů je základním problémem volba statků, které může respondent díky svým vztahům získat, nebo které naopak poskytuje. Omezení baterií na čtyři, resp. tři různé konkrétní formy pomoci může vést ke zkreslení. Není jisté, jestli zvolené formy dobře reprezentují celkovou míru pomoci, kterou respondent dokáže mobilizovat. Hrozí zde riziko zkreslení dané odlišnými kulturními a institucionálními kontexty, a to zejména tehdy, srovnáváme-li údaje mezinárodně. Podobný způsob volí Eurobarometer 2004, ovšem pro poskytovanou i přijímanou pomoc je zde využít generátor zdrojů a záběr forem pomoci, který je obsažen v jeho bateriích, je podstatně širší (tabulka 3.5).

Tabulka 3.5. Poskytovaná a přijímaná pomoc, Eurobarometr

In which of the following situations would you be able to rely on friends, work colleagues, neighbours or acquaintances to receive help or support? (Please note that we do not mean people who would be paid for it.)

And in which of the following situations did you, yourself, help or support friends, work colleagues, neighbours or other acquaintances in the past twelve months? (Please note that we do not mean help provided in the context of a formal organisation, or help you have been paid for.)

- Help with household tasks, shopping, gardening, etc.
 - Occasional care for a dependant member of your household (child, elderly, disabled, etc.)
 - Borrow valuable goods (car, use of house, lawn mower, electric drill, etc.)
 - Help in case you were threatened, harassed or assaulted
 - Discuss personal problems
 - Borrow money
 - Personal care including washing, dressing, eating, etc.
 - Help with paperwork for getting social benefits, prepare tax returns, getting a phone or another service, etc.
-

Zdroj: Eurobarometer 2004.

Díky širšímu záběru lze otázky v Eurobarometru považovat za spolehlivější indikátor existence vztahů se závazky vzájemné podpory a pomoci a tedy vhodnější nástroj pro analýzu sociálního kapitálu.

3.1.4. Vztah k politice a veřejné správě

Problematiku souvislostí mezi veřejnou správou a sociálním kapitálem popularizoval Putnam [1993] už na počátku devadesátých let. Myšlenka, že vysoká míra sociálního kapitálu se příznivě projevuje v kvalitě demokratického vládnutí a efektivitě institucí veřejné správy, stojí od té doby v centru diskurzu o sociálním kapitálu. Putnamova úvaha se řadí k tradici teorií participační demokracie a je v zásadě prostá. Kvalitní demokratický politický proces popisuje jako kolektivní jednání, při němž díky investicím jednotlivých občanů (čas, energie) vznikají veřejné statky v podobě efektivní veřejné správy. Kolektivní jednání je ovšem samo o sobě iracionální, protože veřejné statky, které z něj plynou, získávají i ti, kdo do něj osobně nijak nepřispívají (neparticipují na politických a občanských aktivitách). Sociální kapitál zakořeněný v kultuře dané komunity je ovšem faktorem, který přesto kolektivní jednání umožňuje. Pozitivní vztah občanů k institucím veřejné správy a jejich ochota k politické participaci a angažovanosti tak mohou představovat indikátory vysoké míry sociálního kapitálu.

V mezinárodních dotazníkových šetřeních lze nalézt tři oblasti, které jsou využitelné při zkoumání tohoto aspektu sociálního kapitálu, a to míru politické participace, míru politického odcizení a míru důvěry ve veřejné instituce.

Politická participace, tedy zapojení občanů do aktivit, které ovlivňují a formují veřejnou politiku, představuje sama o sobě komplikovaný koncept, který není snadno operacionalizovatelný. Nekola [2004] rozlišuje v rámci politické participace dimenzi volebního hlasování, stranicky orientované aktivity (členství v politických stranách a aktivity spojené s tímto členstvím), problémově orientované aktivity (demonstrace, protesty, petice, konzumní chování) a občansky orientované aktivity (členství v občanských sdruženích, jejich podpora a činnost v jejich rámci), Vlachová a Lebeda [2006] hovoří o konvenčních, manifestačních a pasivních formách participace.

Většina mezinárodních dotazníkových šetření obsahuje v základní části nebo v některých modulech baterie otázek zjišťujících politickou participaci; tyto otázky částečně vycházejí z Milbrathovy [1965] hierarchie forem konvenční politické participace, jsou ovšem obohaceny o položky týkající se spíše nekonvenční participace. Výsledné baterie jsou postavené jako výčet různých politických aktivit, jimž se respondent mohl v nedávné době věnovat (viz tabulka 3.6). Jednotlivé participační aktivity se od sebe velmi liší, jsou typické pro odlišné skupiny občanů a struktury politických aktivit v různých evropských zemích se od sebe odlišují [Vlachová, Lebeda 2006]. Mezinárodní porovnávání celkové míry participace na jedné dimenzi proto může být vždy jen přibližné. Má-li míra politické participace sloužit jako indikátor sociálního kapitálu, je sporné, jestli k ní řadit i nelegální aktivity, které jsou sice projevem zájmu o veřejné záležitosti, nicméně nejsou zaměřené na hledání konsensu a jsou spíše projevem snahy o radikální změnu společenského řádu než o zkvalitnění veřejné správy. Rovněž je sporné řadit v mezinárodním srovnání do škály participace volební aktivity, protože volební účast je výrazně ovlivňována institucionálními faktory, které se sociálním kapitálem nemusejí souviset.¹¹

Odcizení politice je projevem vnitřní distance občanů od politického systému a úzce souvisí s politickou participací, vyjadřuje však poněkud jiný aspekt vztahu k politice a veřejné správě. Zatímco participace označuje aktivní projevy politicky motivovaného jednání, míra politického odcizení je spíše projevem kognitivní a emocionální stránky postoje vůči politickým institucím, týká se toho, nakolik se občané cítí být aktivní součástí politického systému. Při zjišťování míry odcizení politice se respondenti vyjadřují k výroky popisujícím postoje vůči politickému systému a jeho fungování (viz tabulka 3.7).

11 Např. četnost voleb, volební systém, zákonná povinnost volební účasti aj.

Tabulka 3.6. Občanská participace

	ESS 1, 2002	ISSP 2004	Eurobarometer 2004
Signing a petition	Contacted a politician, government or local government official	Signed a petition	Contacted a politician or another elected representative
Joining in boycotts	Worked in a political party or action group	Boycotted, or deliberately bought, certain products for political, ethical or environmental reasons	Worked in a political party
Attending lawful demonstrations	Worked in another organisation or association	Took part in a demonstration	Worked in an interest group or social organisation
Joining unofficial strikes	Signed a petition	Attended a political meeting or rally	Worn or displayed a particular political campaign badge/sticker
	Taken part in a lawful public demonstration	Contacted, or attempt to contact, a politician or a civil servant to express your views	Signed a petition
	Boycotted certain products	Donated money or raised funds for a social or political activity	Taken part in a lawful public demonstration
	Deliberately bought certain products for political, ethical or environmental reasons	Contacted or appeared in the media to express your views	Participated in illegal protest activities
	Donated money to a political organisation or group	Joined an Internet political forum or discussion group	Boycotted certain products
	Participated in illegal protest activities		Deliberately bought certain products for political, ethical or environmental
	Did you vote in the last national election		Participated in strikes
			Voted in national elections
			In general how often do you discuss politics and current affairs?

Zdroj: EVS 1999, ESS 2002, ISSP 2004, Eurobarometer 2004.

Tabulka 3.7. Odcizení politice

ISSP, 2004	ESS 1, 2002
People like me don't have any say about what the government does.	How often does politics seem so complicated that you can't really understand what is going on?
I don't think the government cares much what people like me think.	Do you think that you could take an active role in a group involved with political issues?
I feel I have a pretty good understanding of the important political issues.	How difficult or easy do you find it to make your mind up about political issues?
I think most people in are better informed about politics and government than I am.	Do you think that politicians in general care what people like you think?
Most politicians are in politics only for what they can get out of it personally.	Would you say that politicians are just interested in getting people's votes rather than in people's opinions?

Zdroj: ISSP 2004, ESS 2002.

Celkovou míru odcizení politice lze rozdělit na položky vyjadřující spíše vnitřní odcizení (aspekty týkající se vlastní orientace v politice a politické kompetence) a vnější odcizení (postoj vůči fungování politického systému) [Matějů, Vlachová 1997]. V šetření ISSP by k vnitřnímu odcizení patřily položky 3 a 4, zatímco k vnějšímu odcizení položky 1, 2 a 5. V šetření ESS by k vnitřnímu odcizení patřily položky 1, 2 a 3, k vnějšímu odcizení položky 4 a 5.

Důvěra ve veřejné instituce je posledním zde zmiňovaným aspektem vztahu občanů k politickému systému a veřejné správě. Jednotlivá mezinárodní šetření se liší v počtu institucí, k nimž se respondenti mohou vyjadřovat, pojetí otázek je však v zásadě totožné. K zařazovaným institucím patří: parlament, policie, soudy, systém sociálního zabezpečení, tisk, velké soukromé společnosti, veřejná správa, mezinárodní instituce jako OSN. Eurobarometer rovněž zkoumá důvěru v instituce Evropské unie. Při analýze sociálního kapitálu považujeme za vhodné omezit institucionální důvěru na národní instituce.

4. Sociální kapitál v České republice

4.1. Cíle analýzy

Cílem etapy výzkumu, ve které bylo provedeno šetření občanů České republiky, bylo na základě dotazníkového reprezentativního šetření provést analýzu souvislostí mezi dimenzemi individuálního sociálního kapitálu (důvěra a reciprocita, sociální síť, občanská angažovanost, sounáležitost s místem), vzděláním a socioekonomickým postavením s ohledem na teritoriální kontext. Výsledkem analýz je znalost vzájemných vazeb a souvislostí mezi sociálním kapitálem a jeho jednotlivými dimenzemi, který je jedinci skrze vztahy s ostatními lidmi k dispozici, jeho dosaženým lidským kapitálem a ekonomickým postavením. Základním cílem této analýzy je tedy zjistit, jaké jsou souvislosti sociálního kapitálu v České republice. Sociální kapitál je analyzován nejen jako souhrnný index, ale jsou analyzovány i všechny jeho jednotlivé dimenze. Důvodem pro testování jednotlivých dimenzí sociálního kapitálu je mnohorozměrnost konceptu, kterou je třeba brát v úvahu. Předpoklady uvedené v hypotézách jsou většinou založeny na empirickém zkoumání západních vyspělých společností, proto je třeba sociální kapitál zkoumat nejen jako souhrnný pojem, ale i ve všech jeho aspektech. Analýzou jsou testovány následující skupiny hypotéz:

A. Sociodemografický, socioekonomický a sociokulturní kontext sociálního kapitálu

Sociální kapitál úzce souvisí s kapitálem lidským. Na individuální hladině souvisí se stupněm dosaženého vzdělání. Lidé s vyšším stupněm dosaženého vzdělání (také ti, kteří ovládají více jazyků) budou dosahovat vyšší úroveň sociálního kapitálu [srovnej Halpern 2005; Hart, Dekker 2003]. Hladina sociálního kapitálu je taktéž závislá na ekonomickém statusu a objektivních i subjektivních životních podmínkách jednotlivce a také na vnímání nerovností ve společnosti. Lidé s vyšším ekonomickým statusem dosahují vyšší úroveň sociálního kapitálu [srovnej Halpern 2005; Stolle 2004; Hart, Dekker 2003]. Existují rozdíly v dosažené hladině sociálního kapitálu podle věku. Je možné sledovat rozdíl mezi mladými a staršími lidmi [srovnej Whiting, Harper 2003]; sociální kapitál stoupá s věkem do určitého bodu a pak začíná opět klesat [srovnej Goezt, Rupasingha 2006]. Předpokládáme také rozdíl mezi muži a ženami v dosažené hladině sociálního kapitálu a mezi věřícími a nevěřícími lidmi a také rozdíly podle rodinného statusu. Muži a svobodní lidé hlásící se k náboženskému vyznání budou dosahovat vyšší hladiny indexu sociálního kapitálu.

B. Teritoriální kontext sociálního kapitálu

Existuje diferenciace sociálního kapitálu podle velikosti sídla, tedy počtu obyvatel obce, ve které jednotlivci žijí. Vycházíme z předpokladu, že jedna z dimenzí sociálního kapitálu, důvěra, s velikostí obce klesá [Michler, Rose 2001]. Hladina sociálního kapitálu se tedy bude snižovat s narůstající velikostí obce. Sociální kapitál rovněž souvisí s tím, jak dlouho jednotlivci v daném místě žijí, případně zda se v daném místě narodil, či nikoliv [Halpern 2005]. Ti, kteří bydlí ve svém bydlišti déle, jsou spíše součástí místní komunity, a proto mají vyšší hladinu sociálního kapitálu [Middleton, Murie Groves 2005]. Existuje také teritoriální diferenciace sociálního kapitálu. V regionech charakterizovaných horšími sociálními a ekonomickými podmínkami (měřeno příslušnými indikátory) bude naměřena nižší hladina sociálního kapitálu [Beugelsdijk, van Schaik 2005; Putnam 1993].

Využití proměnných v analýze je odůvodněno výše uvedenou teoretickou rozvahou a výčtem hypotéz, které vycházejí rozsáhlé mezinárodní odborné literatury zabývající se tematikou sociálního kapitálu. Sociální kapitál bude analyzován v kontextu sociodemografických charakteristik jednotlivců (věk, pohlaví, rodinný stav) a poté v kontextu jejich sociokulturního zázemí (vzdělání, náboženské vyznání). Dále bude zkoumána souvislost sociálního kapitálu a ekonomického postavení jednotlivce. V neposlední řadě budou analyzovány i proměnné vztahující se k prostředí, ve kterém jednotlivci žijí (teritoriální kontext). Závěrem jsou všechny tyto souvislosti analyzovány s použitím vícerozměrných statistických modelů, přesněji řečeno pomocí lineární regresní analýzy, jejíž výsledky ukazují sílu vlivu jednotlivých proměnných na souhrnný index sociálního kapitálu a jeho jednotlivé dimenze.

4.2. Charakteristika souboru a souhrnný index sociálního kapitálu

Baterie otázek o sociálním kapitálu byla zařazena do pravidelného omnibusového šetření Centra pro výzkum veřejného mínění, které proběhlo v dubnu 2008.¹² Index sociálního kapitálu využitý v analýze byl vytvořen pomocí několika desítek otázek baterie dotazníku, rozdělených do několika dimenzí (sociální síť, důvěra a reciprocita, občanská angažovanost, sounáležitost s místem). Takto vytvořený index sociálního kapitálu je inspirován měřením sociálního kapitálu Národního statistického úřadu ve Velké Británii [Harper, Kelly 2003; Harper 2002]. Ve Velké Británii byla k měření sociálního kapitálu využita operacionální definice založená na pěti základních dimenzích, tak jak je vidíme v tabulce 4.1: společenská participace (síť vznikající ve sdružení), sociální síť a sociální podpora (síť rodinné a přátelské), reciprocita a důvěra (sdílené normy a hodnoty), občanská angažovanost (kooperace) a sounáležitost s místem (sdílené normy a hodnoty) [Harper 2002]. Tyto dimenze zahrnují jak behaviorální (síť), tak postoje a subjektivní (normy a hodnoty) otázky, protože obě tyto komponenty – strukturální a sociokulturní – jsou i v našem pojetí pro sociální kapitál klíčové. Dimenze mohou být také dále rozděleny podle toho, zda se vztahují spíše k jednotlivci či komunitě. Zatímco dimenze vztahující se k sociálním sítím je možné považovat za individuální charakteristiku, ostatní dimenze je možné vztáhnout ke komunitní úrovni, lze je považovat za vlastnosti dané komunity.

¹² Sběr dat proběhl dotazníkovým šetřením na reprezentativním souboru občanů České republiky starších 15 let, které se uskutečnilo formou formalizovaných standardizovaných rozhovorů. Výběr reprezentativního souboru 1018 občanů byl kvótní vzhledem k pohlaví, věku, vzdělání, velikosti sídla a regionu NUTS2.

Dimenze společenské participace zahrnuje zdroje sociálního kapitálu, jako jsou osobní kontakty a interakce zprostředkované setkáváním ve sdruženích, klubech, církvích a dalších organizacích. Do této dimenze patří také dobrovolnická činnost jako důležitý indikátor ochoty lidí jednat ve prospěch druhých. Dimenze sociální sítě a podpora představuje různé typy směn mezi lidmi v rámci sociální sítě a přístup ke zdrojům ostatních lidí, kteří mohou pomoci. Reciprocita a důvěra měří ochotu lidí vzájemně prospěšně kooperovat a sdílení norem reciprocity. Občanská participace pak měří individuální zapojení do veřejného dění a vnímání vlastní schopnosti ovlivnit toto dění, ale také důvěru institucím. Pohled na lokalitu, či chceme-li sounáležitost s místem je těsně spojena s mírou a kvalitou osobních vztahů jednotlivce, s tím, jak se ve svém životě cítí být šťasten, spokojen a bezpečný.

Tabulka 4.1. Index sociálního kapitálu využitý ve Velké Británii

Dimenze	Proměnné
Společenská participace (sítě)	Členství ve sdruženích a spolcích (společenské, volnočasové, zájmové, kulturní, náboženské, dobrovolnické atp.) Frekvence a intenzita zapojení v těchto skupinách
Sítě a podpora (sítě)	Frekvence setkávání se sousedy, přáteli a příbuznými Frekvence a intenzita kontaktů v rámci virtuální sítě Počet přátel a příbuzných žijících v okolí Počet těch, které je možné požádat o pomoc, a těch, kteří se obracejí o pomoc Vnímaná kontrola nad životem Spokojenost se životem
Reciprocita a důvěra (normy a hodnoty)	Důvěra v lidi jako jsme my Důvěra v odlišné lidi Vnímání společných hodnot Lidé prokazují/neprokazují laskavost
Občanská angažovanost (spolupráce)	Důvěra v instituce na různých úrovních Vnímání možnosti ovlivnit události Informovanost o lokálním i národním dění Kontakt s veřejnými či politickými představiteli Ochota volit Zapojení do místních skupin
Sounáležitost s místem (normy a hodnoty)	Vnímání fyzického prostředí Vybavenost lokality Spokojenost s životem v místě Strach ze zločinu

Zdroj: Harper [2002].

Těchto pět dimenzí bylo v našem šetření redukováno spojením prvních dvou dimenzí sítě na následující čtyři: síť (jak rodinné a přátelské, tak síť vznikající ve sdruženích), důvěra a reciprocita (důvěra k lidem, normy reciprocity), občanská angažovanost (různé formy občanské participace, důvěra v politické a veřejné instituce), sounáležitost s místem, jejichž souhrn představuje index sociálního kapitálu.¹³ Tak byl vytvořen algoritmus pro výpočet individuálních skóre sociálního kapitálu a jeho čtyř dimenzí.

Následující tabulka 4.2. ukazuje, jak korelují jednotlivé dimenze sociálního kapitálu mezi sebou, navíc jsou uvedeny hodnoty korelačního koeficientu se souhrnným indexem.¹⁴ Poznatek o tom, zda jsou jednotlivé dimenze sociálního kapitálu navzájem provázané, či na sobě nezávislé, je pro další analýzu klíčový.

Tabulka 4.2. Korelace mezi jednotlivými dimenzemi a souhrnným indexem

	Důvěra	Sociální síť	Místo	Občanská angažovanost	Sociální kapitál
Důvěra	1	0,244(**)	0,359(**)	0,277(**)	0,730(**)
Sociální síť	0,244(**)	1	0,272(**)	0,493(**)	0,686(**)
Místo	0,359(**)	0,272(**)	1	0,318(**)	0,686(**)
Občanská angažovanost	0,277(**)	0,493(**)	0,318(**)	1	0,702(**)
Sociální kapitál	0,730(**)	0,686(**)	0,686(**)	0,702(**)	1

Zdroj: Dotazníkové šetření *Sociální kapitál (2008)* a vlastní výpočty.

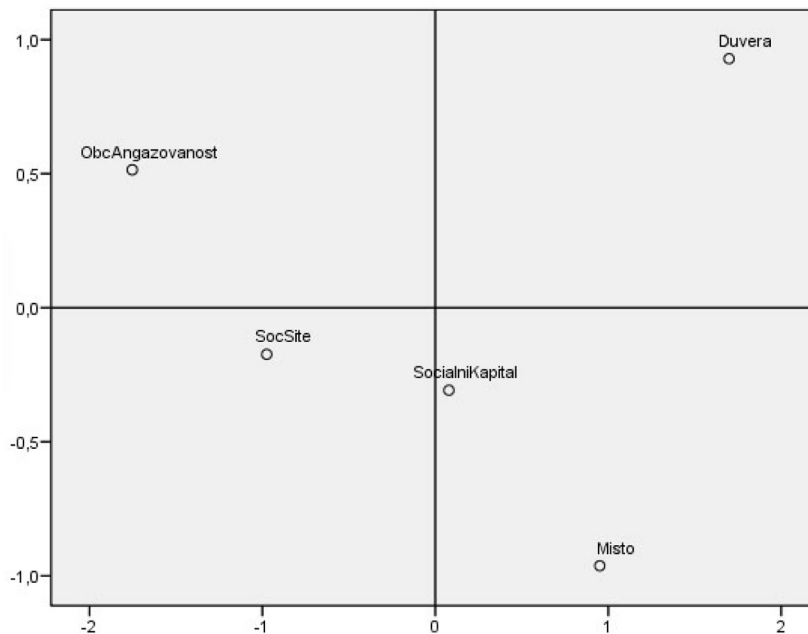
Poznámka: Koeficienty b označené ** jsou významné na 99% hladině významnosti.

Ukázalo se, že všechny dimenze spolu korelují na 99% hladině významnosti. Přesto samotná hodnota některých koeficientů není příliš vysoká a vysoké hladiny významnosti korelačního koeficientu bylo dosaženo především díky vysokému počtu jednotek v analýze (N=1018). Nicméně můžeme usuzovat, že dimenze sociálního kapitálu jsou na úrovni jednotlivců vzájemně provázané. Vztah mezi jednotlivými dimenzemi a také jejich postavení vzhledem k samotnému souhrnnému indexu sociálního kapitálu lze ilustrovat pomocí mnohorozměrného škálování v dvourozměrném prostoru (graf 4.1).

13 Každé dimenzi a každé otázce byla přiřazena váha, tak, že maximální součet vah otázek v jedné dimenzi vždy dává dohromady 1. Součet hodnot těchto dimenzí pak představuje souhrnný index sociálního kapitálu, který je dále využíván v analýze. V našem dotazníku byly pro jednotlivé dimenze využity otázky uvedené v tabulkách 1, 2, 3 a 4 Přílohy 1. Na základě předchozích empirických zjištění o těsné souvislosti důvěry, životního optimismu a pocitu spokojenosti [Uslaner 2003] byla proměnná spokojenost se životem přesunuta do dimenze důvěry a reciprocity.

14 Přesto, že jsme si vědomi, že 25 % individuálního skóre sociálního kapitálu tvořila vždy jedna z dimenzí, se domníváme, že takové srovnání nepostrádá na zajímavosti.

Graf 4.1. Výsledek mnohorozměrného škálování indexu sociálního kapitálu a jeho dimenzí



Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008) a vlastní výpočty.

Vertikální osa dělí dimenze na behaviorální (sociální sítě a občanská angažovanost představují formy jednání jednotlivce) a hodnotové (důvěra a recipocita a sounáležitost místem bydliště jsou vyjádřením hodnot a norem). Horizontální osa pak může být považována za oddělení postoje ke společnosti (k lidem ve společnosti, politickým a veřejným institucím) od postojů k bližšímu okolí (lidé zahrnutí do jednotlivcovy sociální sítě, místní komunita, obec).

Je zřejmé, že nejbliže k sobě mají dimenze občanské angažovanosti a sociálních sítí. Vzájemná blízkost těchto dimenzí může být vysvětlena tím, že sociální sítě zahrnují mimo jiné i nejrůznější dobrovolné zájmové aktivity ve formě členství v organizacích a dobrovolné činnosti, které mohou úzce souviset s občanským či politickým jednáním zahrnutým v indexu občanské angažovanosti.

4.3. Výsledky analýzy

4.3.1. Sociodemografický a sociokulturní kontext sociálního kapitálu

Jak již bylo uvedeno výše, základním cílem analytické části věnované sociálnímu kapitálu v České republice je hledání vztahů mezi dosaženou hladinou indexu sociálního kapitálu, popřípadě hodnot jeho jednotlivých dimenzí, a základními sociálními a ekonomickými charakteristikami na individuální úrovni. V případě některých vztahů byly sledovány i jednotlivé proměnné, ze kterých byly vytvořeny

dimenze souhrnného indexu. Ukázaly se tak důležité kvalitativní rozdíly, které nemohly být prostřednictvím indexu, ani dimenzí zachyceny. Co se týče hledání souvislostí či zdrojů sociálního kapitálu, nabízí se v prvé řadě sociodemografické a socioekonomické proměnné. Kromě těchto proměnných existují ještě další sociokulturní či postojoyé proměnné či proměnné ukazující na určitou prožitou zkušenost (např. zkušenost s trestnou činností), jejichž souvislost s hodnotami indexu sociálního kapitálu a jeho jednotlivých dimenzí je vhodné zkoumat.¹⁵

Sociální kapitál jednotlivce je neoddělitelně spjat se sociálním kapitálem skupin, jichž je členem. Tyto skupiny ovlivňují jednotlivcovy postoje a chování, mohou působit na celkovou hladinu jeho důvěry či na úroveň jeho občanské angažovanosti. S postavením jedince ve skupině i s postavením jeho skupiny v rámci celé společnosti souvisí také jednotlivcovo zapojení v nejrůznějších sociálních sítích. V tomto smyslu je taktéž život jednotlivců a jejich skupin spjat s lokalitou, k níž si utvářejí vztah. Přesto však vnímání jednotlivců souvisí s rozdílnými individuálními fyzickými, sociálními, kulturními, politickými, ekonomickými či názorovými rozdíly. Tyto rozdíly potom mohou také přímo ovlivnit hladinu jeho sociálního kapitálu, změřenou pomocí našeho indexu. Nakolik ovlivňují hladinu sociálního kapitálu, ukazují výsledky uvedené v následujících tabulkách a grafech.¹⁶

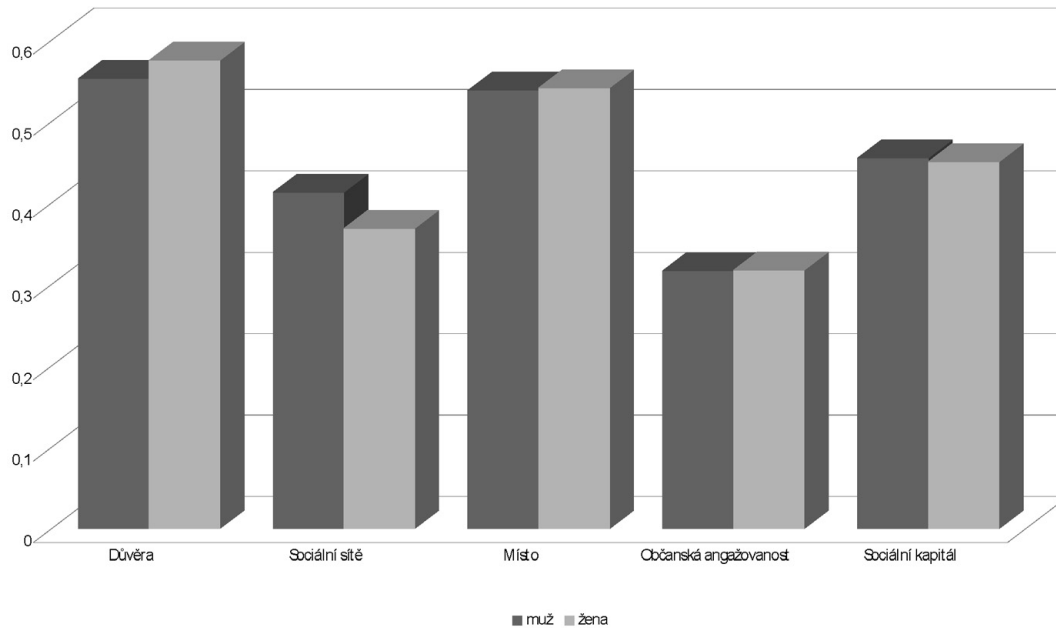
V souladu s hypotézami uvedenými na počátku empirické části studie jsou postupně sledovány vztahy s výše uvedenými proměnnými. Předpokládali jsme, že muži budou mít vyšší hladinu sociálního kapitálu, to se však nepotvrdilo. Vyšších hodnot dosahují muži pouze v dimenzi sociálních sítí.¹⁷ Pokud se blíže podíváme na jednotlivé proměnné dimenze sociální sítě, nalezneme vysvětlení tohoto rozdílu. Muži jsou obecně častěji členy zájmových organizací všech sledovaných typů (výjimku tvoří organizace charitativní, jejichž členy jsou častěji ženy), zatímco frekvence scházení se s blízkými přáteli, rodinou a sousedy se mezi muži a ženami významně neliší, jen se známými se muži scházejí častěji než ženy (stejně to platí i pro kontakt přes internet a telefon). Navíc si muži na rozdíl od žen častěji umí sami poradit v obtížné situaci a nespolehají na druhé lidi. Muži se pak od žen neliší v tom, kolik znají lidí, na které se o pomoc mohou obrátit, a jak často je lidé o pomoc žádají. Zdá se tedy, že rozdíl v dimenzi sítí je tvořen spíše členstvím v dobrovolných sdruženích a stykem se známými lidmi (což se navzájem může překrývat) než sociálními kontakty s rodinou, přáteli a sousedy.

15 Tyto proměnné nebyly využity při konstrukci indexu sociálního kapitálu.

16 V příloze 3 jsou uvedeny kontingenční tabulky, jež sloužily jako podklad pro vytváření těchto grafů. Jedná se o tabulky 1 až 15.

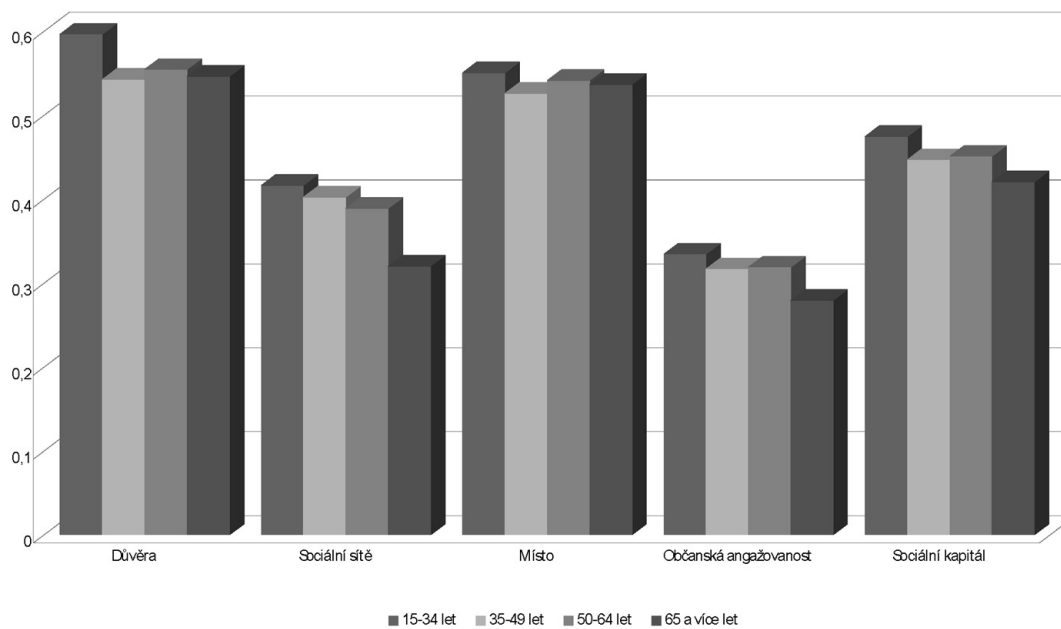
17 T-test pro nezávislé výběry nám ukázal, že statisticky významný rozdíl mezi muži a ženami existuje pouze v dimenzi sociálních sítí.

Graf 4.2. Pohlaví



Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Graf 4.3. Věk



Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Jak věk ovlivňuje výši indexu sociálního kapitálu, ukazuje graf 4.3. Je zřejmé, že s přibývajícím věkem dochází k určitému poklesu hodnot jak u souhrnného indexu sociálního kapitálu, tak u všech jeho dimenzí. Podle analýzy rozptylu čtyři zvolené věkové skupiny velmi dobře rozlišují různé úrovně skóre u zjišťovaných indexů s výjimkou dimenze sounáležitost s místem, kde naměřené rozdíly mezi věkovými skupinami nejsou statisticky významné.

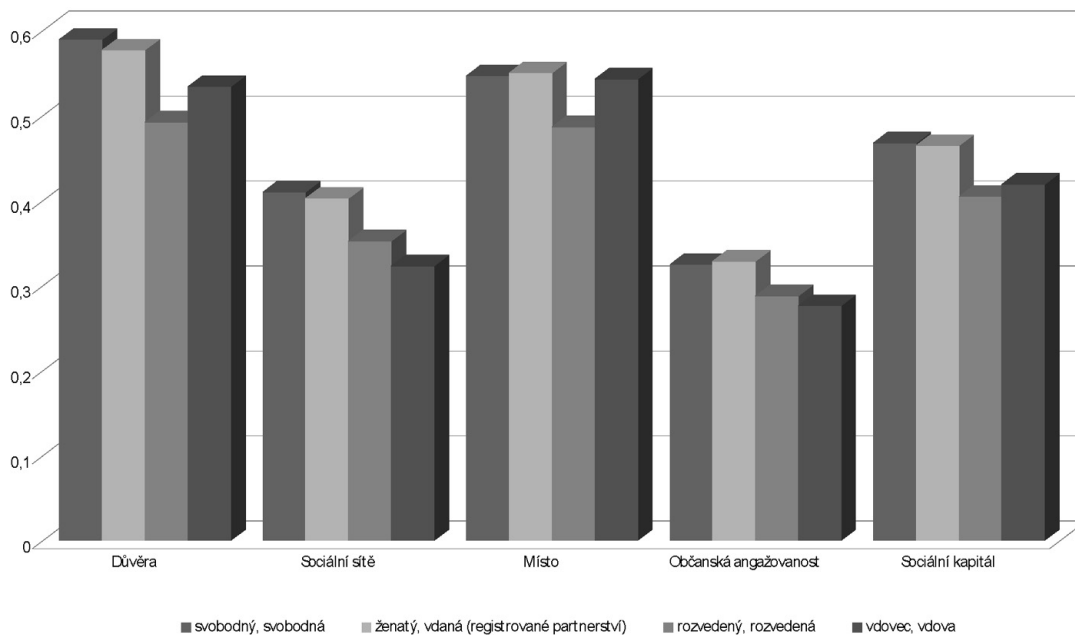
Významně se liší zejména skupina mladých do 34 let od skupiny nejstarších občanů v důchodovém věku (65 a více let)¹⁸ v dimenzích důvěra a reciprocita, sociální sítě a občanská angažovanost. Mladí vykazují výrazně vyšší hladinu důvěry v druhé lidi ve srovnání s ostatními věkovými skupinami, také častěji věří, že lidé se budou chovat poctivě. Na druhou stranu jsou mladí lidé v nejnižší věkové kategorii tolerantnější vůči různým druhům lidského chování, považovaným obecně za nemorální (úplatky, jízda na černo atp.).

Nejstarší občané ve srovnání s mladými vykazují nejen nízkou úroveň důvěry, ale také nízké zapojení v sociálních sítích. Lidé v nejnižší věkové kategorii znají poměrně dost lidí, na které se mohou obrátit o pomoc. Mladí lidé se výrazně častěji scházejí s blízkými přáteli, rodinou a známými, což jistě souvisí s jejich způsobem života. Naopak se méně často než lidé v nejstarší věkové kategorii stýkají se sousedy. Tento výsledek koresponduje s tím, že výrazně větší podíl lidí nad 65 let uvedl, že větší na jejich přátel bydlí ve stejném domě či ulici. Nastíněná situace starých lidí může souviset nejen se ztrátou partnerů a na ně navázaných sociálních sítí, ale také se ztrátou vrstevníků, mezi něž podle očekávání pravděpodobně náleží velká část jejich známých a přátel. Z důvodu obtížného cestování se pak okruh přátel a známých zužuje právě na bydliště jednotlivce. Co se týče zapojení do sítí zájmových organizací, nejsou mezi věkovými kategoriemi výrazné rozdíly. Výjimku tvoří sportovní organizace, v nichž jsou mladí lidé výrazně častěji členy, naopak méně často jsou angažováni v odboch. Přestože se podle věku výrazně neliší participace v různých formách občanských aktivit, staří lidé se cítí výrazně více odcizeni veřejnému dění než lidé mladí.

Lze předpokládat, že také rodinný stav je indikátorem sociálního kapitálu. Nejen proto, že tento stav může určovat rozsáhlost sociálních sítí, ale také proto, že poukazuje na určité životní zkušenosti respondentů. Otázkou je, zda, zejména v případech rozvodu či ovdovění, tedy negativních životních zkušeností, může dojít ke snížení hodnoty indexu sociálního kapitálu nebo některých jeho dimenzí, zvláště pak důvěry [Hudson 2006].

18 Významnost rozdílů rozptylu je v této analýze testována Tukeyovým testem.

Graf 4.4. Rodinný stav



Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

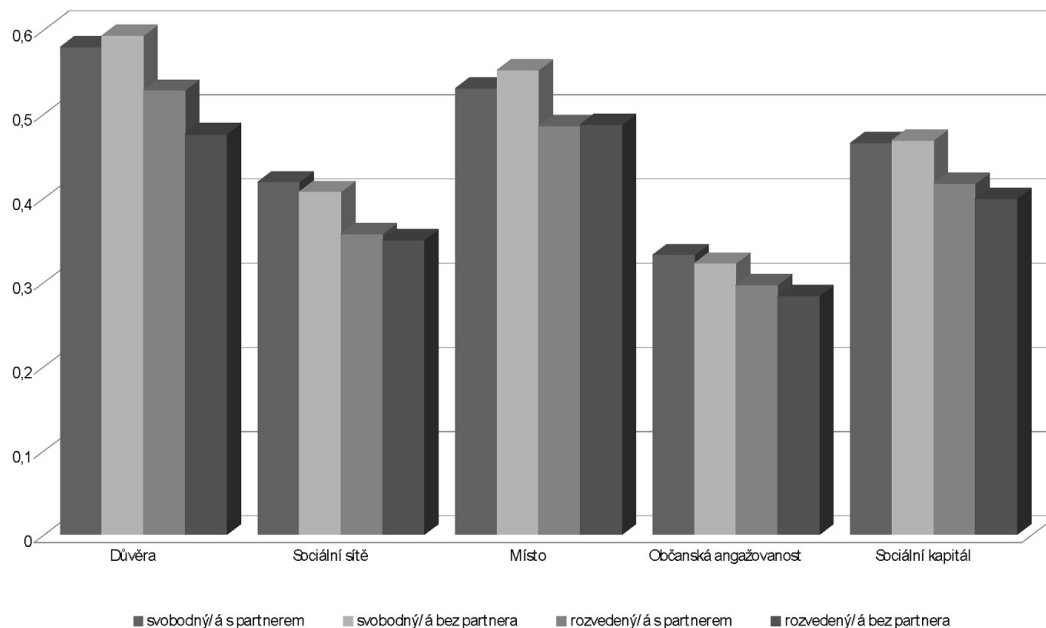
Jak je možné vidět v grafu 4.4, k určitému poklesu, zejména u rozvedených respondentů, došlo u všech sledovaných dimenzí i souhrnného indexu. Toto vizuální pozorování potvrdila také provedená analýza rozptylu, která ukázala, že všechny tyto rozdíly jsou statisticky významné. Rozvedení dosahují ve všech ukazatelích významně nižšího skóre ve srovnání se svobodnými. S výjimkou sou-náležitosti s místem dosahují nízkého skóre u sledovaných ukazatelů také ovdovělí. Zdá se tedy, že životní zkušenost spojená se ztrátou partnera negativně ovlivňuje hladinu sociálního kapitálu jedince. Lidé rozvedení a ovdovělí jsou méně spokojeni se svým životem, rozvedení navíc méně důvěřují druhým lidem a častěji věří, že většina lidí se je pokusí využít. Přestože nemáme k dispozici potřebná data (tedy měření před rozvodem či ovdověním), lze usuzovat, že relativně nízká úroveň jejich důvěry pravděpodobně souvisí i s rozvodem samotným, neboť rozvod představuje nemalý zásah do ustálených zvyklostí a jistot každého jednotlivce a následná ztráta partnera a případné obtíže s tím spojené mohou otrást důvěrou a způsobit její pokles. Ztráta partnera zřetelně ovlivňuje i zapojení do sociálních sítí; nelze vyloučit, že lidé se ztrátou partnera ztrácejí také část sociálních sítí, do kterých byli zapojeni zprostředkovaně skrze partnera. Nejen u lidí ovdovělých, u nichž hraje roli také věk,¹⁹ ale i u lidí rozvedených lze sledovat nižší frekvenci kontaktů s lidmi. Rozvedení také častěji než ostatní uvádějí, že znají jen velmi málo lidí, na které se mohou obrátit o pomoc.

19 Ovdovělí jsou ze 70 % lidmi 65letými či staršími.

Také občanská angažovanost rozvedených a ovdovělých je nižší. Co se týče participačního jednání, až na výjimku účasti ve veřejné diskusi, žádné rozdíly mezi sledovanými kategoriemi nejsou. Naopak lze vysledovat rozdíly v úrovni důvěry v nejrůznější instituce; tu mají rozvedení také často nižší než ostatní. Postoje rozvedených lidí poukazují na jejich přesvědčení o nemožnosti ovlivnit veřejné dění; jsou častěji než ostatní přesvědčeni o tom, že kdo má moc, snaží se využít lidi, že jejich názor nemá váhu a cítí se být vyřazeni z dění.

Zajímavou se v této souvislosti může jevit otázka, zda se liší osoby, které aktuálně nežijí v manželství, podle toho, zda mají nebo nemají stálého partnera. Na to podává odpověď graf 4.5, kde jsou rozlišeny úrovně důvěry osob svobodných a rozvedených v závislosti na tom, zda partnera mají, či ne.²⁰

Graf 4.5. Partnerský vztah



Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

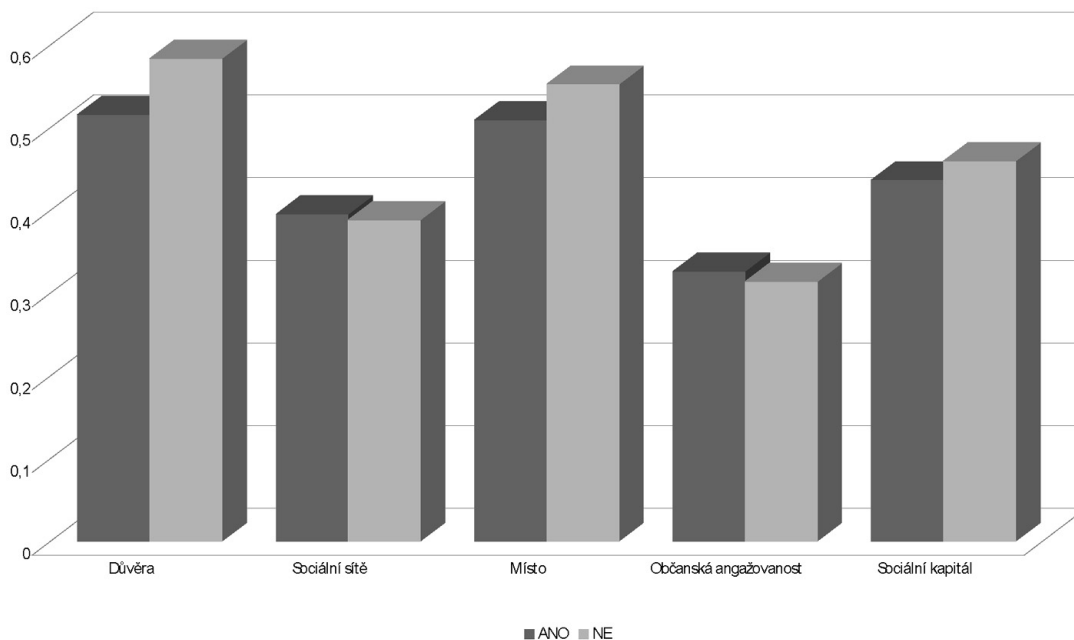
Analýza rozptylu pro tyto čtyři zkoumané skupiny ukázala, že se statisticky významně liší v úrovni sociálního kapitálu i všech jeho dimenzích s výjimkou dimenze občanské angažovanosti. U svobodných příliš nezáleží na tom, zda jsou s partnerem, či bez něj; jejich sociální kapitál zůstává ve všech dimenzích relativně vyšší, což nejspíše souvisí s věkem těchto jedinců. Zajímavější moment je možné najít u dimenze důvěry, kde pouze rozvedení bez partnera významně méně důvěřují v porovnání se svobodnými a zadanými. Ačkoliv v důsledku relativně malého počtu respondentů

²⁰ Osoby ovdovělé byly z tohoto srovnání vynechány pro příliš malý počet dotčených jedinců ve vzorku, neboť v celém výběrovém souboru (1018 respondentů) jsou pouze tři osoby ovdovělé, které mají partnera.

v tomto podsouboru není tento rozdíl statisticky významný, můžeme se domnívat, že s partnerem nacházejí rozvedení ztracenou důvěru.²¹

Výše uvedené výsledky naznačovaly, že prožité trauma či nepříjemná událost může souviset s úrovní sociálního kapitálu respondenta. Další z řady takových událostí může být skutečnost, zda se respondent, či někdo z jeho blízkých, stal obětí trestného činu. Výsledky jsou znázorněny v grafech číslo 4.6 a 4.7.

Graf 4.6. Blízký respondent obětí trestné činnosti

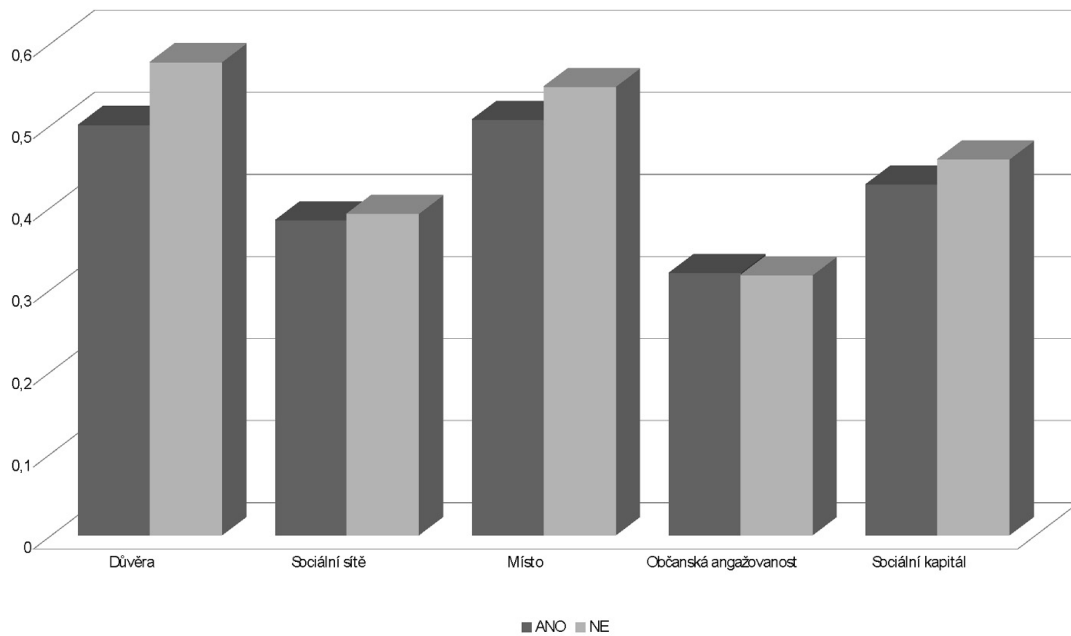


Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Ukázalo se, že tato skutečnost má významný vliv zejména na sounáležitost s místem a důvěru, ale také na celkový index sociálního kapitálu. Není přitom důležité, zda obětí je samotný respondent či někdo z jeho blízkých. Nižší důvěra, v našem případě především generalizovaná důvěra, tj. očekávání spojená s nekonkrétními „druhými“, je vyústěním prožité události. Většinu takových událostí lze konkrétně lokalizovat, tudíž v případě, že došlo k tomuto trestnému činu v místě bydliště, může tato událost pozměnit i vztah k němu.

21 Rozvedených bez partnera je ve sledovaném souboru pouze 44.

Graf 4.7. Respondent obětí trestné činnosti



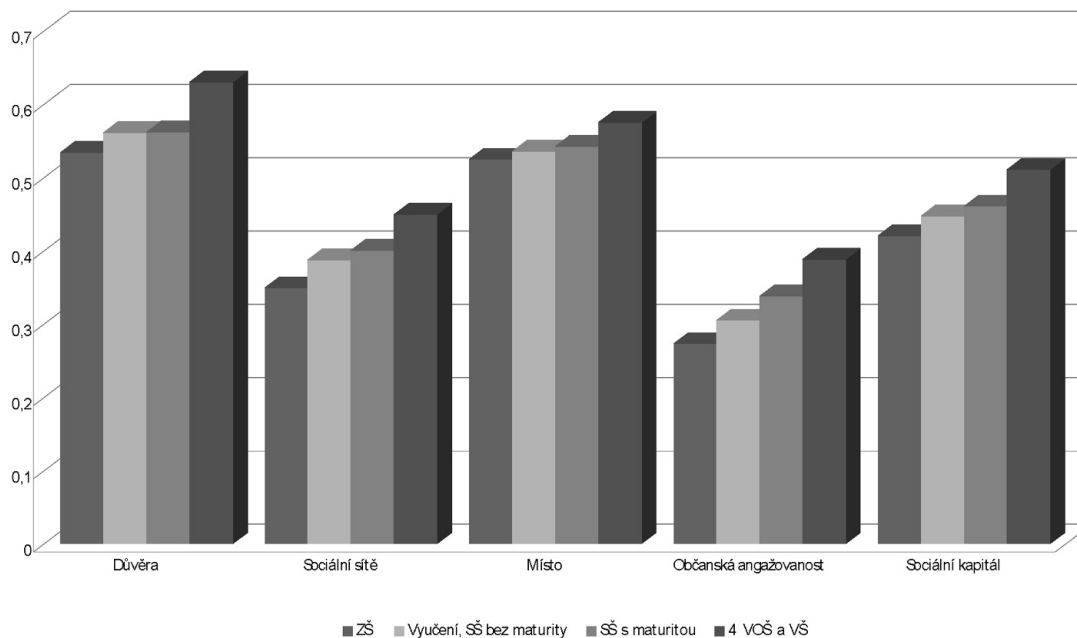
Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Často diskutovanou otázkou je vztah sociálního a lidského kapitálu. Lidský kapitál je v naší analýze reprezentován proměnnými nejvyšší dosažené vzdělání a počet ovládaných cizích jazyků. V souladu s hypotézami našim předpokladem je, že lidé s vyšším dosaženým vzděláním dosahují vyšší hladiny sociálního kapitálu. V grafu 4.8 je možné vidět, jak vzdělání diferencuje sociální kapitál ve všech jeho dimenzích.

Podle předpokladu se ukázalo se, že úroveň vzdělání dosaženého jednotlivými respondenty umožňuje velmi dobře rozlišit rozdíly ve skóre ve všech dimenzích sociálního kapitálu. Nejvyšších hodnot dosahují lidé s vyšším odborným vzděláním a vysokoškoláci, kteří se vždy významně liší od lidí s nižším vzděláním. Výjimkou je pouze dimenze vztah k místu, kdy se neliší od středoškoláků. Na opačném pólu se nacházejí lidé se základním vzděláním, kteří se ode všech ostatních jedinců s vyšším vzděláním významně liší nejen v souhrnném indexu sociálního kapitálu, ale také v dimenzích sociálních sítí a participace.

Co se týče aspektů uvedených dimenzí, tedy jednotlivých proměnných, vzdělání má vliv na členství pouze v některých dobrovolných sdruženích; vzdělanější lidé jsou častěji členy profesních, odborových organizací a politických stran, v ostatních typech sdružení nehraje vzdělání roli. Ani účast na dobročinných činnostech není vzděláním ovlivněna. Ukázalo se, že častější kontakt s blízkými přáteli a sousedy mají lidé se vzděláním nižším, na kontakty s rodinou a známými vzdělání vliv nemá. Jelikož jsou to zejména rodinné svazky, které reprezentují svazující (bonding) sociální kapitál, lze předpokládat, že na jeho podobu vzdělání vliv nemá. Lidé s vyšším vzděláním jsou se svými

Graf 4.8. Vzdělání



Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

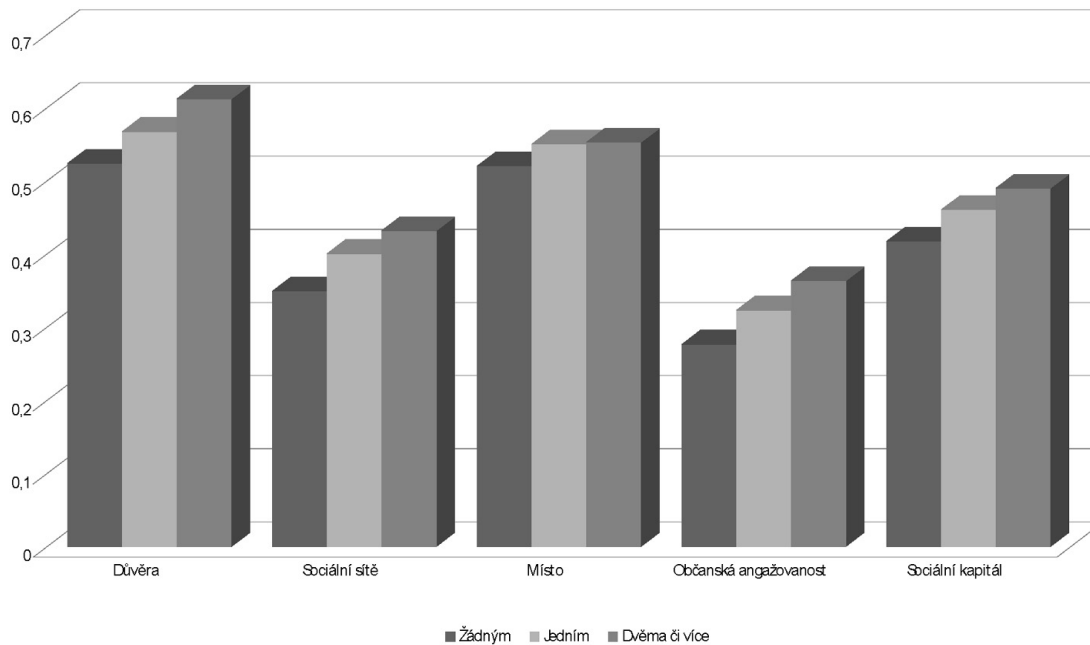
přáteli, známými a rodinou častěji než méně vzdělaní lidé v kontaktu přes telefon či internet. Toto je zajímavé zjištění z hlediska podoby sociálních sítí; zdá se, že lidé s vyšším vzděláním, pravděpodobně z důvodu nedostatku času a individualističtějšího přístupu k životu, ale také proto, že si to prostě spíše mohou dovolit, udržují méně často kontakty tváří v tvář a více využívají elektronické a telefonické komunikace. Poukazuje na to i fakt, že lidé se základním vzděláním mají častěji přátele a známé ve stejném domě či ulici, naopak lidé s vysokoškolským vzděláním mají častěji přátele a známé mimo obec, ve které bydlí. Vzdělanější lidé jsou si schopni častěji poradit a také se na ně více obracejí lidé o pomoc. Nejméně jsou o pomoc žádáni lidé se základním vzděláním a nejvíce lidí, na které se mohou o pomoc obrátit, znají opět lidé s vysokoškolským vzděláním.

Lidé se středním a vysokoškolským vzděláním jsou výrazně více spokojeni se svým životem, nicméně na generalizovanou důvěru a na přijatelnost nemorálního jednání nemá vzdělání překvapivě žádný vliv.

Co se týká dimenze občanské angažovanosti, vzdělání ovlivňuje důvěru pouze v některé instituce a hraje roli ve vyjádřené ochotě jít k volbám. Vzdělanější lidé pak častěji participují formou peněžitých darů, petic a veřejných diskusí. Účast na demonstracích vzděláním ovlivněna není. Méně vzdělaní lidé se také více cítí odcizeni a vyřazení z veřejného dění, rovněž se necítí být o místním dění informováni a přesto jim to nevadí. Spokojenost s životem v místě bydliště a různými místními podmínkami se podle vzdělání neliší, nicméně lidé s nižším vzděláním vnímají některé nerovnosti rozdělující obec výrazněji.

Jako další indikátor lidského kapitálu jsme zvolili také počet cizích jazyků, které respondenti ovládají. Vztah sociálního kapitálu a počtu ovládaných cizích jazyků znázorňuje graf 4.9. Tato souvislost podporuje výše uvedené zjištění, že existuje korelace mezi lidským a sociálním kapitálem. Směr vztahu však zatím zůstává otázkou.

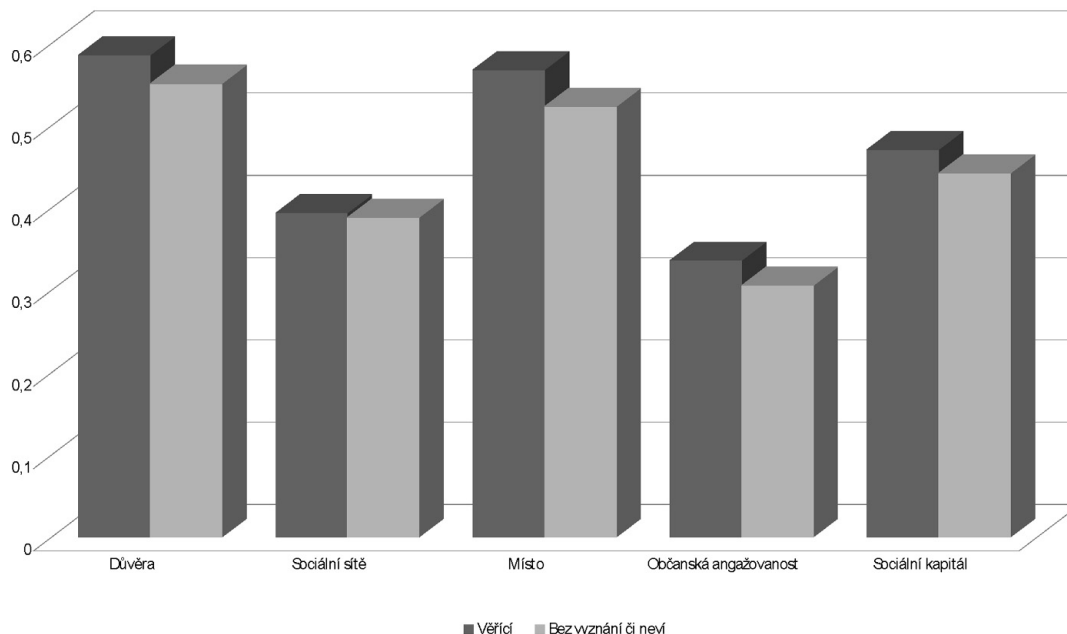
Graf 4.9. Počet ovládaných cizích jazyků



Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Graf naznačuje a výsledky analýzy rozptylu potvrzují, že rozdíly v jednotlivých dimenzích i sociálním kapitálu celkem podle počtu užívaných cizích jazyků jsou statisticky významné. Významně se liší všechny tři kategorie u všech sledovaných ukazatelů sociálního kapitálu. Jedinou výjimkou byla dimenze vztah k místu, kde se lišili pouze lidé nehovořící žádným cizím jazykem od těch, kteří hovořili alespoň jedním.

Graf 4.10. Náboženské vyznání



Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Další proměnnou, reprezentující sociokulturní zázemí jednotlivce, jejíž vliv na úroveň sociálního kapitálu jsme zkoumali, bylo náboženské vyznání respondentů. Vzhledem k tomu, že drtivá většina z věřících se hlásí ke katolickému vyznání (77 %) a k ostatním vyznáním se hlásí maximálně desítky respondentů, rozhodli jsme se sloučit všechny věřící do jedné kategorie. Výsledky jsou uvedeny v grafu 4.10. S výjimkou dimenze sociální sítě dosahují věřící vždy statisticky významně vyšších skóre v porovnání s osobami bez vyznání.

4.3.2. Socioekonomický kontext sociálního kapitálu

Výše hladiny sociálního kapitálu jednotlivců také může souviset se zaměstnáním respondenta. Očekávali jsme, že např. v různých typech zaměstnání lidé přicházejí do styku buď s větším, či naopak menším počtem lidí a že se podle toho bude odvíjet velikost sociálních sítí zkoumaných jedinců. Dále bylo možné očekávat, že různá zaměstnání vyžadují různé způsoby jednání a to může ovlivnit míru důvěry. V tabulce 4.3 jsou tedy shrnuty průměrné skóre sociálního kapitálu respondentů v závislosti na skupině zaměstnání.

Tabulka 4.3. Zaměstnání

Zaměstnání – pozice	Důvěra	Sociální sítě	Místo	Občanská angažovanost	Sociální kapitál
student, učeň	0,641	0,427	0,565	0,358	0,498
nepracující důchodce	0,556	0,335	0,534	0,286	0,428
nezaměstnaný	0,426	0,325	0,440	0,212	0,351
v domácnosti/na mateřské dovolené	0,518	0,374	0,541	0,319	0,438
podnikatel se 3 a více zaměstnanci	0,550	0,517	0,620	0,419	0,526
samostatně činný, 1–2 zaměstnanci	0,564	0,401	0,570	0,313	0,462
samostatně činný bez zaměstnanců	0,562	0,424	0,536	0,356	0,470
vyšší odborný zaměstnanec	0,623	0,449	0,557	0,388	0,504
nižší odborný zaměstnanec	0,565	0,428	0,555	0,336	0,471
řadový úředník	0,547	0,402	0,515	0,344	0,452
provozní pracovník ve službách a obchodě	0,571	0,399	0,533	0,330	0,458
dělník vyučený v oboru práce	0,551	0,380	0,543	0,275	0,437
dělník nevyučení v oboru práce	0,485	0,344	0,493	0,245	0,392
fyzicky pracující člen zem. družstva/zem. dělník	0,526	0,411	0,564	0,270	0,443
vedoucí, řídicí pracovník	0,650	0,495	0,619	0,421	0,546
Celkem	0,564	0,391	0,540	0,317	0,453

Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Analýza rozptylu ukázala, že rozdíly mezi skupinami zaměstnání jsou statisticky významné ve všech sledovaných dimenzích sociálního kapitálu. Největší rozdíly v průměrném skóre mezi jednotlivými skupinami zaměstnání bylo možné najít mezi nekvalifikovanými dělníky, nezaměstnanými a důchodci, tedy osobami s nízkou hladinou sociálního kapitálu na straně jedné a na straně druhé s osobami s jeho vysokou hladinou – podnikateli, vyššími odbornými pracovníky, vedoucími pracovníky a studenty a uční. Tyto dvě skupiny se v celkovém skóru sociálního kapitálu velmi výrazně vy-
dělují. Zaměříme-li se na jednotlivé dimenze, zjistíme, že zdaleka nejnižší míru důvěry vykazují nezaměstnaní. Můžeme se domnívat, že ztráta zaměstnání, podobně jako výše uvedený rozvod, je obtížnou životní situací související s poklesem důvěry.²²

Sociální sítě mají dle naměřeného skóre nejrozsáhlejší vedoucí a vysoce kvalifikovaní pracovníci a podnikatelé, u nichž se rovněž předpokládá vysoké vzdělání a dobrá ekonomická situace. Jedná se o jedince, kteří z titulu své funkce pravděpodobně spolupracují s velkým množstvím lidí či je vedou

22 Dle Tukeyova testu se nezaměstnaní významně liší od studentů a učňů, vedoucích a vysoce kvalifikovaných pracovníků.

a u nichž je udržování si velkého množství vazeb mnohdy nutným předpokladem úspěšného zvládnutí jejich práce. Na opačném pólu se nacházejí nezaměstnaní a důchodci,²³ tedy lidé, kteří ztrácejí z nejrůznějších důvodů své kontakty v sítích – nezaměstnaní odchodem ze zaměstnání a následným zprětrháním vazeb se spolupracovníky, důchodci ovdověním a ztrátou vrstevníků.²⁴

Sounáležitost s místem poskytuje podobný obrázek: na jedné straně nezaměstnaní, kteří nemají příliš velký vztah k místu, na druhé podnikatelé a vedoucí pracovníci.²⁵ Pouze důchodci zde dosahují skóre, které je neřadí k žádnému z extrémů. Je možné, že tito lidé si ve společnosti s relativně nízkou mobilitou, jakou česká společnost je, vybudovali pozitivní vztah k místu, kde pravděpodobně žijí po většinu svého života.

Shodná situace panuje také v případě dimenze občanské angažovanosti. Nejvyšších skóre opět dosahují vedoucí pracovníci a podnikatelé a spolu s nimi také vyšší odborní pracovníci se studenty. Tyto skupiny se statisticky významně liší od manuálně pracujících profesí a důchodců. Tito lidé, zdá se, nejsou ochotni participovat na veřejném životě. Nelze vyloučit, že zde hraje roli nezáměr a jejich vlastní ekonomická situace.²⁶

Celková výše souhrnného indexu sociálního kapitálu podle skupin zaměstnání se odvíjí v naznačených směrech. Nejvyšších hodnot dosahují především vedoucí a vyšší odborní pracovníci, podnikatelé a studenti a učni. Na opačném konci pomyslného žebříčku se nacházejí nezaměstnaní a nekvalifikovaní dělníci následovaní důchodci. Sociální kapitál do značné míry souvisí s ekonomickou situací. Nejvyšších hodnot skóre dosahují skupiny zaměstnání, u nichž se dají předpokládat nejvyšší příjmy, naopak nejnižších skóre dosahují skupiny zaměstnání s příjmy nejnižšími.²⁷ Toto předběžné zjištění je ověřeno srovnáním s ekonomickou situací domácnosti respondenta, a to s využitím dvou proměnných, jedné subjektivní a druhé objektivní. První proměnnou je subjektivní spokojenost jednotlivců s životní úrovní domácnosti, jejímiž jsou členy (graf 4.11).²⁸ Objektivní proměnnou je potom reálný příjem domácnosti respondenta (graf 4.12).

23 Oba porovnávané extrémy se liší dle Tukeyova testu.

24 Již popsáno výše u ovdovělých. 31 % důchodců jsou zároveň vdovci či vdovy, zatímco v ostatních skupinách zaměstnanců tvoří pouze necelá 2 %.

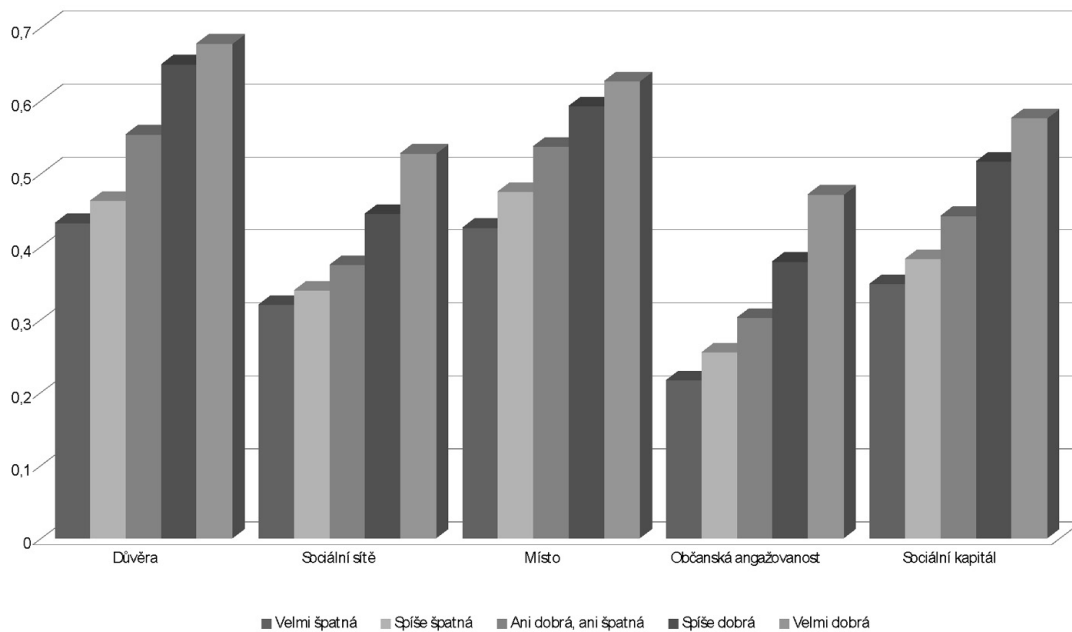
25 Rozdíly významné podle Tukeyova testu.

26 Podobně je tomu u rozvedených a ovdovělých. Rozvedení a ovdovělí, stejně jako nezaměstnaní a nekvalifikovaní dělníci, jsou členy domácností s nejnižšími příjmy.

27 Z tohoto trendu se poněkud vymykají studenti a učni, u kterých by nikdo obvykle horentní příjmy nečekal a kteří přesto dosahují vysokých skóre u sociálního kapitálu. Hraje zde nejspíše roli skutečnost, že stojí teprve na startu své pracovní kariéry a své ekonomické postavení odvozují od postavení domácnosti, ve které žijí. Ve velké většině například neprožili ani žádnou událost, jež může mít negativní vliv na hladinu sociálního kapitálu, jako je rozvod, úmrtí partnera nebo ztráta zaměstnání.

28 Otázka v dotazníku zněla: „Považujete životní úroveň Vaší domácnosti za velmi dobrou / za spíše dobrou / ani dobrou, ani špatnou / za spíše špatnou / za velmi špatnou?“

Graf 4.11. Subjektivní spokojenost s životní úrovní domácnosti



Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Spokojenosti s životní úrovní domácnosti je velmi dobře diferencující proměnná, která odlišuje jednotlivce s různou hladinou sociálního kapitálu, ale také v jeho jednotlivých dimenzích. Lidé, kteří hodnotí situaci svojí domácnosti lépe, dosahují vyšší hladiny sociálního kapitálu, vyšší sounáležitosti s místem a více důvěřují, participují a jsou více zapojeni v sociálních sítích. Významně se v každé dimenzi i v celkovém indexu liší ti, kteří považují svoji situaci za velmi či spíše dobrou, od těch, kteří ji považují za spíše či velmi špatnou. Při podrobnějším pohledu zjistíme, že lidé spokojenější se svojí životní úrovní jsou častěji aktivní v dobročinnosti a jsou častěji členy sportovních a profesních organizací. Na členství v ostatních typech sdružení nemá životní úroveň vliv. Lidé se špatnou životní úrovní se méně často scházejí se známými a méně často jsou také se svojí rodinou, přáteli a známými v kontaktu přes telefon či internet. Na kontakt s rodinou a sousedy nemá životní úroveň vliv. Spokojenější lidé si spíše umí sami v obtížných situacích poradit a mají na koho se obrátit o pomoc, jsou o ní také častěji žádáni. Lidé se špatnou životní úrovní mají častěji své přátele přímo v domě či ulici.

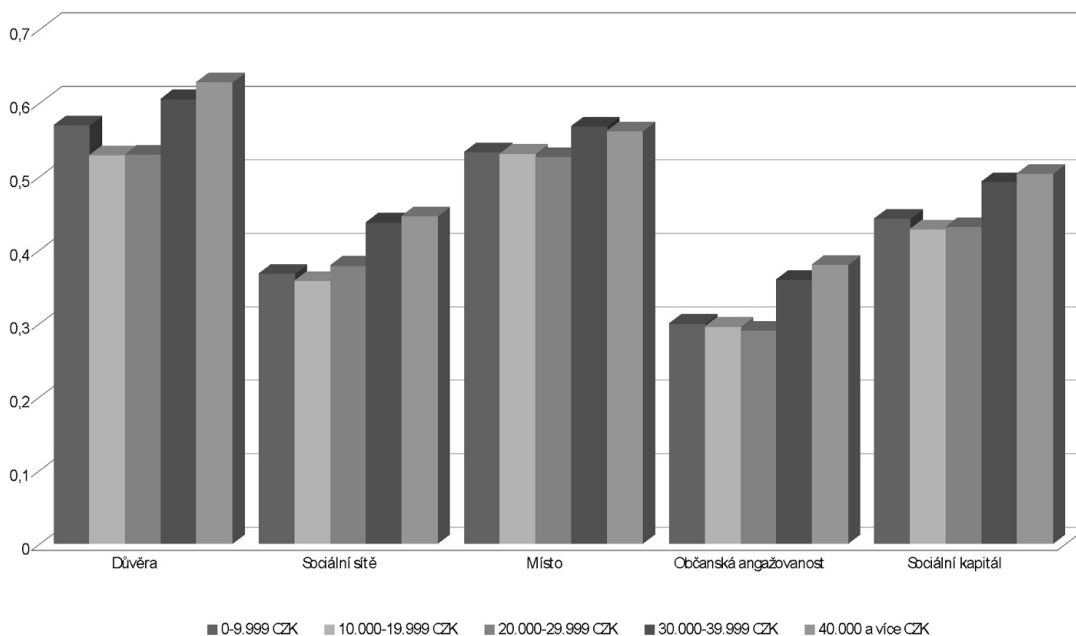
Lidé se špatnou či ani dobrou ani špatnou životní úrovní výrazně méně důvěřují ostatním lidem, ti se špatnou jsou pak navíc přesvědčeni, že se je lidé pokusí vždy využít. Rovněž různé druhy nemožného chování jsou pro tuto skupinu spíše přijatelné.

Co se týče občanské angažovanosti, má životní úroveň pozitivní vliv pouze na participaci formou peněžitých darů a veřejné diskuse, významný vliv má na volební účast. Významně rovněž ovlivňuje pocit odcizenosti a nemožnosti ovlivnit veřejné dění. Lidé se špatnou životní úrovní rov-

něž negativně vnímají podmínky života v místě bydliště, a to ve všech ohledech, od bezpečnosti a vztahů mezi lidmi po nerovnosti rozdělovací komunitu. Na druhou stranu neovlivňuje životní úroveň záměr zůstat či nezůstat v daném místě natrvalo. Velmi zajímavé je zjištění, že zatímco lidé se špatnou životní úrovní ztotožňují svůj domov nejčastěji se svým domem či bytem, lidé s životní úrovní dobrou považují za svůj domov ve většině celé město či obec. Tato poslední otázka možná nejlépe ilustruje vztah životní úrovně a sounáležitosti s místem.

Spokojenost s životní úrovní domácnosti je postojovou proměnnou, která je samozřejmě značně subjektivní, a je sporné, do jaké míry souvisí s reálnou ekonomickou situací domácnosti. V takové situaci se přímo nabízí srovnání s reálným příjmem domácnosti.²⁹

Graf 4.12. Příjem domácnosti



Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Příjem byl rozčleněn do čtyř kategorií (viz graf 4.12). Analýza rozptylu ukazuje, že existují statisticky významné rozdíly mezi příjmovými skupinami jak v případě celkové hodnoty indexu sociálního kapitálu, tak i v případě jednotlivých dimenzí. Avšak čistý příjem již nediferencuje jednotlivce zdaleka tak dobře jako předešlý subjektivní ukazatel ekonomické situace domácnosti. V celkové velikosti sociálního kapitálu a v dimenzích sociální sítě a občanské angažovanosti se od ostatních vý-

29 Dříve, než jsme ke srovnání přistoupili, jsme zjistili hodnotu Spearmanova korelačního koeficientu mezi subjektivně vnímanou situací a reálným příjmem. Hodnota koeficientu činí 0,518 a je statisticky významná na hladině významnosti 99 %. Přestože je hodnota koeficientu vysoká, ukazuje na to, že zmíněné dva ukazatele nejsou zcela identické.

znamně liší příjmové skupiny s příjmem 30 tisíc Kč a vyšším. V dimenzi důvěry stojí na přechodu mezi uvedenými nejvyššími příjmovými skupinami a skupinami s příjmem mezi 10 a 30 tisíci Kč skupina s příjmem do 10 tisíc Kč. Postavení této skupiny při analýze sociálního kapitálu naznačuje, že je z určitého důvodu specifická, neboť se vymyká z trendu, ve kterém s rostoucím příjmem roste i sociální kapitál. Důvodem k tomu by mohla být skutečnost, že do této nízkopříjmové skupiny často patří studenti a učňové či věřící,³⁰ kteří vykazovali relativně vyšší skóry v dimenzi důvěry.

Na základě uvedených skutečností je možné soudit, že subjektivní životní úroveň domácnosti lépe diferencuje sledovaný soubor podle úrovně sociálního kapitálu než úroveň vyjádřená příjmem reálným. Důvodem pro to může být, že vnímání příjmu domácnosti je ovlivněno dalšími faktory, např. tím, zda respondent upřednostňuje materiální hodnoty před postmateriálními, či nikoliv. Roli může hrát také kontext, tedy region či lokalita, obecně sociální prostředí, ve kterém se jedinec pohybuje, v některých oblastech či prostředích může být i malý příjem vnímán jako relativně dostačující.

Na rozdíl od subjektivní životní úrovně nemá výše příjmu domácnosti vliv na účast v dobročinných aktivitách. Co se týče členství v dobrovolných sdruženích, stejně jako u subjektivního ukazatele, lidé s vyššími příjmy jsou častěji členy sportovních a profesních sdružení. Na rozdíl od subjektivní životní úrovně nalézáme rozdíl v kontaktu s rodinou, lidé s vyššími příjmy se s ní scházejí častěji, stejně tak se známými. V otázce kontaktu s blízkými přáteli uvedli lidé z nejnižší příjmové kategorie častěji, že se s nimi scházejí každý den. Lidé v nejvyšší příjmové kategorii se pak nejméně schází se sousedy. Co se týče umění poradit si sám a pomoci od ostatních, je situace analogická k subjektivní životní úrovni domácnosti.

Lidé v kategorii příjmu nad 40 tisíc korun nejvíce důvěřují ostatním lidem a také nejvíce věří v jejich poctivost. Co se týče přijatelnosti nemorálního chování, má příjem domácnosti vliv pouze na neplacení daní a jízdu na černo. Lidé v nejvyšší příjmové kategorii jsou k těmto přestupkům proti dobrým mravům tolerantnější.

Příjem domácnosti má vliv na některé participační aktivity. Lidé z rodin ve vyšších příjmových kategoriích častěji podepisují petice či dávají finanční dary. Lidé s vyššími příjmy se rovněž cítí být méně odtrženi od veřejného dění, méně zneužívání mocnými.

Příjem nemá vliv na spokojenost s životem v obci, ale ovlivňuje vnímání některých nerovností. Lidé v kategorii 20 000 – 29 999 Kč nejvíce vnímají nerovnosti podle vzdělání, naopak nejméně je za rozdělovací považují lidé v nejnižší příjmové kategorii. Lidé v nejvyšší kategorii pak mají nejčastěji pocit, že nerovnosti v majetku „spíše rozdělují“ obec. Příjem nemá vliv na náboženské nerovnosti, naopak ovlivňuje vnímání etnických nerovností, ty vnímají více lidé s příjmy nižšími. Lidé s nižším příjmem domácnosti také častěji chtějí zůstat v místě bydliště natrvalo.

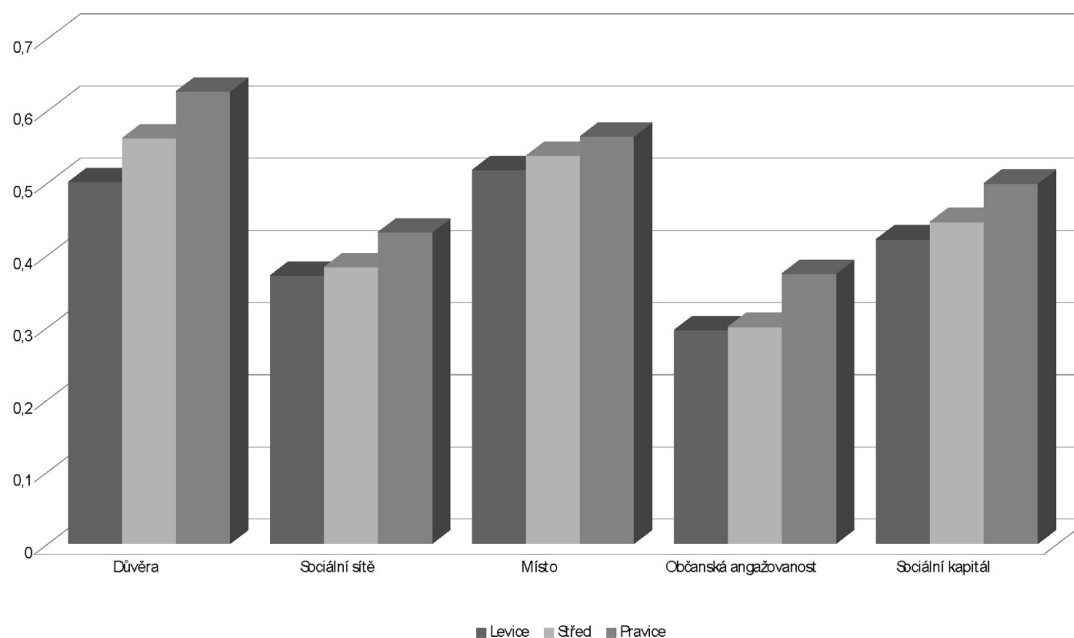
Zajímavá se jevila v tomto socioekonomickém kontextu škála, na níž se respondenti přiřazovali v rámci politického spektra od levice až po pravici. Lepší než tato škála by bylo v našem případě posouzení, k jaké politické straně se respondent hlásí. Elektorát každé větší strany v České republice vykazuje určité specifické charakteristiky, ať už sociodemografické a ekonomické, či postojové. Bohužel tato otázka nebyla v našem souboru k dispozici, proto jsme se rozhodli ji suplovat alespoň

30 Viz tabulka 9 přílohy 3.

otázkou na sebezařazení na škále levice–pravice. Vycházeli jsme z předpokladu, že voliči se budou převážně identifikovat v souladu s tím, kam řadí v pravolevém spektru stranu (či více stran), již obvykle volí.

Původně jedenáctibodová škála levice–pravice zde byla pomocí transformace redukována pouze na tři kategorie – levici, střed a pravici. Výsledky jsou naznačeny v grafu 4.13.

Graf 4.13. Sebezařazení na škále levice–pravice



Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Ukázalo se, že redukováná tříbodová škála velmi dobře diferencuje soubor ve všech sledovaných dimenzích sociálního kapitálu, což prokázala také analýza rozptylu. Nejnižších skóre vždy dosahují respondenti, kteří se přiřadili k levici, naopak nejvyšších respondenti, kteří se přiřadili k pravici. Významně se také liší zástupci neutrálního středu od pravicově smýšlejících a v průměrném skóre v dimenzi důvěry a celkového sociálního kapitálu se významně liší také od levicově smýšlejících.³¹

Výše uvedené výsledky sebezařazení na škále levice–pravice nejsou nijak překvapivé, pokud si uvědomíme, že k levicovým názorům se častěji³² hlásí lidé, kteří považují životní úroveň své domác-

31 Rozdíly jsou statisticky významné podle Tukeyova testu.

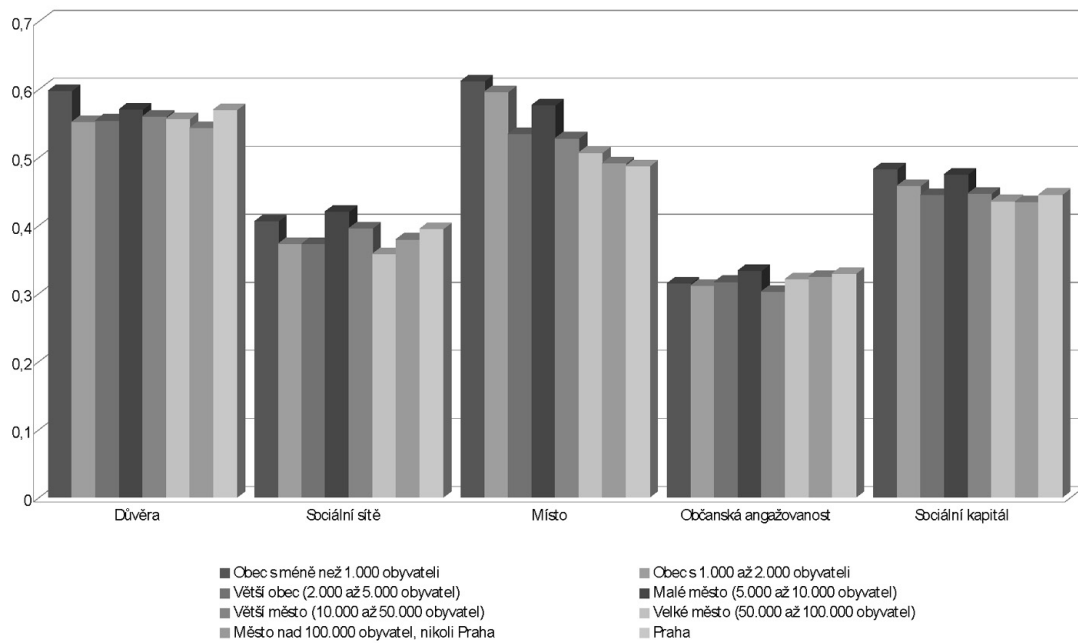
32 V příloze 3 uvedené kontingenční tabulky ukazují vztah mezi sebezařazením na škále levice–pravice na straně jedné a vzděláním, zaměstnáním, rodinným stavem, věkem a subjektivně vnímanou životní úrovní domácnosti na straně druhé.

nosti za velmi špatnou či spíše špatnou, se základním vzděláním, lidé starší 50 let, obvykle patřící mezi důchodce, nezaměstnané či nekvalifikované dělníky. Naopak za pravcově orientované se výrazně častěji považují lidé s vysokoškolským vzděláním, svobodní, mladí (do 34 let), považující životní úroveň své domácnosti za spíše dobrou či velmi dobrou, náležející mezi živnostníky a podnikatele, studenty a učně, vyšší odborné nebo vedoucí pracovníky. Toto rozložení do značné míry koresponduje se studii, které se zabývají složením elektorátu jednotlivých politických stran.³³

4.3.3. Teritoriální kontext sociálního kapitálu

Jak se ukázalo v některých předchozích výzkumech [Dahl, Tufté 1973; Kostecký 2005; Kostecký, Čermák 2004; Larsen 2002], kontext prostředí, ve kterém lidé žijí, může mít vliv na jejich politické chování, názory, postoje či hodnoty, bez ohledu na to, jaké je jejich postavení v sociální struktuře. Další zkoumanou souvislostí je proto vztah sociálního kapitálu a proměnné velikosti obce, která tento kontext reprezentuje (viz graf 4.14).

Graf 4.14. Velikost obce

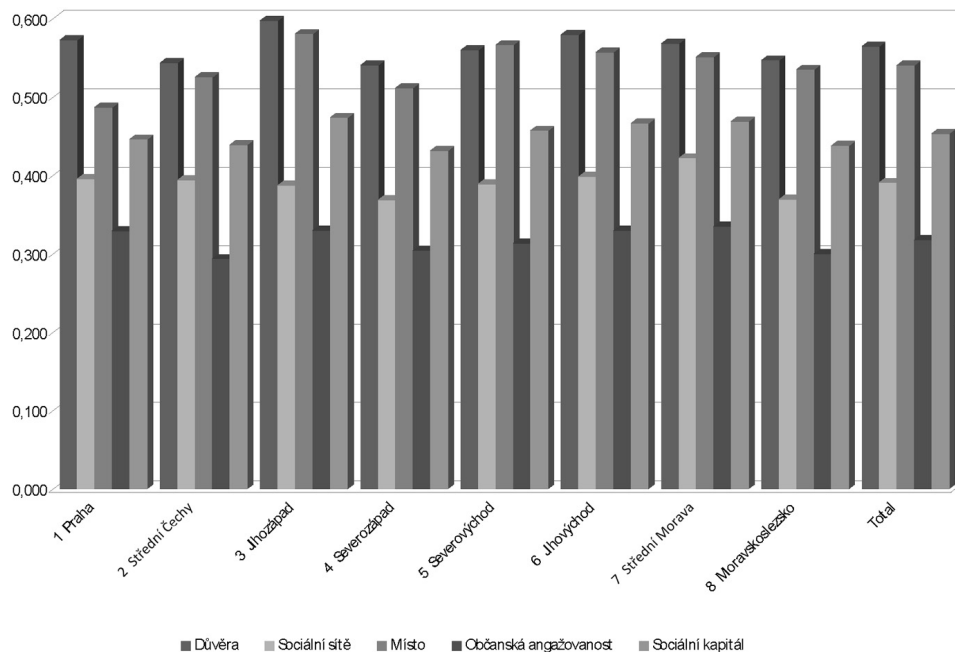


Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

³³ Tedy pokud vyjdeme z výše uvedeného lehce nadsazeného předpokladu, že se občané obvykle hlásí k pravici, středu či levici podle toho, za jak politicky orientovanou považují stranu, kterou volí. Více o složení elektorátu politických stran např. Kunštát [2006, 2007].

Z analýzy rozptylu vyplývá, že statisticky významná je souvislost mezi velikostí obce a dimenzí vztahu k místu a také k celkovému sociálnímu kapitálu. Asi není žádným překvapením, že v malých obcích a městech byl zjištěn silnější vztah a identifikace s místem než ve městech velkých. Lidé žijící v malých obcích, někdy tak malých, že většinu obyvatel obce znají osobně, mají jistě jiný vztah k místu než lidé žijící v neosobním prostředí velkých měst. Rozdíly zjištěné v této dimenzi byly natolik silné, že ovlivnily také celkovou velikost skóre u sociálního kapitálu.

Graf 4.15. Regiony soudržnosti NUTS 2



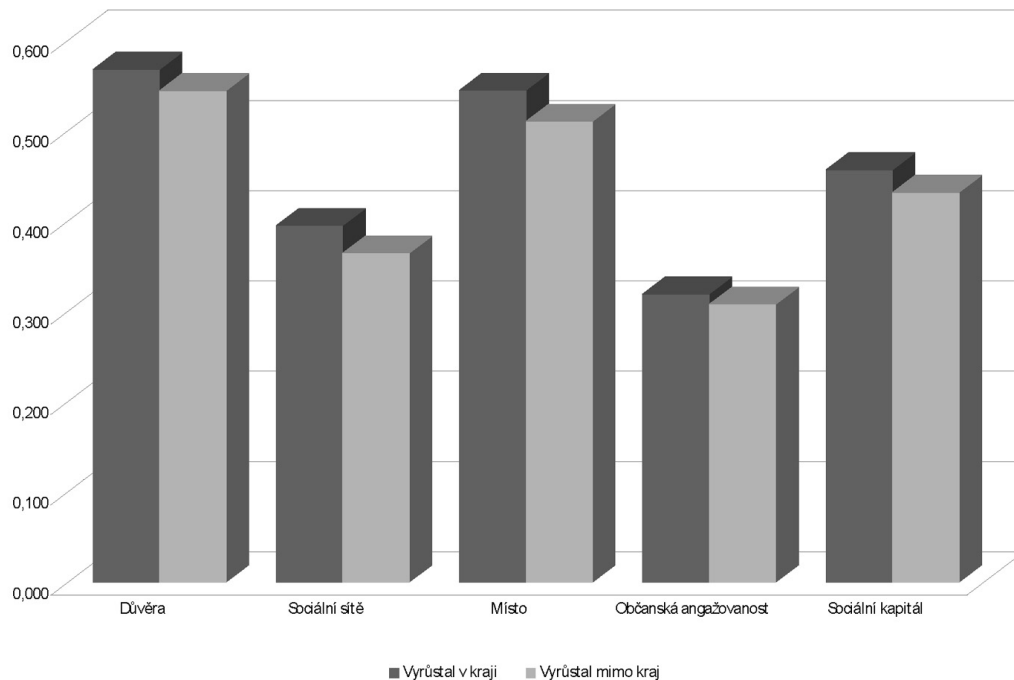
Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Další sledovanou proměnnou, u níž byla studována souvislost se sociálním kapitálem, jsou regiony soudržnosti NUTS 2. Rozhodli jsme se otestovat tuto souvislost, přestože jsme si byli vědomi toho, že NUTS 2 jsou velké územní celky, v nichž se regionální rozdíly do značné míry stírají. Bohužel velikost výběrového souboru (1018 respondentů) způsobuje, že data jsou reprezentativní pouze za regiony NUTS 2.

Mezi regiony NUTS 2 neexistují v České republice příliš velké rozdíly. Podle analýzy rozptylu se liší pouze v dimenzi sounáležitost s místem. Nejmenšího průměrného skóre v dimenzi vztahu k místu dosáhli obyvatelé Prahy, kteří měli významně menší vztah k místu, než obyvatelé všech ostatních regionů NUTS 2, s výjimkou silně urbanizovaných regionů Severozápad a Moravskoslezsko a také regionu, jenž tvoří zázemí Prahy – Střední Čechy. Je možné shrnout, že obecně byla menší sounáležitost v územních celcích, kde žije vysoký podíl obyvatelstva ve velkých městech nad 50 tisíc. Výjimkou byl v tomto směru region Středních Čech, kde naopak velká část obyvatelstva žije v re-

lativně malých obcích. Vysvětlením pro tuto situaci by mohla být skutečnost, že lidé, kteří stále pracují v Praze, se v rámci probíhající suburbanizace přistěhovali do těchto malých obcí v zázemí Prahy, ať už z hlavního města samotného, či odjinud, a nemají k těmto místům doposud vytvořený vztah.

Graf 4.16. Místo, kde respondent vyrůstal



Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Poslední sledovanou proměnnou je vztah mezi sociálním kapitálem a skutečností, zda respondent vyrůstal v místě, kde nyní žije.³⁴ Ukázalo se, že není významného rozdílu mezi tím, zda respondent vyrůstal v obci, kde nyní žije, v jejím blízkém okolí či ve stejném kraji. Jedinou kategorií, ve které se respondenti odlišují ode všech ostatních, je kategorie mimo tento kraj. Proto jsme zredukovali kategorie odpovědí na tuto otázku pouze na následující: vyrůstal v tomto kraji a vyrůstal mimo tento kraj. Statisticky významný rozdíl mezi těmito kategoriemi je v dimenzích sociálních sítí a vztahu k místu a i v celkovém indexu sociálního kapitálu.

Rozdíl zjištěný právě v těchto dvou dimenzích není příliš velkým překvapením. Nižší skóre v dimenzi sociální sítě lze očekávat, obzvlášť pokud jedinec neměl po přistěhování z jiného kraje dostatek času budovat nové kontakty, aby nahradil ty, které ztratil či zpretrhal přestěhováním.

³⁴ Otázka zněla: „Kde jste vyrůstal?“ a nabídnuté odpovědi byly: V obci, městě, kde bydlíte; v jejím/jeho blízkém okolí; jinde v tomto kraji; mimo tento kraj.

A je jen logické, pokud si nestihl doposud vybudovat vztah k současnému místu bydliště. Tato skutečnost se samozřejmě odrazila i v souhrnném indexu sociálního kapitálu.

Teritoriální kontext nemá na hladinu sociálního kapitálu zásadní vliv, většinou významně ovlivňuje pouze dimenzi sounáležitost s místem. Zdá se tedy, že na individuální hladinu sociálního kapitálu mají daleko výraznější vliv strukturální charakteristiky sociodemografické a socioekonomické povahy, spolu se sociokulturními faktory a životní zkušeností, než to, v jak velké obci či v jakém regionu soudržnosti České republiky jednotlivec žije. Roli hraje jistá zakotvenost v místě bydliště, tedy délka pobytu v něm.

4.4. Shrnutí

V předchozích grafech jsme ukázali, že sociální kapitál a také jeho dimenze souvisí s celou řadou ukazatelů. Avšak skutečnost, že existuje statisticky významný vztah mezi výší indexu sociálního kapitálu či jeho dimenzí, a vybranými ukazateli, však nutně neznamená, že se jedná o vztah kauzální.

Následující lineární regresní analýzy by nám měly osvětlit, které proměnné se ve vztahu k sociálnímu kapitálu a jeho dimenzím uplatňují více a které méně. V tabulkách 4.4 až 4.8 jsou uvedeny výsledky regresních analýz. Proměnné jsou v nich pro názornost roztrženy do čtyř skupin – sociodemografické charakteristiky, postavení v zaměstnání,³⁵ postoje³⁶ a lidský kapitál, jenž je zastoupen vzděláním a proměnnou charakterizující počet cizích jazyků, jež respondent ovládá.

35 Zaměstnání je do určité míry také ekonomickou charakteristikou, neboť se s postavením v zaměstnání obvykle pojí i určitý příjmový standard.

36 Subjektivní životní úroveň domácnosti je zde zároveň využita jako ekonomická charakteristika namísto příjmu domácnosti. Důvody vhodnosti využití subjektivní proměnné vyplývají z výše uvedených charakteristik obou těchto proměnných.

Tabulka 4.4. Výsledky lineární regrese – dimenze důvěry³⁷

	b	Beta (jen signifikantní)
(Konstanta)	0,208	
Sociodemografické charakteristiky		
Pohlaví	0,028*	0,070
Čtyři věkové skupiny	-0,006	
Rozvod	-0,025	
Žije s partnerem	0,031*	0,075
Věřící	0,020	
Postavení v zaměstnání		
Studující	0,044	
Vedoucí či řídicí pracovník	0,045	
Podnikatel či živnostník	-0,031	
Nepracující důchodce	0,046*	0,100
Nezaměstnaný	-0,033	
Nekvalifikovaný dělník	0,003	
Postoje		
Subjektivní životní úroveň domácnosti	0,067**	0,289
Sebezařazení na škále levice – pravice	0,033**	0,125
Osobně obětí trestné činnosti	-0,055**	-0,103
Lidský kapitál		
Znalost cizích jazyků	0,013	
Vzdělání	-0,001	
Adjustované R2	0,173	

Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008) a vlastní výpočty.

Poznámka: Koeficienty b označené * jsou významné na 95% hladině významnosti a koeficienty označené ** na 99% hladině významnosti.

37 Regresní rovnice obsahuje celou řadu binárních proměnných (pohlaví, rozvod, žije s partnerem, věřící, jednotlivá zaměstnání a obět trestné činnosti), které jsou všechny kódovány shodným způsobem – 0 neexistence jevu, 1 existence jevu. Výjimkou je pouze pohlaví, kde muž je kódován 1 a žena 2. Ostatní proměnné jsou kódovány shodně, jako v předcházejících grafech.

Variabilita skóre dimenze důvěry byla pomocí použitých proměnných vysvětlena z necelých 20 % (viz tabulka 4.4.). Jakožto nejméně výraznější faktory související s důvěrou se tu uplatnily zejména postojové proměnné a pak některé sociodemografické charakteristiky. Za nejméně významnější z postojových proměnných bylo možné považovat subjektivní životní úroveň, kde byla nalezena jasná souvislost – čím je člověk spokojenější se svou životní úrovní, tím vyššího skóre v dimenzi dosahuje. Vyššího skóre také dosahují pravice orientovaní občané, ženy, lidé žijící s partnerem a důchodci. Naopak významně nižší skóreho v dimenzi důvěry dosahují lidé, kteří se stali obětí trestného činu.

Tabulka 4.5. Výsledky lineární regrese – dimenze sociálních sítí

	b	Beta (jen signifikantní)
(Konstanta)	0,327	
Sociodemografické charakteristiky		
Pohlaví	-0,035**	-0,117
Čtyři věkové skupiny	-0,008	
Rozvod	-0,022	
Žije s partnerem	0,007	
Věřící	0,023*	0,075
Postavení v zaměstnání		
Studující	-0,007	
Vedoucí či řídicí pracovník	0,048	
Podnikatel či živnostník	0,073	
Nepracující důchodce	-0,047**	-0,136
Nezaměstnaný	-0,041	
Nekvalifikovaný dělník	-0,021	
Postoje		
Subjektivní životní úroveň domácnosti	0,031**	0,178
Sebezařazení na škále levice – pravice	0,001	
Osobně obětí trestné činnosti	-0,013	
Lidský kapitál		
Znalost cizích jazyků	0,017*	0,091
Vzdělání	0,006	
Adjustované R2	0,155	

Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008) a vlastní výpočty.

Poznámka: Koeficienty b označené * jsou významné na 95% hladině významnosti a koeficienty označené ** na 99% hladině významnosti.

Při pohledu na výsledky lineární regrese pro závisle proměnnou sociální sítě (viz tabulka 4.5) zjistíme, že ženy sice významně získávají v porovnání s muži v dimenzi důvěry, zato ale dosahují významně nižších skóre v dimenzi sociálních sítí. A stejná situace také nastává v případě nepracujících důchodců. K vyššímu skóre v této dimenzi přispívá znalost cizích jazyků, náboženské vyznání a opět zejména subjektivní spokojenost s životní úrovní. Také v tomto případě regresní model nevyvětlil velkou část celkové variance souboru (pouze 17 %).

Tabulka 4.6. Výsledky lineární regrese – dimenze sounáležitosti s místem

	b	Beta (jen signifikantní)
(Konstanta)	0,369	
Sociodemografické charakteristiky		
Pohlaví	0,007	
Čtyři věkové skupiny	0,005	
Rozvod	-0,037*	-0,085
Žije s partnerem	-0,012	
Věřící	0,031**	0,100
Postavení v zaměstnání		
Studující	0,005	
Vedoucí či řídící pracovník	0,065*	0,066
Podnikatel či živnostník	0,046	
Nepracující důchodce	-0,009	
Nezaměstnaný	-0,038	
Nekvalifikovaný dělník	-0,002	
Postoje		
Subjektivní životní úroveň domácnosti	0,051**	0,287
Sebezařazení na škále levice – pravice	0,002	
Osobně obětí trestné činnosti	-0,028*	0,070
Lidský kapitál		
Znalost cizích jazyků	-0,003	
Vzdělání	-0,002	
Adjustované R2	0,116	

Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008) a vlastní výpočty.

Poznámka: Koeficienty b označené * jsou významné na 95% hladině významnosti a koeficienty označené ** na 99% hladině významnosti.

Dimenze vztah k místu je zdaleka nejméně vysvětlenou dimenzí (13 %). Nejvyšší koeficient vyšel opět u proměnné subjektivní spokojenosti s životní úrovní, kde spokojenější lidé mají lepší vztah k místu bydliště, stejně jako věřící či lidé pracující na řídicích postech. Vztah k místu naopak zhoršuje zkušenost s trestným činem či osobní zkušenost s rozvodem.

Tabulka 4.7. Výsledky lineární regrese – dimenze občanské angažovanosti

	B	Beta (jen signifikantní)
(Konstanta)	0,079	
Sociodemografické charakteristiky		
Pohlaví	0,007	
Čtyři věkové skupiny	0,003	
Rozvod	-0,003	
Žije s partnerem	0,012	
Věřící	0,029**	0,100
Postavení v zaměstnání		
Studující	0,044*	0,085
Vedoucí či řídicí pracovník	0,059*	0,065
Podnikatel či živnostník	0,055	
Nepracující důchodce	-0,024	
Nezaměstnaný	-0,060*	-0,076
Nekvalifikovaný dělník	-0,021	
Postoje		
Subjektivní životní úroveň domácnosti	0,040**	0,250
Sebezařazení na škále levice – pravice	0,010	
Osobně obětí trestné činnosti	0,013	
Lidský kapitál		
Znalost cizích jazyků	0,015*	0,084
Vzdělání	0,014**	0,098
Adjustované R2	0,200	

Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008) a vlastní výpočty.

Poznámka: Koeficienty b označené * jsou významné na 95% hladině významnosti a koeficienty označené ** na 99% hladině významnosti.

Regresní analýza pro dimenzi občanské angažovanosti (viz tabulka 5.7.) ukazuje, že vyšších skóreů opět dosahují lidé spokojení se svou životní úrovní, vzdělaní, ovládající cizí jazyky, věřící, studenti a vedoucí pracovníci. Nižší úroveň občanské angažovanosti mají nezaměstnaní.

Tabulka 4.8. Výsledky lineární regrese – sociální kapitál

	b	Beta (jen signifikantní)
(Konstanta)	0,246	
Sociodemografické charakteristiky		
Pohlaví	0,002	
Čtyři věkové skupiny	-0,001	
Rozvod	-0,022*	-0,067
Žije s partnerem	0,010	
Věřící	0,026**	0,110
Postavení v zaměstnání		
Studující	0,022	
Vedoucí či řídicí pracovník	0,054**	0,074
Podnikatel či živnostník	0,036	
Nepracující důchodce	-0,008	
Nezaměstnaný	-0,043*	-0,067
Nekvalifikovaný dělník	-0,010	
Postoje		
Subjektivní životní úroveň domácnosti	0,047**	0,360
Sebezařazení na škále levice – pravice	0,012*	0,078
Osobně obětí trestné činnosti	-0,021*	-0,068
Lidský kapitál		
Znalost cizích jazyků	0,010*	0,074
Vzdělání	0,004	
Adjustované R2	0,283	

Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008) a vlastní výpočty.

Poznámka: Koeficienty b označené * jsou významné na 95% hladině významnosti a koeficienty označené ** na 99% hladině významnosti.

Nejvyšší podíl variability, téměř 30 %, se podařilo vysvětlit regresní analýzou pro závisle proměnnou sociální kapitál. Velmi důležitým ukazatelem zde byla opět subjektivní spokojenost se životní úrovní, která, pokud by byla do modelu zavedena sama bez ostatních proměnných, by vysvětlila sama o sobě 23 % celkové variance individuálních skóre sociálního kapitálu. Kromě této proměnné se zde výrazně uplatnily ještě proměnné rozvod, věřící, vedoucí či řídicí pracovník, nezaměstnaný, sebezařazení na škále levice–právice, oběť trestné činnosti, znalost cizích jazyků (viz tabulka 4.8).

Regresní analýzy poskytují podobný obrázek, jaký bylo možné vyčíst z předcházejících kapitol. Nejvýznaměji se sociálním kapitálem souvisí životní úroveň jednotlivce, a to zejména subjektivně vnímaná, ale také postavení v zaměstnání. Rovněž sociokulturní zázemí, jako například lidský kapitál a náboženské vyznání, jsou důležitými faktory vstupujícími do hry.

Analýza kontingenčních tabulek a následné regresní analýzy nám ukázaly, které proměnné nejlépe charakterizují rozdíly v celkovém skóre námi vytvořeného indexu sociálního kapitálu i skóre dosažená v jeho jednotlivých dimenzích. Na základě provedených analýz lze tvrdit, že výše hladiny sociálního kapitálu velmi výrazně souvisí s ekonomickým blahobytem domácnosti, tedy ne tolik s reálnou situací, ale jejím subjektivním vnímáním. Dostatečného ekonomického zajištění obvykle dosahují lidé s vyšším lidským kapitálem, tito lidé s vyšším vzděláním a větší schopností ovládat cizí jazyky častěji působí na vedoucí pozici v zaměstnání. Všechny tyto proměnné se uplatnily v regresním modelu.³⁸ Naopak negativně ovlivňují výši individuálního sociálního kapitálu nejruznější nepříznivé události a zkušenosti, jimiž si během života individua procházejí. Jedná se zejména o události, jakými jsou rozvod, ztráta zaměstnání či stane-li se někdo obětí trestného činu.

Využité proměnné vysvětlují 13 až 30 % celkové variability. Nabízí se otázka, jaké další proměnné by pomohly vysvětlit větší podíl variance. Avšak naprostá většina proměnných, jež jsme měli v našem datovém souboru k dispozici, byla použita ke konstrukci indexu sociálního kapitálu a z tohoto důvodu byla z dalších analýz vyloučena. Navíc cílem našich analýz nebylo vysvětlit všechny rozdíly v úrovni individuálního sociálního kapitálu, ale pouze popsat jeho základní rozložení v závislosti na základních sociodemografických, ekonomických a sociokulturních charakteristikách.

38 Byla zkoumána jejich vzájemná multikolinearita, ale ukázala se jako zanedbatelná.

5. Sociální kapitál českých regionů v evropském kontextu

Cílem této kapitoly je zasadit analýzu sociálního kapitálu v regionech České republiky do širšího kontextu dalších evropských zemí a jejich regionů, a to pomocí komparativní analýzy založené na dostupných mezinárodních datových souborech. Pomocí takové analýzy je možné porovnat míru sociálního kapitálu v České republice s mírou sociálního kapitálu v dalších rozvinutých zemích Evropské unie, resp. v jejich regionech. Podrobná regionální komparace na národní úrovni tímto způsobem získává určitý korektiv, díky němuž je možné posoudit, nakolik jsou zjištěné rozdíly mezi českými regiony výrazné v širším geografickém kontextu a jestli se zjištěné míry sociálního kapitálu pohybují spíše v oblasti vysokých, nebo naopak nízkých hodnot.

5.1. Možnosti komparace evropských regionů

Všechna zde uvedená mezinárodní šetření přirozeně umožňují analyzovat rozdíly v různých dimenzích sociálního kapitálu na úrovni států. Vzhledem k rozsahu výběrových šetření je ovšem možné jít v komparaci do větších podrobností a porovnávat mezi sebou menší geografické celky, protože všechna šetření obsahují informaci o regionu, z něhož respondent pochází. Omezíme-li analýzu na státy Evropské unie, přirozené jednotky pro regionální komparativní analýzu tvoří regiony NUTS 1, popř. NUTS 2. Regiony NUTS byly zavedeny v roce 1988 pro statistické účely Eurostatu. Zásadní výhodou porovnávání sociálního kapitálu na úrovni regionů NUTS je tedy dostupnost dalších ukazatelů vztahujících se k danému území, převážně ekonomických, resp. demografických. Velikost regionů NUTS výrazně kolísá a pravidlo o maximálním a minimálním počtu obyvatel v určité úrovni regionálního členění (NUTS 1: 3–7 mil. obyvatel, NUTS 2: 800 tis. – 3 mil. obyvatel) není u všech regionů dodrženo. Území ČR tvoří jeden region NUTS 1 a celkem 8 regionů NUTS 2. Regiony NUTS 3 (v ČR odpovídají krajům), jsou již příliš malé na to, aby bylo možné pro jejich srovnání využít dostupná dotazníková data.

I přes výhody, s nimiž je využití regionů NUTS 1 a 2 při komparaci spojeno, nelze přehlédnout také problémy. Největší obtíží je to, že regiony NUTS přirozeně nejsou vnitřně homogenní a jejich vymezení je v některých případech zcela umělé. Dobrým příkladem je situace v České republice, kdy 8 regionů NUTS 2 vzniklo slučováním 14 samosprávných krajů. V některých případech NUTS 2 odpovídá jednomu kraji (Praha, Moravskoslezský kraj, Středočeský kraj, ovšem například region NUTS 2 Severovýchod je tvořen třemi kraji (Pardubický, Královéhradecký, Liberecký). V takovém případě nelze hovořit ani o přirozené historické nebo kulturní spojitosti regionu, ani o jeho administrativním propojení. Při porovnávání sociálního kapitálu na úrovni regionů NUTS 1 a 2 je tedy třeba brát v úva-

hu, že tyto regiony netvoří v žádném slova smyslu komunitu, která sdílí kolektivní zájmy a je schopna kvůli nim mobilizovat kolektivní jednání. Spíše se jedná o soubory různých komunit, které se od sebe mohou i dost výrazně odlišovat. Vnitřní heterogenita těchto územních celků zůstává v analýze skrytá.

V dostupných datových souborech, ze kterých v komparaci vycházíme, se informace o regionu, v němž respondent bydlí, ve většině případů řídí logikou regionů NUTS, ne však vždy.³⁹ V různých velkých státech je také informace o regionech různě podrobná. U velkých států (Velká Británie, Německo), složených z množství regionů NUTS 1, je úroveň NUTS 1 nejnižší zjišťovaná, u menších států je zjišťovaná i úroveň regionů NUTS 2, někde i NUTS 3. Ne ve všech případech je zastoupení respondentů v regionech NUTS 2 dostatečně vysoké na to, aby údaje pro tento region byly spolehlivé. V takových případech je třeba při analýze regiony slučovat na vyšší úroveň.⁴⁰

5.2. Volba vhodného datového souboru pro komparativní analýzu sociálního kapitálu

Z rešerše jednotlivých mezinárodních datových šetření, která jsou využitelná při komplexní analýze sociálního kapitálu, uvedené v kapitole 3, vyplývá, že ani jedno šetření nepokrývá dostatečně podrobně jednotlivé dimenze sociálního kapitálu. Celkově nejmenší obtíže působí analýza generalizované důvěry, protože otázky na důvěru obsahují všechna uvedená šetření, i když v různých formách. Naopak obtíže působí dostupnost otázek pro analýzu síly norem občanského soužití a altruismu, které obsahuje jen soubor EVS 1999. Pokud hodláme komparovat sociální kapitál jen v rámci evropských zemí, jeví se jako nejvhodnější (nejkomplexnější) soubory EVS 1999, ESS 2002 a Eurobarometer 2004. Soubor EVS 1999 je nicméně z těchto tří šetření nejméně aktuální a jeho regionální rozdělení se v řadě případů vymyká logice regionů NUTS 2. Z možných souborů ESS 2002 a Eurobarometer 2004 volíme pro vlastní analýzu soubor ESS 2002, a to zejména díky vysokým metodologickým nárokům, které jsou v šetření ESS kladeny na kvalitu sběru dat. ESS 2002 se zúčastnilo celkem 22 zemí, z toho 20 členů EU, resp. kandidátských zemí, plus Izrael a Švýcarsko. V našich analýzách využíváme data ze všech zúčastněných zemí v případě, že provádíme analýzy na úrovni primárních dat. Tam, kde analyzujeme data agregovaná za regiony, resp. státy, využíváme pouze data pro členy EU, resp. kandidátské země. Toto omezení nám umožňuje zobrazit výsledky graficky v podobě map.

5.3. Operacionalizace jednotlivých dimenzí sociálního kapitálu pomocí ESS 2002

Za pomoci datového souboru ESS jsme schopni operacionalizovat a analyzovat následující dimenze sociálního kapitálu: generalizovanou důvěru, participaci v sociálních sítích, vztah k politice a veřejné správě (tabulka 5.1).

39 Zejména výzkumy realizované před rokem 2004 ne vždy respektují dělení regionů NUTS v kandidátských zemích EU. Např. EVS 1999 člení Českou republiku regionálně podle bývalých krajů, které dnes již neodpovídají ani logice rozdělení NUTS, ani současnému administrativnímu členění.

40 Regiony NUTS 2 jsme v naší analýze slučovali tak, aby počet respondentů v jednom regionu před vážením byl vždy vyšší než 100. Toto pravidlo jsme porušili pouze u Severního Irsku, které se dosti odlišuje od ostatních severních regionů UK a jehož sloučení s nimi by tento rozdíl setřelo.

Tabulka 5.1. Operacionalizace dimenzí sociálního kapitálu

Generalizovaná důvěra	Participace v sociálních sítích	Vztah k politice a veřejné správě
Modifikovaná Rosenbergova škála důvěry	Zapojení do občanských sdružení a asociací	Politická participace
	Četnost neformálních kontaktů s přáteli a známými	Odcizení od politiky
		Institucionální důvěra

Zdroj: Autorský kolektiv.

Dimenze norem občanského soužití v tomto šetření operacionalizovatelná není, stejně jako míra vzájemné podpory a pomoci, kterou respondent získává a poskytuje díky svým sociálním sítím. Tyto složky sociálního kapitálu tedy zůstávají v naší analýze skryté.

Konkrétní způsob operacionalizace jednotlivých dimenzí a jejich složek včetně přesného znění otázek a způsobu vytvoření škál je obsažen v příloze 4.

5.4. Výsledky analýzy

Vlastní analýzu členíme do čtyř částí. Za prvé provedeme analýzu souvislostí mezi jednotlivými dimenzemi sociálního kapitálu. Provedení této analýzy je nutné pro zjištění, jestli je možné pomocí našich dat konstruovat index celkové míry sociálního kapitálu. Za druhé analyzujeme regionální rozložení sociálního kapitálu v Evropě, za třetí porovnáme variabilitu sociálního kapitálu mezi jednotlivými státy a mezi regiony, za čtvrté posoudíme relativní pozici regionů ČR ve srovnání s ostatními evropskými regiony.

5.4.1. Souvislosti mezi dimenzemi sociálního kapitálu

Jak jsme uvedli výše, vzájemný vztah jednotlivých dimenzí sociálního kapitálu zůstává předmětem debat. Domníváme se, že část sporů je způsobena tím, že souvislost jednotlivých dimenzí je v některých případech zkoumána na úrovni jednotlivců, v jiných případech na úrovni regionů, resp. komunit. Oba přístupy přitom vypovídají o poněkud odlišných skutečnostech. V případě, že by jednotlivé dimenze byly silně zkorelované na úrovni jednotlivců, platil by předpoklad, že jedinci zapojení do rozvinutých sociálních sítí zároveň více důvěřují svému okolí a jsou ochotni více investovat do kolektivního jednání, bez ohledu na to, jak vysokou míru důvěry nebo participace vykazuje jejich okolí. Mohli bychom uvažovat o socializačním efektu členství v sociálních sítích na důvěru. V tomto pojetí, využitém v první naší analýze, bychom sociální kapitál mohli chápat jako atribut jednotlivců. V případě, že jednotlivé dimenze na individuální úrovni zkorelované nejsou, ale na úrovni regionů ano, platí jiný předpoklad. Sociální kapitál bychom nemohli chápat jako atribut jednotlivců, ale spíše jako

atribut celých kolektivit. Nebylo by možné ukázat, že prostý fakt členství v sítích vede k tomu, že respondent více důvěřuje (nebo obráceně) a má větší ochotu participovat na kolektivním jednání. Mohli bychom ovšem tvrdit, že v kolektivitách, kde si lidé navzájem více důvěřují, také lidé více participují a jejich sociální sítě jsou rozvinutější. Nejde zde již o jednání nebo vlastnosti jednotlivců, ale o charakteristiky skupin. V tomto pojetí je individuální příspěvek jedince k sociálnímu kapitálu celku silně závislý na tom, jaké charakteristiky sociálního kapitálu vykazují ostatní členové skupiny. Můžeme uvažovat například tak, že pokud ve skupině (regionu) panuje vysoká vzájemná důvěra, vede to její členy k většímu zapojení do sociálních sítí a k vyšší participaci (a obráceně). Toto pojetí odpovídá již zmíněné „rainmaker hypothesis“ [Newton 2006].

Data, se kterými pracujeme, umožňují zkoumat souvislosti mezi dimenzemi obojím způsobem. Můžeme analyzovat souvislosti mezi jednotlivými dimenzemi sociálního kapitálu u jednotlivých respondentů šetření ESS (N=42359), nebo souvislosti mezi průměrnými mírami dimenzí v jednotlivých vymezených regionech (N=120).⁴¹

Korelační matice jednotlivých součástí sociálního kapitálu, které jsme využili v naší analýze na individuální úrovni (tabulka 5.2) ukazuje, že jednotlivé součásti sociálního kapitálu mezi sebou na této rovině zkorelovány jsou, nicméně většina korelací je poměrně slabých. Nejsilnější vztah existuje mezi zapojením do občanských sdružení či asociací a politickou participací, mezi institucionální a generalizovanou důvěrou a mezi institucionální důvěrou a odcizením politice.

Rovněž faktorová analýza jednotlivých analyzovaných položek nenaznačuje existenci jednoho faktoru, ale dvou, přičemž první faktor sytí postojoyé proměnné (genduv, odciz, instduv) a druhý faktor proměnné spojené s aktivitou respondenta (asoc, neform, polpart). Variabilita proměnné „neform“, která nejslaběji koreluje s ostatními, je faktorovou analýzou se dvěma faktory vysvětlena jen velmi slabě, proměnná se do modelu tedy příliš nehodí.

Korelační matice jednotlivých součástí sociálního kapitálu na úrovni regionů vypadá zcela jinak (tabulka 5.3). Jednotlivé proměnné jsou mezi sebou zkorelovány velmi silně, i nejsilnější korelace dosahuje hodnoty přes 0,3. Nejsilnější vztah je vidět mezi generalizovanou důvěrou a zapojením do asociací, korelace zde přesahuje 0,8.

41 Takový typ analýzy má nutně jen předběžný charakter, protože střední hodnoty jednotlivých dimenzí sociálního kapitálu, které vstupují do analýzy na úrovni regionů, jsou pouze statistické odhady skutečných středních hodnot.

Tabulka 5.2. Korelační matice složek sociálního kapitálu na úrovni jednotlivců

	Generalizovaná důvěra (genduv)	Zapojení do asociací (asoc)	Neformální sítě (neform)	Politická participace (polpart)	Odcizení politice (odciz)	Institucionální důvěra (instduv)
Generalizovaná důvěra (genduv)	1					
Zapojení do asociací (asoc)	0,197(**)	1				
Neformální sítě (neform)	0,151(**)	0,146(**)	1			
Politická participace (polpart)	0,170(**)	0,491(**)	0,132(**)	1		
Odcizení politice (odciz)	0,286(**)	0,233(**)	0,083(**)	0,199(**)	1	
Institucionální důvěra (instduv)	0,349(**)	0,163(**)	0,069(**)	0,084(**)	0,486(**)	1

Zdroj: ESS 2002, vlastní výpočty.

Poznámka: ** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tabulka 5.3. Korelační matice složek sociálního kapitálu na úrovni regionů

	Generalizovaná důvěra (genduv)	Zapojení do asociací (asoc)	Neformální sítě (neform)	Politická participace (polpart)	Odcizení politice (odciz)	Institucionální důvěra (instduv)
Generalizovaná 1 důvěra (genduv)						
Zapojení do asociací (asoc)	0,809(**)	1				
Neformální sítě (neform)	0,723(**)	0,578(**)	1			
Politická participace (polpart)	0,722(**)	0,796(**)	0,537(**)	1		
Odcizení politice (odciz)	0,748(**)	0,775(**)	0,368(**)	0,598(**)	1	
Institucionální důvěra (instduv)	0,575(**)	0,588(**)	0,327(**)	0,409(**)	0,626(**)	1

Zdroj: ESS 2002, vlastní výpočty.

Poznámka: ** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Explorační faktorová analýza v tomto případě odhaluje jenom jeden faktor, který sytí všechny analyzované proměnné, přičemž vyčerpává zhruba 70 % jejich rozptylu.

Předběžně tedy můžeme uzavřít, že na úrovni evropských regionů tvoří sociální kapitál soudržný koncept, jehož jednotlivé složky jsou spolu navzájem těsně provázané, zatímco na úrovni jednotlivců tomu tak není. Výsledky této analýzy nás tak vedou spíše k tomu, přiklonit se k pojetí, že sociální kapitál je vhodné považovat za atribut lidských společenství. Velmi silné korelace mezi generalizovanou důvěrou, zapojením do občanských asociací, politickou participací a politickým odcizením (hodnota Pearsonova koeficientu vždy vyšší než 0,7) naznačují, že tyto pojmy tvoří jádro celého konceptu. Ve společenstvích s vysokou mezilidskou důvěrou existuje silná tendence k formalizovanému sdružování a zároveň vysoká ochota investovat do kolektivního politického jednání.

Toto zjištění ukazuje, že je možné vytvořit jednorozměrnou škálu sociálního kapitálu jako regionálního atributu, založenou na dosud analyzovaných datech. Způsob konstrukce škály je obsažen v příloze 4.

5.4.2. Regionální rozložení sociálního kapitálu

Rozložení jednotlivých dimenzí sociálního kapitálu v evropských regionech znázorňují mapky na obrázcích 5.1.–5.7. Pro účely přehledného znázornění byly jednotlivé škály rozděleny podle kvintilů do pěti stejně velkých skupin, kterým byla přiřazena barevná označení.

Jednotlivé mapy vykazují několik společných charakteristik:

1. Severské regiony vykazují vysoce nadprůměrnou míru ve všech charakteristikách sociálního kapitálu.
2. Regiony jihovýchodní Evropy (Itálie, Řecko) a regiony postkomunistických zemí vykazují naopak nízké hodnoty téměř ve všech dimenzích.
3. Distribuce jednotlivých dimenzí v řadě případů velmi dobře kopíruje hranice států.

Kromě těchto společných charakteristik lze ovšem v distribuci jednotlivých dimenzí nalézt řadu specifíků. Nebudeme podrobně komentovat rozložení všech dimenzí, pokusíme se zde zmínit jen to nejpodstatnější:

1. Z obrazu celkového rozložení sociálního kapitálu nejvíce vybočuje rozložení intenzity neformálních sociálních sítí (obr. 5.3), a to zejména díky vysokým hodnotám této proměnné ve španělských a portugalských regionech, které jinak vykazují spíše průměrné hodnoty. Výrazně vybočuje rovněž rozložení institucionální důvěry. Vysoká míra institucionální důvěry je kromě severských regionů koncentrována také do Řecka.
2. Politická participace je na rozdíl od ostatních dimenzí sociálního kapitálu více soustředěna do hlavních měst jednotlivých států. Projevuje se to zřetelně tam, kde hlavní město tvoří samostatný region nebo jeho podstatnou část (Praha, Vídeň, Londýn, Paříž, Madrid, Berlín).
3. Členství v asociacích nejzřetelněji rozděluje bývalé postsocialistické země od zemí západoevropských, rozdíl se zde jednoznačně projevuje i mezi regiony bývalého západního a východního Německa. V ostatních dimenzích jsou v Německu rozdíly mnohem méně zřetelné.
4. Můžeme vymezit celkem tři clustery regionů s výrazně nadprůměrnou hodnotou celkového sociálního kapitálu. Kromě již zmíněných severských regionů se jedná o regiony anglosaské

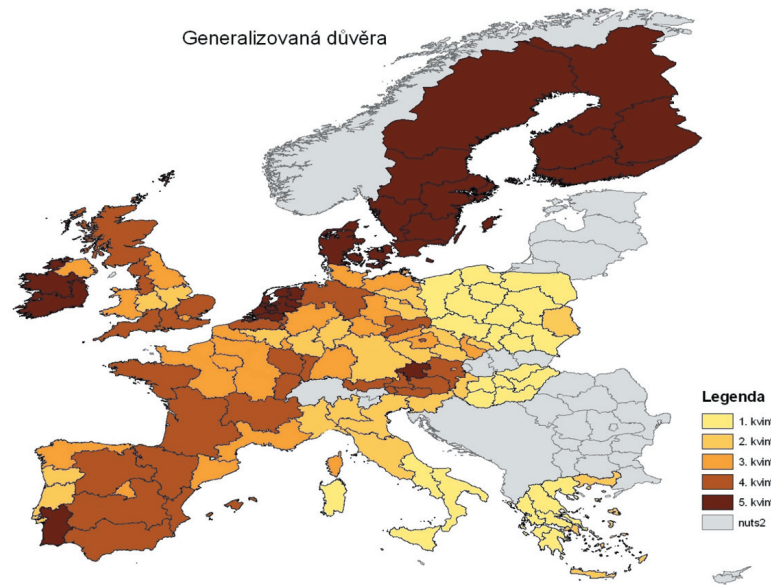
(Velká Británie, Irsko) a překvapivě rovněž o regiony alpské. Vzhledem k tomu, že jsme do analýzy nezařadili data za Švýcarsko, se v mapě tento cluster nejeví tak výrazný, ale v zásadě velmi dobře kopíruje polohu alpského pohoří. Cluster je zajímavý především tím, že leží na území několika států (Rakousko, část Německa, část Francie, pravděpodobně rovněž Švýcarsko a možná autonomní části Itálie, pro které rovněž nejsou k dispozici data), a přitom zaujímá v některých případech jen jejich část, vymyká se tedy výše zmíněnému pravidlu, že distribuce sociálního kapitálu velmi dobře kopíruje hranice států. Při komparaci využívající průměrné hodnoty sociálního kapitálu v jednotlivých státech se proto tento cluster nemůže projevit.

5. Východní a jihovýchodní Evropa je naopak tvořena regiony s nízkou mírou sociálního kapitálu. Relativně homogenní východní Evropu ovšem nelze jednoduše ztotožnit s územím postkomunistických států, protože Česká republika a bývalé východní Německo se svou mírou sociálního kapitálu od Polska a Maďarska odlišují.

5.4.3. Variabilita sociálního kapitálu mezi státy

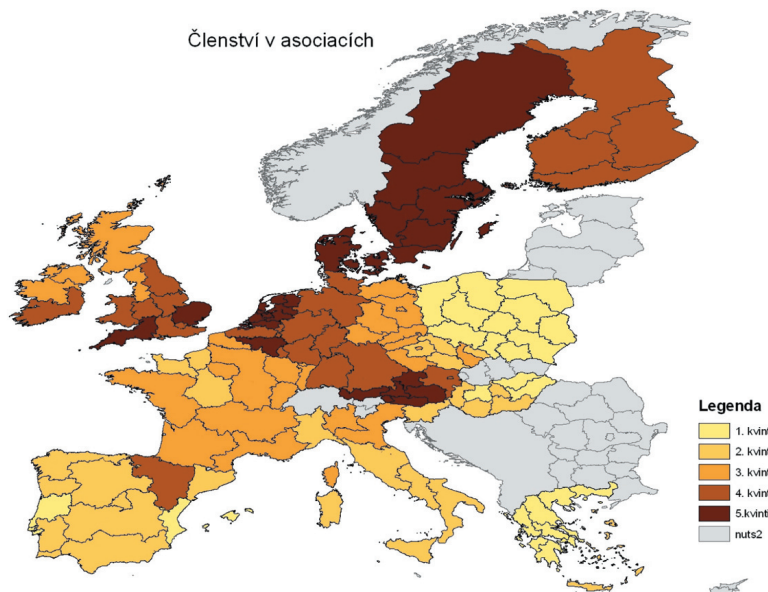
Mapky sociálního kapitálu v evropských regionech ukazují, že sociální kapitál není mezi regiony distribuován chaoticky, ale lze nalézt systematické vzorce jeho rozložení. V řadě případů tyto vzorce kopírují hranice jednotlivých států. Mapky naznačují, že vnitřní variabilita množství sociálního kapitálu uvnitř jednotlivých států je nižší než variabilita sociálního kapitálu mezi státy. Obrázek 5.8 tuto domněnku rovněž potvrzuje. Na ose y jsou vyneseny střední hodnoty sociálního kapitálu jednotlivých regionů (seřazených podle příslušnosti ke státům) včetně pětiprocentní směrodatné chyby odhadu. Hodnoty regionů patřících do jednoho státu jsou vždy umístěny do kroužku a označeny kódem státu. Výrazná variabilita sociálního kapitálu mezi jednotlivými státními útvary je z grafu zcela zřejmá. Graf zároveň potvrzuje to, co již naznačovaly mapky, že totiž regiony České republiky vykazují vyšší míru sociálního kapitálu než regiony ostatních postkomunistických zemí. Svými hodnotami se řadí spíše k ostatním středo- a jihoevropským státům.

Obrázek 5.1.



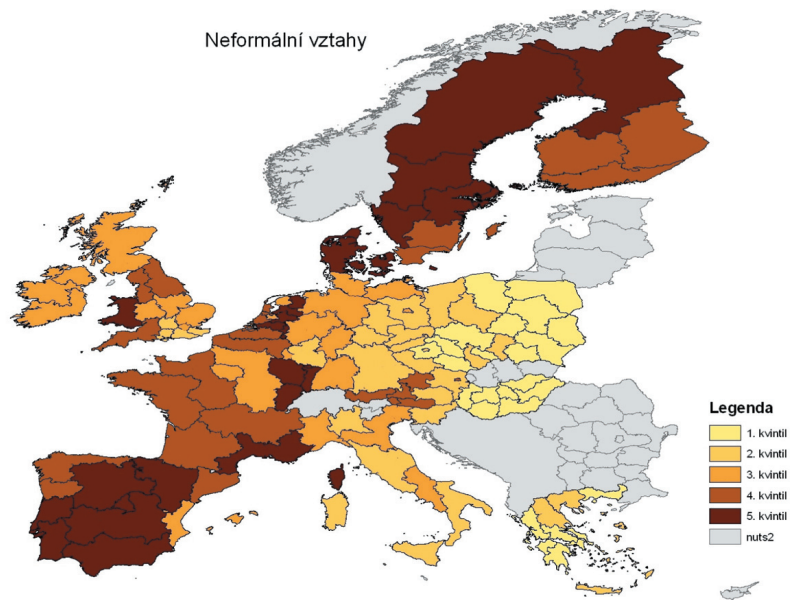
Zdroj: ESS 2002, vlastní výpočty.

Obrázek 5.2.



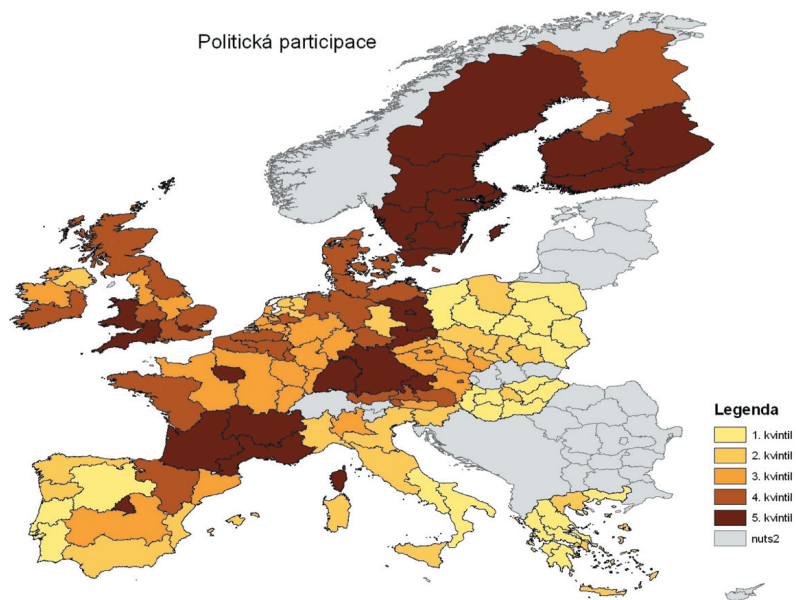
Zdroj: ESS 2002, vlastní výpočty.

Obrázek 5.3.



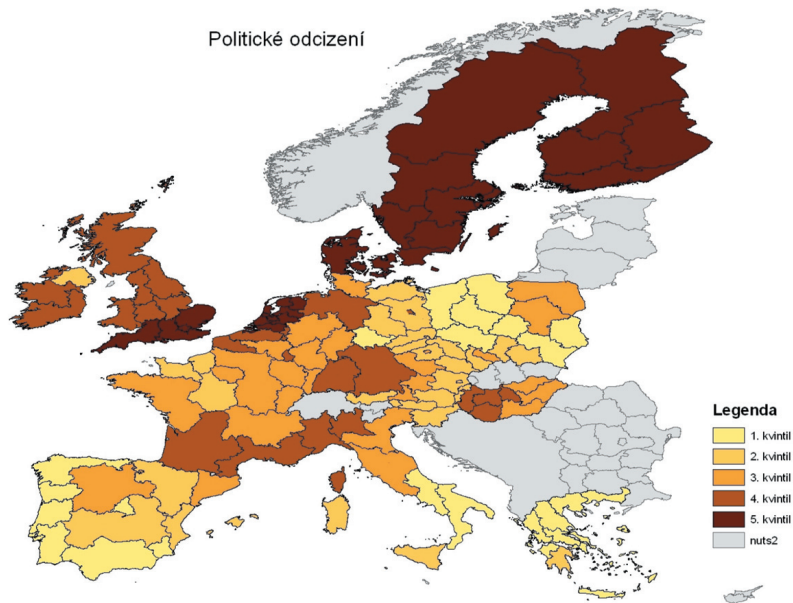
Zdroj: ESS 2002, vlastní výpočty.

Obrázek 5.4.



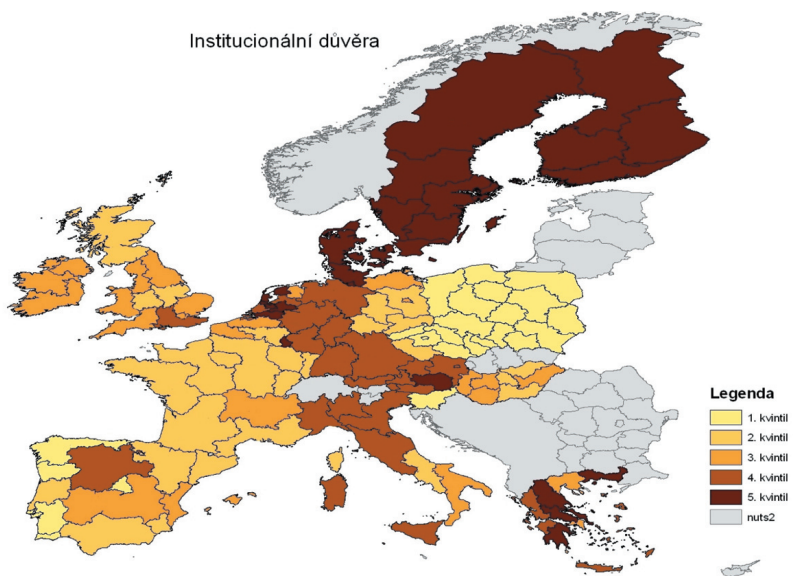
Zdroj: ESS 2002, vlastní výpočty.

Obrázek 5.5.



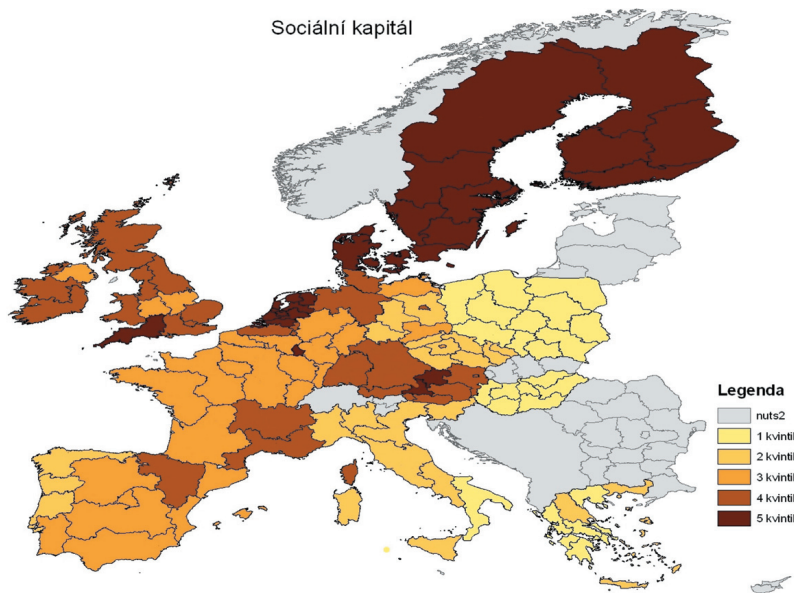
Zdroj: ESS 2002, vlastní výpočty.

Obrázek 5.6.



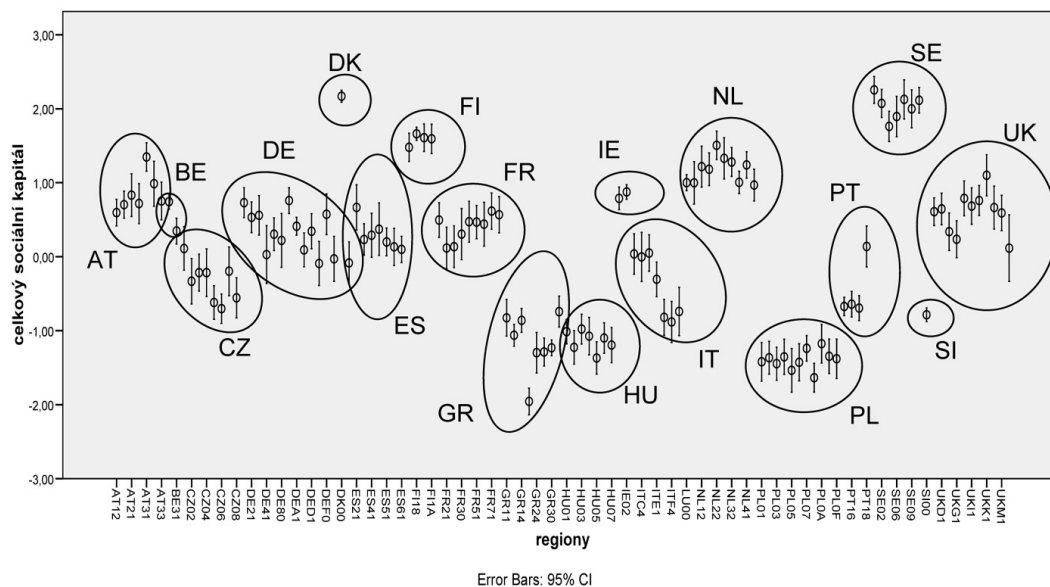
Zdroj: ESS 2002, vlastní výpočty.

Obrázek 5.7.



Zdroj: ESS 2002, vlastní výpočty.

Obrázek 5.8. Variabilita hodnot sociálního kapitálu mezi evropskými státy



Zdroj: ESS 2002, vlastní výpočty.

Pomocí analýzy rozptylu jsme testovali, jaká část variability hodnot sociálního kapitálu regionů je vysvětlitelná rozdíly mezi státy a jaká část připadá na vnitrostátní diference (tabulka 5.4).

Tabulka 5.4. Variabilita hodnot sociálního kapitálu

Podíl variability připadající na rozdíly mezi státy

		variabilita	podíl variability
genduv	Between Groups	16,943	90%
	Within Groups	1,838	10%
	Total	18,781	
asoc	Between Groups	59,313	92%
	Within Groups	4,947	8%
	Total	64,259	
neform	Between Groups	26,304	87%
	Within Groups	3,897	13%
	Total	30,201	
polpart	Between Groups	26,004	81%
	Within Groups	6,180	19%
	Total	32,183	
odciz	Between Groups	11,827	89%
	Within Groups	1,513	11%
	Total	13,340	
instduv	Between Groups	13,124	88%
	Within Groups	1,860	12%
	Total	14,984	
SK	Between Groups	113,233	94%
	Within Groups	6,628	6%
	Total	119,861	

Zdroj: ESS 2002, vlastní výpočty.

U všech analyzovaných součástí sociálního kapitálu přesahuje podíl variability, který připadá na rozdíly mezi státy, 80 %, u souhrnné míry sociálního kapitálu je to dokonce 94 %. Tyto výsledky přesvědčivě dokazují, že území jednotlivých států jsou z hlediska sociálního kapitálu relativně homo-

genní ve srovnání s rozdíly mezi jednotlivými státy.⁴² Pohled na obrázek 5.8 navíc ukazuje, že některé státy jsou výrazně méně homogenní než ostatní. Výraznější vnitrostátní rozdíly v míře sociálního kapitálu lze překvapivě nalézt u jihoevropských středomořských států (Portugalsko, Řecko, Itálie). Zatímco v Portugalsku a v Řecku existují dva výjimečné regiony, které se výrazně liší mírou sociálního kapitálu od ostatních, v Itálii míra sociálního kapitálu klesá postupně ze severu k jihu (což přesně koresponduje s výsledky Putnamovy analýzy [Putnam 1993]). Určité rozdíly v celkové míře sociálního kapitálu existují mezi regiony bývalého západního a východního Německa, na některých dimenzích jsou tyto rozdíly dosud patrné velmi zřetelně. Celkově se zdá, že cca desetiletá existence společného státu zatím nevedla k homogenizaci sociálního kapitálu na jeho území. Obdobné rozdíly lze nalézt také mezi Valonskými a Vlámskými regiony v Belgii.

Relativní homogenita sociálního kapitálu na území států nás vede k podpoře teze o silném vlivu institucionalizovaných kulturních rámců na míru sociálního kapitálu určitého území [Schofer, Fourcade-Gourinchas 2001]. Tyto rámce přirozeně vznikají právě uvnitř státních útvarů sdílejících jednotný institucionální aparát, které jsou zároveň relativně kulturně homogenní. Tam, kde se na území státu výrazně projevují kulturní rozdíly, nebo tam, kde historicky existují odlišné institucionální vzorce (např. Itálie, Německo), je vnitřní variabilita sociálního kapitálu vyšší.

5.5. Posouzení pozice českých regionů v rámci Evropy

Hodnoty sociálního kapitálu českých regionů jsou v rámci zkoumaných zemí slabě podprůměrné. Pokud ovšem porovnáváme české regiony s ostatními regiony v rámci postkomunistické Evropy (Polsko, Maďarsko, Slovinsko, bývalé východní Německo), jsou jejich hodnoty naopak výrazně nadprůměrné. Rozdíly vyniknou zejména při srovnání se dvěma dalšími zeměmi V4, Polskem a Maďarskem, jejichž regiony bez výjimky spadají do posledního kvintilu celkové míry sociálního kapitálu. České regiony tak tvoří jakési přechodné území mezi regiony západní Evropy a ostatními postkomunistickými zeměmi. Vysvětlování specificky nízké míry sociálního kapitálu postkomunistických zemí jejich společnou totalitní minulostí se sice nabízí, nicméně bez možnosti porovnání míry sociálního kapitálu v první polovině 20. století zůstává toto vysvětlení jen hypotetické.

Tato analýza, stejně jako analýza dat z vlastního šetření občanů České republiky, neodhalila výraznou variabilitu mezi českými regiony NUTS 2. Většina zjištěných rozdílů mezi českými regiony není statisticky významná. Je možné, že při analýze regionů NUTS 3, které odpovídají samosprávným krajům a jsou vnitřně homogennější z hlediska sociodemografických podmínek, by naměřené rozdíly byly výraznější. Zároveň mezinárodní data nabízejí trochu odlišný pohled na regionální rozdíly v míře sociálního kapitálu uvnitř České republiky než specifická česká data prezentovaná v jiných kapitolách této studie. Odlišnosti vyplývají zřejmě především z odlišné konstrukce agregátního ukazatele sociálního kapitálu. Stejně konstrukce nebylo možno s existujícími mezinárodními datovými soubory dosáhnout. Vzhledem k tomu, že v obou šetřeních nicméně převážná většina rozdílů není statisticky signifikantní, lze říci, že obě šetření ve shodě dospívají k závěru o relativně homogenní distribuci sociálního kapitálu na českém území.

42 To nicméně platí pouze pro regiony o velikosti NUTS 2 a větší. Je dobře možné, že při podrobnější analýze, která by dokázala zohlednit menší územní jednotky, by se ukázaly výraznější regionální rozdíly, které jsou v našich datech setřeny. Pro takovou podrobnou analýzu ovšem neexistují mezinárodně komparovatelná data.

Závěr

Jakou roli hraje sociální kapitál v teoriích regionálního rozvoje? Jak souvisí úroveň sociálního kapitálu jednotlivců s jejich sociodemografickým, sociokulturním, socioekonomickým a teritoriálním zázemím? A jak si stojí Česká republika, přesněji řečeno české regiony soudržnosti, v dosažené hladině sociálního kapitálu v kontextu evropských regionů? To jsou základní otázky, na které se Sociologické studie *Sociální kapitál v České republice a v mezinárodním srovnání* pokusily odpovědět.

Sociální kapitál má několik základních dimenzí, které je třeba podrobně sledovat: jsou to důvěra, sociální síť, občanská angažovanost a sounáležitost s místem. Uvedené dimenze jsou rovněž důležité ve vztahu sociálního kapitálu a regionálního rozvoje; v teoriích a výzkumech regionálního a lokálního rozvoje se jako klíčové ukazují zejména sociální síť, občanská participace a sounáležitost s daným regionem. Zásadní je v tomto ohledu vytváření podmínek pro vznik sítí a institucionální spolupráci, ale také pro participaci občanů na veřejném dění. Aktivní a dynamická síť institucí a aktivních participujících jednotlivců z řad veřejnosti s vyvinutým vztahem k regionu či lokalitě může sloužit k posilování lokálního a regionálního potenciálu a napomáhat rozvoji regionů. Právě endogenní rozvoj, který je postaven na vnitřních zdrojích regionu, může, na rozdíl od rozvoje exogenního, využívat sociální kapitál jako regionální potenciál spjatý s daným sociálním prostředím.

Pro potřeby empirického výzkumu v České republice byly výše uvedené dimenze operacionalizovány sadou otázek, a byl tak konstruován souhrnný individuální index sociálního kapitálu. Za účelem komparace s ostatními evropskými zeměmi a jejich regiony byl pak vytvořen další index sociálního kapitálu. Tento index byl vytvořen na základě dat z mezinárodního srovnávacího výzkumu European Social Survey 2002 a vztahuje se ke kolektivní úrovni.

Výsledky analýzy dat z reprezentativního šetření občanů České republiky ukazují, že je důležité soustředit se nejen na dosaženou hodnotu souhrnného indexu sociálního kapitálu, ale také na kvalitativní rozdíly v rámci jeho jednotlivých dimenzí. Ačkoliv se využitý souhrnný index sociálního kapitálu ukázal jako vhodný, také podrobnější pohled na jednotlivé aspekty dimenzí důvěry, sociálních sítí, občanské angažovanosti a sounáležitosti s místem poskytl zajímavé výsledky. Souhrnný index sociálního kapitálu, podle očekávání založených na předchozích výzkumech v jiných zemích, souvisí zejména s ekonomickou situací jednotlivce, a to zejména s jejím subjektivním vnímáním. V regresních analýzách se ukázalo, že tato proměnná vysvětluje značný podíl variability indexu sociálního kapitálu, ale i většiny jeho dimenzí. Pokud se na vztah této proměnné a sociálního kapitálu podíváme podrobněji, zjistíme, že rozdíl tkví například v tom, že lidé s nižší životní úrovní mají nižší frekvenci kontaktů s přáteli a známými, méně často jsou členy sportovních klubů, ale také výrazně

méně důvěřují ostatním a mají méně vyvinutý smysl pro normy občanského soužití, tedy vyšší toleranci k různým druhům nemorálního chování, méně často se účastní veřejných diskusí či peněžitých dobročinných sbírek a také voleb. Jsou rovněž výrazně více odcizeni tomu, co se děje ve veřejném prostoru a politice. Lidé se špatnou životní úrovní ztotožňují svůj domov nejčastěji se svým domem či bytem a vnímají negativně životní podmínky ve svém bydlišti.

Pokud se podíváme podrobněji na všechny souvislosti jednotlivých charakteristik respondentů a indexu sociálního kapitálu, potvrzují se předpoklady vycházející z předešlých výzkumů v této oblasti. Zkoumané sociodemografické a socioekonomické proměnné většinou souvisí s vyšší hladinou sociálního kapitálu, pokud nesouvisí s úrovní souhrnného indexu, projevují se v jeho jednotlivých dimenzích. Tak například pohlaví nemá na souhrnný index sociálního kapitálu vliv, nicméně muži dosahují významně vyšších hodnot v dimenzi sociálních sítí. Mají větší množství slabých vazeb se známými lidmi a jsou častěji zapojeni do zájmových organizací. Vzdělání je proměnnou, která koreluje významně nejen se souhrnným indexem sociálního kapitálu, ale i se všemi jeho dimenzemi. Dále pak proměnná věk má signifikantní vztah s vyšší souhrnného indexu sociálního kapitálu, ale kromě dimenze sounáležitosti s místem také se všemi ostatními dimenzemi. A takto bychom mohli ve výčtu proměnných pokračovat dál.

Sociální a lidský kapitál mají mezi sebou bezpochyby vztah. Ukazuje se to i v naší analýze, kde bylo využito jednak proměnné vzdělání, ale také proměnné ovládání cizích jazyků. Jednoznačně lidé s vyšším lidským kapitálem, tedy s vyšším dosaženým vzděláním, dosahují vyšší úrovně sociálního kapitálu. Při podrobnějším pohledu na jednotlivé dimenze lze zjistit, že lidé s vyšším vzděláním nedosahují vyšších skóre u všech otázek. Nalézáme zajímavé kvalitativní rozdíly, ukažme si je na příkladu podoby sociálních sítí. Lidé se vzděláním nižším mají častější kontakty s blízkými přáteli a sousedy, zatímco kontakty s rodinou a známými vzděláním neovlivňuje vůbec. Naopak lidé s vyšším vzděláním jsou s lidmi ze svého okolí výrazně častěji ve styku prostřednictvím elektronické či telefonické komunikace. Toto zjištění je doplněno dalším výsledkem, a to, že vzdělanější lidé mají své přátele a známé prostorově více rozmístěné, než lidé se vzděláním nižším, zejména základním. Ti uvádějí, že většina těchto lidí se nachází ve stejném domě či ulici. Častěji jsou pak vzdělanější lidé členy některých zájmových organizací, a to profesních, odborových a politických. Podobně i v ostatních dimenzích nemá vzdělání vždy jednoznačný vliv. Na uvedeném příkladu jsem se pokusil ilustrovat, že důležité jsou nejen souhrnné dosažené indexy, ale také zevrubnější pohled na jednotlivé aspekty, který plastičtěji ukáže na kvalitativní rozdíly.

Kromě daných společenských strukturních podmínek, jako je třeba ekonomická situace jednotlivce či jeho lidský kapitál, souvisí s hladinou sociálního kapitálu i prožitá zkušenost. To, že na hladinu sociálního kapitálu má nejspíš vliv i prožitá životní zkušenost, poukazuje vliv proměnné popisující rodinný či partnerský vztah. Ukazuje se, že rozvedení lidé mají výrazně nižší hladinu sociálního kapitálu, a ještě nižší úroveň pak vykazují rozvedení lidé bez partnera. Podobně můžeme chápat i proměnnou věk, neboť se ukazuje, že s věkem výrazně klesá sociální kapitál jednotlivců téměř ve všech jeho dimenzích. Určité vysvětlení tohoto poklesu, zvláště například u dimenze sociálních sítí, je dáno logicky situací, ve které se jednotlivci v této životní situaci (v případě rozvodu) či fázi (v případě věku) nacházejí. Počet jejich kontaktů přirozeně klesá. Nicméně pokles v dimenzi důvěry poukazuje na to, že lidé tak, jak stárnou a nabývají zkušenosti, stávají se ke svému okolí skeptičtější. A také ti, kteří prošli složitou situací rozvodu, jsou méně důvěřiví. Rovněž osobní či zprostředkovaná

zkušenost s trestnou činností ovlivňuje hladinu sociálního kapitálu, což je dalším dokladem úlohy životní zkušenosti ve formování sociálního kapitálu jednotlivce.

Teritoriální kontext se v souvislosti s dosaženou hladinou sociálního kapitálu jednotlivce neukazuje jako důležitý. Příliš velké regiony NUTS 2 a velikost obce, v níž respondent žije, souvisí významněji pouze s dimenzí sounáležitost s místem. Je možné shrnout, že sociální kapitál souvisí se strukturálními faktory, jak v podobě ekonomických či sociálních ukazatelů (životní úroveň, vzdělání), tak s faktory sociokulturními (náboženství), důležitá je také osobní prožitá zkušenost jednotlivce (rozvod, nezaměstnanost, kriminalita). V možnostech této analýzy nebylo zjistit kauzální vztahy mezi jednotlivými faktory a sociálním kapitálem, zůstává proto stále otázkou, jakým směrem se zkoumané proměnné navzájem ovlivňují.

Pokud přejdeme k sociálnímu kapitálu jako kolektivní proměnné, vnitřní variabilita množství sociálního kapitálu uvnitř jednotlivých evropských států je nižší než variabilita sociálního kapitálu mezi státy. Sociální kapitál není mezi regiony rozložen chaoticky, ale lze nalézt systematické vzorce jeho rozložení; většinou se tyto vzorce shodují s hranicemi jednotlivých států. Ani tato analýza neodhalila výraznou variabilitu mezi českými regiony NUTS 2. Je pravděpodobné, že při analýze samosprávných krajů, které jsou vnitřně homogennější z hlediska sociodemografických podmínek, by naměřené rozdíly byly výraznější.

Ve srovnání s Evropou jsou české regiony NUTS 2 v hladině sociálního kapitálu slabě podprůměrné, pokud je ovšem srovnáme pouze s postkomunistickými zeměmi, jsou naopak nadprůměrné. Východní a jihovýchodní Evropa je sice tvořena regiony s nízkou mírou sociálního kapitálu, nicméně nelze relativně homogenní východní Evropu jednoduše ztotožnit s územím postkomunistických států, protože Česká republika a bývalé východní Německo se svou mírou sociálního kapitálu od Polska a Maďarska odlišují. Nejzřetelněji rozděluje bývalé postsocialistické země od zemí západoevropských členství v asociacích, rozdíl se zde jednoznačně projevuje i mezi regiony bývalého západního a východního Německa.

Ačkoliv nebylo cílem této publikace hledat vztahy mezi sociálním kapitálem a regionálním rozvojem, je možné z výsledků analýz a na základě uvedených teorií uvést příklady některých možných implikací pro regionální rozvoj, které je třeba v dalším výzkumu dále testovat. Velmi zajímavé je v tomto ohledu zjištění, že zatímco lidé se špatnou životní úrovní ztotožňují svůj domov nejčastěji se svým domem či bytem, lidé s životní úrovní dobrou považují za svůj domov ve většině celé město či obec. Proto mohou tito lidé mít větší zájem na lokálním či regionálním dění, spíše se budou účastnit veřejného dění, a v duchu výše uvedených teorií tak přispívat k regionálnímu rozvoji. Lidé s vyšším vzděláním se také častěji účastní veřejných diskusí, petičních akcí či dobročinných sbírek, což oboje může rovněž hrát roli v lokálním veřejném dění. Rovněž větší množství kontaktů mezi ekonomicky spokojenějšími a také prostorově méně omezené kontakty v případě vzdělanějších lidí mohou být faktory v regionálním rozvoji sehrávajícími svoji roli. Obecně se méně vzdělaní lidé a ti v horší ekonomické situaci cítí být odtrženi od veřejného dění, a nepovažují svůj vliv na veřejné záležitosti za reálný. Tito lidé se budou těžko snažit ovlivnit lokální dění. Všechny uvedené faktory, tedy občanská angažovanost, sounáležitost s místem či kontakty nesoucí informace, jsou v odborné literatuře považovány za ty složky sociálního kapitálu, které na rozvoj regionu mohou mít zásadní vliv.

Literatura

- Badescu, Gabriel, Paul Sum, Eric M. Uslaner. 2004. „Civil Society Development and Democratic Values in Romania and Moldavia.“ *East European Politics & Societies* 18 (2): 316–341.
- Bartkowski, Jerzy. 2003. „Social Capital in Poland.“ Pp. 184–199 in Gabriel Badescu, Eric M. Uslaner. *Social Capital and the Transition to Democracy*. London: Routledge.
- Beugelsdijk, Sjoerd, Ton van Schaik. 2005. „Differences in Social Capital between 54 Western European Regions.“ *Regional Studies* 39 (8): 1053–1064.
- Bourdieu, Pierre. 1986. „The Forms of Capital.“ Pp. 241–258 in John G. Richardson (ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Press.
- Callois, Jean-Marc, Francis Aubert. 2007. „Towards Indicators of Social Capital for Regional Development Issues: The Case of French Rural Areas.“ *Regional Studies* 41 (6): 809–821.
- Coleman, James. 1980. *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Belknap.
- Coleman, James. 1988. „Social Capital in the Creation of Human Capital.“ *American Journal of Sociology* 94: 95–120.
- Cusack, Thomas R. 1999. „Social Capital, Institutional Structures and Democratic Performance.“ *European Journal of Political Research* 35: 1–34.
- Dahl, Robert A., Edward R. Tufte. 1976. *Size and Democracy*. Stanford: Stanford University Press.
- Dekker, Paul, Andries van den Broek. 1998. „Civil Society in Comparative Perspective: Involvement in Voluntary Associations in North America and Western Europe.“ *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 9 (1): 11–38.
- Dowley, Kathleen M., Brian D. Silver. 2003. „Social Capital, Ethnicity and Support for Democracy in Post-Communist States.“ Pp. 95–119 in Gabriel Badescu, Eric M. Uslaner. *Social Capital and the Transition to Democracy*. London: Routledge.
- Evans, Peter. 1997. „Government Action, Social Capital and Development: Reviewing the Evidence on Synergy.“ Pp. 178–209 in Peter Evans (ed.). *State-Society Synergy: Government and Social Capital in Development*. University of California Press.
- Falk, Ian, Sue Kilpatrick. 2000. „What is Social Capital? A Study of Interaction in a Rural Community.“ *Sociologia Ruralis* 40 (1): 87–110.
- Franzen, Axel, Sonja Pointner. 2007. „Sozialkapital: Konzeptualisierungen und Messungen.“ *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie Sonderheft* 47: 66–90.
- Fromhold-Eisebith, Martina. 2004. „Innovative Milieu and Social Capital – Complementary or Redundant Concepts of Collaboration-based Regional Development?“ *European Planning Studies* 12 (6): 747–765.
- Goetz, Stephan J., Anil Rupasingha. 2006. „Wal-Mart and Social Capital.“ *American Journal of Agricultural Economics* 88 (5): 1304–1310.
- Grootaert, Christiaan. 2001. „Social Capital The Missing Link?“ Pp. 9–29 in Paul Dekker, Eric M. Uslaner. *Social Capital and Participation in Everyday Life*. London and New York: Routledge.

- Harper, Rosalyn. 2002. „The Measurement of Social Capital in the United Kingdom.“ [online]. Office for National Statistics UK. [cit. 10. 5. 2009]. Dostupné z: <<http://www.oecd.org/dataoecd/22/52/2382339.pdf>>.
- Harper, Rosalyn, Maryanne Kelly. 2003. „Measuring Social Capital in the United Kingdom.“ National Statistics Report. [online]. Office for National Statistics UK. [cit. 10. 5. 2009]. Dostupné z: <<http://www.statistics.gov.uk/socialcapital/downloads/harmonisation.pdf>>.
- Halpern, David. 2005. *Social Capital*. Cambridge: Polity Press.
- Hart, Joep de, Paul Dekker. 2003. „A Tale of Two Cities: Local Patterns of Social Capital.“ Pp. 153–170 in Dietlind Stolle, Marc Hooghe (eds.). *Generating Social Capital. Civil Society and Institutions in Comparative Perspective*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hidjimičhalis, Costis. 2006. „Non-economic Factors in Economic Geography and ‚New Regionalism‘: a Sympathetic Critique.“ *International Journal of Urban and Regional Research* 30 (3): 690–704.
- Howard, Marc Morjé. 2003. *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. New York: Cambridge University Press.
- Hudson, John. 2006. „Institutional Trust and Subjective Well-being across the EU.“ *KYKLOS International Review for Social Science* 59 (1): 43–62.
- Iyer, Sriya, Michael Kitson, Bernard Toh. 2005. „Social Capital, Economic Growth and Regional Development.“ *Regional Studies* 39 (8): 1015–1040.
- Kostelecký, Tomáš. 2005. *Political Behavior in Metropolitan Areas in the Czech Republic between 1990 and 2002 – Patterns, Trends and the Relation to Suburbanization and Its Socio-Spatial Patterns*. Sociologické studie/Sociological Studies 05:2. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kostelecký, Tomáš, Daniel Čermák. 2004. „Vliv teritoriálně specifických faktorů na formování politických orientací voličů.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 40: 469–488.
- Kunštát, Daniel. 2006. „Stranická identifikace českých voličů.“ Pp. 139–153 in Daniel Kunštát (ed.). *České veřejné mínění: výzkum a teoretické souvislosti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kunštát, Daniel. 2007. „Sociální a demografický profil voličského zázemí českých politických stran.“ *Naše společnost* 5 (1): 14–23.
- Larsen, Christian. A. 2002. „Municipal Size and Democracy: A Critical Analysis of the Argument of Proximity Based on the Case of Denmark.“ *Scandinavian Political Studies* 25 (4): 317–332.
- Levi, Margaret. 1996. „Social and Unsocial Capital. A Review Essay of Robert Putnam’s Making Democracy Work.“ *Politics and Society* 24: 45–55.
- Lin, Nan. 2001. *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lowndes, Vivien, David Wilson. 2001. „Social Capital and Local Governance. Exploring the Institutional Design Variable.“ *Political Studies* 49: 629–647.
- Matějů, Petr, Klára Vlachová. 1997. *Krystalizace politického spektra a faktory působící na volební rozhodování v České republice*. Pracovní texty výzkumného projektu „Sociální trendy“ 8/1997. Sociologický ústav AV ČR.
- Matějů, Petr, Anna Vitásková. 2006. „Interpersonal Trust and Mutually Beneficial Exchanges: Measuring Social Capital for Comparative Analyses.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 42 (3): 493–516.
- Meer, Job van der. 2003. „Social Capitals Rainmaker Effects.“ Pp. 133–152 in Dietlind Stolle, Marc Hooghe (eds.). *Generating Social Capital*. New York: Palgrave Macmillan.
- Milbrath, Lester W. 1965. *Political Participation*. Chicago: Rand McNally & Company.
- Mishler, William, Richard Rose. 2001. „Chat Are the Origins of Political Trust?“ *Comparative Political Studies* 34 (1): 30–62.
- Mohan, Giles, John Mohan. 2002. „Placing Social Capital.“ *Progress in Human Geography* 26 (2): 191–210.
- Moore, Stanley W., James Lare, Kenneth A. Wagner. 1985. *The Child’s Political Word*. New York: Praeger.
- Morales Diez de Ulzurrun, Laura. 2002. „Associational Membership and Social Capital in Comparative Perspective: a Note on the Problems of Measurement.“ *Politics & Society* 30 (3): 497–523.

- Murie, Alan, Rick Groves, Alan Middleton. 2005. „Social Capital and Neighbourhoods that Work.“ *Urban Studies* 42 (10): 1711–1738.
- Nekola, Martin. 2004. „Politická participace a efektivita vládnutí.“ Pp. 322–340 in Jiří Kabele et al. (ed.). *Rozvoj české společnosti v Evropské unii. I. Sociologie, Prognostika a správa*. Praha: Matfyzpress.
- Newton, Kenneth. 2006. „Political Support: Social Capital, Civil Society and Political and Economic Performance.“ *Political Studies* 54: 846–864.
- Onyx, Jenny, Paul Bullen. 2001. „The Different Faces of Social Capital in NSW Australia.“ Pp. 45–58 Paul Dekker, Eric M. Uslaner (eds.). *Social Capital and Participation in Everyday Life*. London and New York: Routledge.
- Paxton, Pamela. 1999. „Is Social Capital Declining in United States? Multiple Indicator Assessment.“ *American Journal of Sociology* 105: 1.
- Paxton, Pamela. 2007. „Association Memberships and Generalized Trust: A Multilevel Model Across 31 Countries.“ *Social Forces* 86 (1): 47–75.
- Pichler, Florian, Claire Wallace. 2007. „Patterns of Formal and Informal Social Capital in Europe.“ *European Sociological Review* 23 (4): 423–435.
- Polèse Mario, Richard Shearmur. „A Canadian Case Study with Thoughts on Local Development Strategie.“ *Papers in Regional Science* (85) 1: 23–46.
- Portes, Alejandro. 1998. „Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology.“ *Annual Review of Sociology* 24: 1–24.
- Putnam, Robert. 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press.
- Putnam, Robert. 1995. „Bowling Alone: America’s Declining Social Capital.“ *Journal of Democracy* 6 (1): 65–78.
- Putnam, Robert. 1999. *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, Robert. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, Robert (ed.). 2002. *Democracies in Flux. The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. Oxford University Press.
- Raiser, Martin, Christian Haerpfer, Thomas Nowotny, Claire Wallace. 2001. „Social Capital in Transition: A First Look at the Evidence.“ European Bank for Reconstruction and Development. *Working Paper* 62. University of Vienna.
- Raagma, Garri. 2002. „Regional Identity in Regional Development and Planning.“ *European Planning Studies* 10 (1): 55–76.
- Reeskens, Tim, Marc Hoghe. 2008. „Cross-cultural Measurement Equivalence of Generalized Trust. Evidence from the European Social Survey (2002 and 2004).“ *Social Indicators Research* 85: 515–532.
- Rose, Richard, William Mishler, Christian Haerpfer. 1997. „Social Capital in Civic and Stressful Societies.“ *Studies in Comparative International Development* 32 (3): 85–111.
- Sedláčková Markéta, Jiří Šafr. 2005. *Měření sociálního kapitálu. Koncepty, výzkumné projekty a zdroje dat*. SDA info 7/1.
- Schaft, Kai, David. L. Brown. 2000. „Social Capital and Grass Roots Development: The Case of Roma Self-Governance in Hungary.“ *Social Problems* 47 (2): 201–219.
- Schofer, Evan, Marion Fourcade-Gourinchas. 2001. „The Structural Contexts of Civic Engagement: Voluntary Association Membership in Comparative Perspective.“ *American Sociological Review* 66 (6): 806–828.
- Schuller, Tom, Stephen Baron, John Field. 2000. „Social Capital: A Review and Critique.“ Pp. 1–38 in Stephen Baron, John Field, Tom Schuller (eds.). *Social Capital: Critical Perspectives*. Oxford University Press: Oxford.
- Stachová, Jana. 2005. „Důvěra a občanská angažovanost regionálních elit.“ Pp. 69–88 in Tomáš Kostelecký, Jana Vobecká (eds.). 2005. *Regionální elity 2004*. Sociologické studie 05:03. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Stolle, Dietlind. 2001. „Getting to Ttrust. An Analysis of the Importance of Institutions, Families, Personal Experiences and Group Membership.“ Pp. 118–133 in Paul Dekker, Eric M. Uslaner (eds.). *Social Capital nad Participation in Every Day Life*. London and New York: Routledge.

- Stolle, Dietlind. 2004. „Communities, Social Capital, and Local Government: Generalized Trust in Regional Settings.“ Pp. 184–206 in Sanjeev Prakash, Per Selle (eds.). *Investigating Social Capital. Comparative Perspective on Civil Society, Participation and Governance*. Sage India Ltd.
- Stolle, Dietlind, Bo Rothstein. 2003. „Social Capital, Impartiality and the Welfare State: An Institutional Approach.“ Pp. 191–210 in Dietlind Stolle, Marc Hooghe (eds.). *Generating Social Capital*. New York: Palgrave Macmillan.
- Stone, Wendy, June Huges. 2002. „Social Capital. Empirical Meaning and Measurement Validity.“ *Australian Institute of Family Studies Research Paper 27*. Melbourne: Australian Institute of Family Studies.
- Torpe, Lars. 2003. „Social Capital in Denmark: A Deviant Case?“ *Scandinavian Political Studies* 26 (1): 27–48.
- Uslaner, Eric M. 2003. „Trust and Civic Engagement in East and West.“ Pp. 81–94 in Gabriel Badescu, Eric M. Uslaner (eds.). *Social Capital and the Transition to Democracy*. London: Routledge.
- Uslaner, Eric M. 2003. „Trust, Democracy and Governance: Can Government Policies Influence Generalized Trust?“ Pp. 171–190 in Dietlind Stolle, Marc Hooghe (eds.). *Generating Social Capital*. New York: Palgrave Macmillan.
- Uslaner, Eric. M. 2004. „Doping and Social Capital: The Informal Sector and the Democratic Transition.“ Paper presented at the Conference *Unlocking Human Potential: Linking the Formal and Informal Sectors*. Helsinki Finland.
- Vlachová, Klára, Tomáš Lebeda. 2006. „Aktivní občanství a spokojenost s demokracií v Evropě.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 42 (1): 11–34.
- Whiting, Elizabeth, Rosalyn Harper. 2003. *Young People and Social Capital*. London: Office for National Statistics.
- Woolcock, Michael. 1998. „Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework.“ *Theory and Society* 27 (2): 151–208.

Datové zdroje

- Dotazníkové šetření Sociální kapitál 2008, SOÚ AV ČR, v.v.i.
- European Value Study (EVS) 1999.
- European Social Survey (ESS) 2002.
- International Social Survey Programme (ISSP) 2001, 2004.
- Eurobarometer 2004.

Příloha 1: Index sociálního kapitálu, Česká republika

Souhrnný index sociálního kapitálu se skládá ze čtyř dimenzí, dimenze a jednotlivé otázky jsou uvedeny v tabulkách 1–4.

Tabulka 1. Dimenze sítě

Sítě

Lidé někdy bezplatně pomáhají při různých činnostech, jako je například pomoc starým, nemocným nebo sociálně slabým občanům, práce s dětmi nebo mládeží, organizování kulturních či sportovních akcí, péče o životní prostředí atp. Zúčastnil jste se Vy v uplynulých 12 měsících nějaké takové nebo podobné dobrovolné činnosti?

Nyní Vám budu postupně číst několik skupin organizací. Vy mi prosím u každé skupiny řekněte, kolika takových organizací jste členem a v kolika z nich vykonáváte nějakou funkci. Jsem členem:

- a) spolku, zájmového sdružení,
- b) tělovýchovné nebo sportovní organizace,
- c) politické strany, hnutí,
- d) charitativní organizace,
- e) profesního sdružení
- f) odborů,
- g) jiné organizace?

Jak často se scházíte s následujícími lidmi: blízcí přátelé, rodina, příbuzní, sousedé, známí (z práce, ze spolků apod.)?

Když si představíte své přátele nebo známé, s nimiž se často stýkáte, kde jich bydlí nejvíc? Ve stejném domě, ulici jako Vy, jinde ve městě, v obci, jinde v okolí města, obce, bydlí někde jinde, nebo nemáte žádné přátele ani známé, s nimiž byste se stýkal?

V životě se občas objevují situace, kdy je člověk bezradný a neví, co má dělat. Co se týká Vás osobně, máte pocit, že si dokážete sám poradit ve složitějších situacích, do kterých se v životě dostáváte?

Jak často se na Vás obrazejí jiní lidé s tím, abyste jim pomohl řešit nějaký problém, obtížnou životní situaci nebo abyste uplatnil svůj vliv v jejich prospěch?

A když se Vy sám dostanete do obtížné situace, znáte lidi, které můžete požádat o pomoc?

Pokud byste hledal novou práci, na koho byste se nejdříve obrátil?

Tabulka 2. Dimenze důvěra a reciprocita

Důvěra a reciprocita

Jak jste celkově spokojen se svým životem?

Myslíte, že druhým lidem je možné důvěřovat, nebo opatrnosti nikdy nezbývá?

Myslíte si, že většina lidí, když se jim naskytne příležitost, se Vás pokusí jen využít, anebo se k Vám zachová poctivě?

Budu Vám postupně číst různé druhy lidského chování a Vy mi prosím řekněte, do jaké míry je považujete za morálně přijatelné.

- a) Uvést nepravdivé údaje v žádosti o sociální podporu.
 - b) Vzít nebo dát úplatek.
 - c) Jet načerno ve vlaku, autobuse, tramvaji či metru.
 - d) Nechat si nalezené peníze.
 - e) Nepřiznat všechny příjmy či majetek při placení daní.
 - f) Parkovat na místě vyhrazeném pro invalidy.
-

Tabulka 3. Dimenze občanská angažovanost

Občanská angažovanost

Existují různé formy politických a občanských aktivit, jimiž lidé vyjadřují své názory o veřejném dění. Prosím u každé řekněte, zda jste se na ní v uplynulých 12 měsících podílel: podpis petice, účast na demonstraci, peněžitý dar nebo příspěvek na občanské aktivity, veřejná diskuse (veřejné setkání, internetová diskuse atp.).

Představte si, že by příští týden byly volby do Poslanecké sněmovny. Šel byste volit?

Řekněte prosím, nakolik souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími názory:

- a) Většina těch, kdo mají moc, se pokouší využít lidi, jako jsem já.
- b) Lidé, jako jsem já, se cítí být vyřazeni z toho, co se kolem děje.
- c) Co si myslí lidé, jako jsem já, nemá moc velkou váhu.
- d) Ti, kdo řídí republiku, se ve skutečnosti nezajímají o lidi, jako jsem já.
- e) Co se stane lidem, jako jsem já, ve skutečnosti nezajímá ty, kdo řídí obec/město.

Řekněte prosím, důvěřujete:

- a) Prezidentovi republiky,
- b) Vládě ČR,
- c) Poslanecké sněmovně ČR,
- d) Senátu ČR,
- e) Svému krajskému zastupitelstvu,
- f) Svému obecnímu zastupitelstvu,
- g) Systému sociálního zabezpečení,
- h) Veřejnoprávním médiím a novinářům,
- i) Policii,

- j) Státní správě, úřadům,
 - k) Soudům,
 - l) Velkým podnikům a společnostem?
-

Tabulka 4. Dimenze sounáležitost s místem

Sounáležitost s místem

Jak jste celkově spokojen se životem v místě Vašeho bydliště?

Jak jste spokojen s životními podmínkami ve Vašem bydlišti, pokud jde o bezpečnost, sousedské vztahy?

Řekl byste, že se lidé ve Vaší obci/čtvrti snaží si navzájem pomáhat, nebo že se starají jen o sebe?

Mezi lidmi žijícími ve stejném městě či obci existují často rozdíly a nerovnosti. Do jaké míry následující rozdíly a nerovnosti rozdělují lidi ve Vašem městě/Vaší obci.

- a) Nerovnosti ve vzdělání,
- b) nerovnosti v majetku,
- c) rozdíly v náboženském vyznání,
- d) národnostní a etnické rozdíly,
- e) rozdíly v politických názorech,
- f) rozdíly mezi starousedlíky a nově přistěhovalými,
- g) nerovnosti mezi muži a ženami,
- h) rozdíly mezi starou a mladou generací?

Chtěl byste zůstat v místě Vašeho nynějšího bydliště natrvalo?

S čím si v prvé řadě spojujete svůj domov (dům, byt, ulice, čtvrt, celé město, obec, celý kraj)?

Jak často navštěvujete akce pořádané nějakou místní organizací (veřejná setkání, slavnosti, kulturní akce, zábavy, plesy atp.)?

Příloha 2: Číselník k šetření sociálního kapitálu v České republice

Číselník baterie otázek „Sociální kapitál“ a dalších identifikačních proměnných v rámci pravidelného šetření Centra pro výzkum veřejného mínění (Naše společnost 2008, 7.–14. 4. 2008). Číselník obsahuje znění otázek, předepsané odpovědi a frekvence získaných odpovědí vyjádřených v procentech. U baterií otázek, s odpověďmi na škále, je uvedena také průměrná hodnota škály v celém souboru (bez těch respondentů, kteří nevěděli, jakou hodnotu škály zvolit, nebo neodpověděli vůbec).

OV.1. „Jak jste celkově spokojen se svým životem?“

Jste velmi spokojen,	9,3
spíše spokojen,	50,2
ani spokojen, ani nespokojen,	23,2
spíše nespokojen,	14,0
velmi nespokojen?“	2,9
NEVÍ	0,3

PI.1. „Řekněte prosím, důvěřujete:

	ROZHODNĚ DŮVĚŘUJE	SPÍŠE DŮVĚŘUJE	SPÍŠE NE- DŮVĚŘUJE	ROZHODNĚ NEDŮVĚŘUJE	NEVÍ	PRŮMĚR
	1	2	3	4	9	
a) Prezidentovi republiky,	16,9	46,6	24,5	9,1	2,9	2,3
b) Vládě ČR,	4,8	27,3	41,6	4,8	2,7	2,9
c) Poslanecké sněmovně ČR,	2,9	21,6	47,6	24,0	3,8	3,0
d) Senátu ČR,	3,3	23,6	36,9	29,8	6,4	3,0
e) Svému krajskému zastupitelstvu,	6,5	42,5	25,2	9,1	16,7	2,4
f) Svému obecnímu zastupitelstvu?“	13,9	52,0	19,5	7,7	7,0	2,2

PV.1. „Představte si, že by příští týden byly volby do Poslanecké sněmovny. Šel byste volit?“

Rozhodně ano,	26,0
spíše ano,	34,0
spíše ne,	12,7
rozhodně ne,	14,0
nebo nevíte?“	9,2
NEMÁ VOLEBNÍ PRÁVO	4,2

L.1. „Lidé někdy bezplatně pomáhají při různých činnostech, jako je například pomoc starým, nemocným nebo sociálně slabým občanům, práce s dětmi nebo mládeží, organizování kulturních či sportovních akcí, péče o životní prostředí atp. Zúčastnil jste se Vy v uplynulých 12 měsících nějaké takové nebo podobné dobrovolné činnosti?“

ANO	34,2
NE	64,3
NEVÍ	1,5

L.2. „Nyní Vám budu postupně číst několik skupin organizací. Vy mi prosím u každé skupiny řekněte, kolika takových organizací jste členem a v kolika z nich vykonáváte nějakou funkci. Jste členem...“

Počet organizací, kterých je respondent členem:	1	2	3	5	NENÍ ČLEMEM ŽÁDNÉ ORGANIZACE Z DANÉ SKUPINY
a) spolku, zájmového sdružení (např. dobrovolní hasiči, filatelisté, sdružení na ochranu přírody),	18,7	2,3	0,3	0,1	78,6
b) tělovýchovné nebo sportovní organizace,	25,0	1,1	0,1		73,8
c) politické strany, hnutí,	5,2				94,8
d) charitativní organizace,	5,0	0,1			94,9
e) profesního sdružení (např. Česká advokátní komora, Česká stomatologická komora, Svaz vinařů České republiky, Filmový a televizní svaz),	4,0	0,3			95,7
f) odborů,	10,3				89,7
g) jiné organizace?“ VYPIŠTE JAKÉ:	2,5	0,1			97,4

V kolika z nich vykonává nějakou funkci:	1	2	Nevykonává žádnou funkci
a) spolku, zájmového sdružení (např. dobrovolní hasiči, filatelisté, sdružení na ochranu přírody),	6,5	0,6	92,9
b) tělovýchovné nebo sportovní organizace,	6,9	0,3	92,8
c) politické strany, hnutí,	1,5		98,5
d) charitativní organizace,	1,2		98,8
e) profesního sdružení (např. Česká advokátní komora, Česká stomatologická komora, Svaz vinařů České republiky, Filmový a televizní svaz),	0,6	0,1	99,3
f) odborů,	1,0		99,0
g) jiné organizace?“ VYPIŠTE JAKÉ:	1,0	0,1	98,9

L.3. „Jak často se scházíte s následujícími lidmi:

	KAŽDÝ DEN	ALESPON JEDNOU TÝDNĚ	ALESPON JEDNOU ZA MĚSÍC	MÉNĚ ČASTO	NEVÍ
	1	2	3	4	9
a) blízcí přátelé,	15,5	52,3	24,6	7,2	0,4
b) rodina, příbuzní,	39,6	0,3	14,4	3,6	0,3
c) sousedé,	10,8	30,9	20,0	36,6	1,7
d) známí (z práce, ze spolků apod.)?“	10,0	27,1	28,6	31,4	2,9

L.4. „Jak často jste s těmito lidmi v kontaktu prostřednictvím internetu nebo telefonu?

	KAŽDÝ DEN	ALESPON JEDNOU TÝDNĚ	ALESPON JEDNOU ZA MĚSÍC	MÉNĚ ČASTO	NEVÍ
	1	2	3	4	9
a) blízcí přátelé,	21,4	43,6	16,2	16,3	2,6
b) rodina, příbuzní,	34,1	42,0	9,0	12,7	2,2
c) sousedé,	2,4	9,8	14,2	65,4	8,2
d) známí (z práce, ze spolků apod.)?“	8,4	26,4	23,7	36,1	5,5

L.5. „Když si představíte své přátele nebo známé, s nimiž se často stýkáte, kde jich bydlí nejvíc?“

Ve stejném domě, ulici jako Vy,	14,0
jinde ve městě, v obci,	60,5
jinde v okolí města, obce,	14,6
bydlí někde jinde, ...	10,1
nebo nemáte žádné přátele ani známé, s nimiž byste se stýkal?“	0,6
NEVÍ	0,3

L.6. „V životě se občas objevují situace, kdy je člověk bezradný a neví, co má dělat. Co se týká Vás osobně, máte pocit, že si dokážete sám poradit ve složitějších situacích, do kterých se v životě dostáváte?“

Vždy nebo téměř vždy,	16,1
většinou ano,	67,6
většinou ne,	13,8
nikdy nebo téměř nikdy?“	1,0
NEVÍ	1,5

L.7. „Jak často se na Vás obracejí jiní lidé s tím, abyste jim pomohl řešit nějaký problém, obtížnou životní situaci nebo abyste uplatnil svůj vliv v jejich prospěch?“

Nikdy,	6,0
zřídka,	34,5
občas,	42,5
docela často,	13,2
velmi často?“	2,5
NEVÍ	1,4

L.8. „A když se Vy sám dostanete do obtížné situace, znáte lidi, které můžete požádat o pomoc?“

Neznáte žádné,	2,5
znáte jich velmi málo,	46,4
poměrně dost,	42,6
hodně,	6,7
velmi mnoho?“	1,0
NEVÍ	0,9

L.9. „Pokud byste hledal novou práci, na koho byste se nejdříve obrátil?“

Na rodinu,	17,0
na přátele,	25,2
na známé, ...	23,3
na úřad práce, pracovní agenturu, inzerci, atp.	24,6
nebo na někoho jiného? Na koho?“ VYPIŠTE KOHO:	1,8
NEVÍ	8,0

L.10. „Myslíte, že druhým lidem je možné důvěřovat, nebo opatrnosti nikdy nezbyvá?“

Je možné jim důvěřovat,	18,9
opatrnosti nikdy nezbyvá,	67,6
nevíte, těžko říci?“	13,5

L.11. „Myslíte si, že většina lidí, když se jim naskytne příležitost, se Vás pokusí jen využít, anebo se k Vám zachovají poctivě?“

Většina se Vás pokusí využít,	28,8
většina se zachová poctivě.“	55,1
NEVÍ	16,1

L.12. „Budu Vám postupně číst různé druhy lidského chování a Vy mi prosím řekněte, do jaké míry je považujete za morálně přijatelné. Odpovídejte pomocí karty, kde 1 znamená, že je nepovažujete za přijatelné za žádných okolností, a 10 naopak, že jsou přijatelné podle Vás kdykoliv.“

	Nepřijatelné za žádných okolností				Přijatelné kdykoliv				Neví	Prů- měr		
	1	2	3	4	5	6	7	8			9	10
a) Uvést nepravdivé údaje v žádosti o sociální podporu.	46,6	17,5	11,8	6,1	5,6	2,5	2,2	2,2	1,1	1,4	3,1	2,5
b) Vzít nebo dát úplatek.	27,9	15,0	17,2	8,7	11,0	5,9	4,9	3,1	1,7	1,5	3,0	3,3
c) Jet načerno ve vlaku, autobuse, tramvaji či metru.	28,0	17,8	12,9	6,5	10,8	7,3	3,9	5,6	3,4	2,6	1,2	3,6
d) Nechat si nalezené peníze.	25,4	13,8	12,3	8,7	10,7	5,6	4,6	5,9	4,2	4,5	4,1	3,9
e) Nepřiznat všechny příjmy či majetek při placení daní.	32,2	14,9	12,0	6,8	10,0	5,4	3,6	3,8	2,1	3,4	5,7	3,4
f) Parkovat na místě vyhrazeném pro invalidy.“	49,3	16,7	12,6	4,9	4,9	3,3	1,7	1,7	0,7	1,0	3,3	2,3

EU.6. „Máte pocit, že je Vaše domácnost bohatá, nebo chudá?“

Velmi bohatá,	0,2
spíše bohatá,	6,3
ani bohatá, ani chudá,	63,2
spíše chudá,	25,1
velmi chudá?“	4,8
NEVÍ	0,4

OR.75. „Jak jste celkově spokojen se životem v místě Vašeho bydliště?“

Jste velmi spokojen,	11,5
spíše spokojen,	55,3
ani spokojen, ani nespokojen,	25,4
spíše nespokojen,	6,3
velmi nespokojen?“	1,2
NEVÍ	0,3

OR.76. „Jak jste spokojen s životními podmínkami ve Vašem bydlišti, pokud jde o:

	ROZHODNĚ SPOKOJEN	SPÍŠE SPOKOJEN	SPÍŠE NE- SPOKOJEN	ROZHODNĚ NESPOKOJEN	NEVÍ	PRŮMĚR
	1	2	3	4	9	
a) čistotu ulic,	11,2	60,4	22,4	6,0	0,0	2,2
b) zavedení plynu, elektřiny, vody a kanalizace,	47,8	43,7	5,0	2,4	1,1	1,6
c) stav komunikací,	6,1	35,9	36,7	20,6	0,7	2,7
d) bezpečnost,	7,2	50,9	31,2	9,1	1,6	2,4
e) pracovní příležitosti,	4,1	26,8	29,9	25,8	13,4	2,9
f) úroveň mezd v lokalitě,	1,9	13,1	34,4	33,4	17,2	3,2
g) výstavbu nových bytů,	4,5	26,5	28,6	24,6	15,8	2,9
h) udržování obecních domů a bytů,	3,8	31,5	27,3	10,6	26,7	2,6
i) úroveň škol,	10,4	52,6	13,6	3,0	20,4	2,1
j) úroveň zdravotní péče,	9,1	53,1	27,8	8,0	2,0	2,4
k) úroveň obchodů a služeb,	20,6	52,5	19,6	7,4		2,1
l) životní prostředí,	14,0	57,6	22,0	5,6	0,8	2,2
m) možnosti kulturního vyžití,	13,0	42,5	27,9	9,8	6,8	2,4
n) dostatek možností ke sportu,	16,0	48,1	16,7	6,0	13,2	2,1
o) dostatek možností k odpočinku a k rekreaci,	16,7	47,4	22,9	6,4	6,6	2,2
p) možnost stravování za přiměřené ceny,	6,5	38,6	31,1	13,9	9,9	2,6
q) vyhovující dopravu,	10,3	43,5	28,7	16,2	1,3	2,5
r) sousedské vztahy?“	15,3	61,8	13,9	3,7	5,3	2,1

L.13. „Řekl byste, že se lidé ve Vaší obci/čtvrti snaží si navzájem pomáhat, nebo že se starají jen o sebe?“

Lidé se snaží si pomáhat, lidé se starají jen o sebe.“	33,9 57,8
NEVÍ	8,3

L.14. „Mezi lidmi žijícími ve stejném městě či obci existují často rozdíly a nerovnosti. Do jaké míry následující rozdíly a nerovnosti rozdělují lidi ve Vašem městě/Vaší obci?“

	VELMI ROZ- DĚLUJÍ	SPÍŠE ROZDĚLUJÍ	SPÍŠE NE- ROZDĚLUJÍ	VŮBEC NEROZDĚLUJÍ	NEVÍ	PRŮMĚR
	1	1	3	4	9	
a) Nerovnosti ve vzdělání,	5,1	29,2	43,9	13,9	8,0	2,7
b) nerovnosti v majetku,	25,8	40,5	23,7	5,2	4,8	2,1
c) rozdíly v náboženském vyznání,	1,7	9,2	40,7	34,2	14,2	3,3
d) národnostní a etnické rozdíly,	12,0	32,7	33,3	12,6	9,4	2,5
e) rozdíly v politických názorech,	5,3	25,4	41,1	18,3	9,9	2,8
f) rozdíly mezi starousedlíky a nově přistěhovalými,	4,8	24,6	42,8	19,0	8,8	2,8
g) nerovnosti mezi muži a ženami,	1,3	8,1	44,3	41,2	5,1	3,3
h) rozdíly mezi starou a mladou generací?“	7,0	40,3	37,4	10,1	5,2	2,5

L.15. „Jste dostatečně informován o tom, co se ve Vašem městě/obci děje?“

Nejste dostatečně informován, ale nevadí Vám to,	14,9
nejste dostatečně informován a vadí Vám to,	9,4
jste informován, ale ne úplně dostatečně,	47,8
jste dostatečně informován?“	26,0
NEVÍ	1,8

L.16. „Kde jste vyrůstal?“

V obci, městě kde bydlíte,	54,7
v jejím/jeho blízkém okolí,	19,0
jinde v tomto kraji,	12,3
mimo tento kraj?“	14,1
NEVÍ	0,0

L.17. „Chtěl byste zůstat v místě Vašeho nynějšího bydliště natrvalo?“

Rozhodně ano,	47,1
spíše ano,	32,1
spíše ne,	11,1
rozhodně ne.“	3,2
NEVÍ	6,5

L.18. „S čím si v prvé řadě spojujete svůj domov?“

Jen se svým domem, bytem,	26,5
s ulicí či čtvrtí, kde bydlíte,	13,3
s celým městem/obcí,	40,0
s celým krajem,	13,7
s něčím jiným? S čím?“ VYPIŠTE:	5,6
NEVÍ	0,9

L.19. „Jak často navštěvujete akce pořádané nějakou místní organizací (veřejná setkání, slavnosti, kulturní akce, zábavy, plesy atp.)?“

Velmi často,	4,2
často,	16,5
občas,	55,0
nikdy?“	23,7
NEVÍ	0,6

L.20. „Existují různé formy politických a občanských aktivit, jimiž lidé vyjadřují své názory o veřejném dění. Prosím u každé řekněte, zda jste se na ní v uplynulých 12 měsících podílel:“

	PODÍLEL	PODÍLEL	NEVÍ
a) podpis petice,	21,1	21,1	0,4
b) účast na demonstraci,	5,1	5,1	0,4
c) peněžitý dar nebo příspěvek na občanské aktivity (KUŘE-Pomozte dětem, Bílá pastelka apod., oprava kapličky),	55,1	55,1	1,1
d) veřejná diskuse (veřejné setkání, internetová diskuse atp.),	20,5	20,5	0,8
e) jiné. Co?“ VYPIŠTE:	2,1	2,1	27,7

L.21. „Řekněte prosím, důvěřujete:

	ROZHODNĚ DŮVĚŘUJE	SPÍŠE DŮVĚŘUJE	SPÍŠE NE- DŮVĚŘUJE	ROZHODNĚ NEDŮ VĚŘUJE	NEVÍ	PRŮMĚR
	1	2	3	4	9	
a) systému sociálního zabezpečení,	3,2	31,0	39,9	17,8	8,1	2,8
b) veřejnoprávním médiím a novinářům,	3,6	47,8	36,5	8,0	4,0	2,5
c) policii,	5,7	45,3	35,9	8,1	5,1	2,5
d) státní správě, úřadům,	4,4	39,9	39,8	9,6	6,3	2,6
e) soudům,	6,1	32,1	35,4	14,9	11,5	2,7
f) velkým podnikům a společnostem?“	2,1	19,8	38,2	14,8	25,0	2,9

L.22. „Řekněte prosím, nakolik souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími názory:

	ROZHODNĚ SOUHLASÍ	SPÍŠE SOUHLASÍ	SPÍŠE NE- SOUHLASÍ	ROZHODNĚ NESOUHLASÍ	NEVÍ	PRŮMĚR
	1	2	3	4	9	
a) Většina těch, kdo mají moc, se pokouší využít lidi, jako jsem já.	16,2	45,6	25,2	4,2	8,7	2,2
b) Lidé, jako jsem já, se cítí být vyřazeni z toho, co se kolem děje.	13,5	34,4	37,4	9,7	5,0	2,5
c) Co si myslí lidé jako já, nemá moc velkou váhu.	34,0	46,5	14,4	2,3	2,8	1,8
d) Ti, kdo řídí republiku, se ve skutečnosti nezajímají o lidi, jako jsem já.	47,1	36,2	11,0	1,4	4,3	1,7
e) Co se stane lidem, jako jsem já, ve skutečnosti nezajímá ty, kdo řídí obec/město.“	24,5	41,3	23,4	3,0	7,9	2,1

IDE.5a. „Pokuste se zařadit do některé skupiny:“

student, učeň	8,9
nepracující důchodce	24,9
nezaměstnaný	3,1
žena v domácnosti/na mateřské dovolené	2,6
osoba samostatně výdělečně činná	8,5
vedoucí zaměstnanec	12,2
ostatní zaměstnanec	22,1
kvalifikovaný dělník	10,2
ostatní dělník	7,5

Poznámka: podle t_EA.a_9 – Transformovaná pozice v zaměstnání respondenta (9 kat.).

IDE.2. „Kolik je Vám let?“

15–19 let	7,6
20–29 let	17,8
30–44 let	25,7
45–59 let	25,5
60+	23,4

Poznámka: podle T_VEK_5 – TRANSFORMOVANÝ VĚK – 5 KATEGORIÍ.

IDE.1. „Považujete životní úroveň Vaší domácnosti:“

za velmi dobrou,	2,8
za spíše dobrou,	29,5
ani dobrou, ani špatnou,	45,4
za spíše špatnou,	17,6
nebo za velmi špatnou?“	4,3
NEVÍ	0,4

IDE.10. „Jaký je obvyklý čistý měsíční příjem celé Vaší domácnosti, tj. když sečtete příjem všech členů domácnosti? Pokud nevíte přesně, odhadněte prosím alespoň přibližnou částku.“

do 4 100 Kč	0,3
4 101 – 7 000 Kč	1,6
7 001 – 9 500 Kč	6,7
9 501 – 12 000 Kč	6,3
12 001 – 14 000 Kč	2,2
14 001 – 15 500 Kč	3,9
15 501 – 17 500 Kč	7,8
17 501 – 19 500 Kč	5,5
19 501 – 21 500 Kč	11,2
21 501 – 24 000 Kč	6,2
24 001 – 27 500 Kč	9,8
27 501 – 32 500 Kč	13,9
32 501 – 40 000 Kč	11,3
40 001Kč a více	13,3

Poznámka: podle t_ide.10 – příjem domácnosti – kategorie.

IDE.10a. „A jaký je Váš celkový čistý měsíční příjem, tj. příjem pouze Vaší osoby? Pokud nevíte přesně, odhadněte prosím alespoň přibližnou částku.“

do 4 100 Kč	3,2
4 101 – 7 000 Kč	7,0
7 001 – 9 500 Kč	23,7
9 501 – 12 000 Kč	22,7
12 001 – 14 000 Kč	7,6
14 001 – 15 500 Kč	7,7
15 501 – 17 500 Kč	4,6
17 501 – 19 500 Kč	5,6
19 501 – 21 500 Kč	6,4
21 501 – 24 000 Kč	1,4
24 001 – 27 500 Kč	5,1
27 501 – 32 500 Kč	2,3
32 501 – 40 000 Kč	2,1
40 001 Kč a více	0,6

Poznámka: podle t_ide.10a – osobní příjem – kategorie.

IDE.6. „Jaké je Vaše nejvyšší ukončené vzdělání?“

(neúplné) základní	22,2
střední bez maturity a vyučení	38,8
střední s maturitou	25,9
VOŠ, Bakalářské a VŠ	13,1

Poznámka: podle t_vzd – Transformované vzdělání (4 kat.).

IDE.3a. „Jste

svobodný, svobodná,	25,5
ženatý, vdaná, (příp. žijete v registrovaném partnerství)	51,7
rozvedený, rozvedená,	13,7
vdovec, vdova.“	9,0
NEVÍ	0,1

IDE.3b. „Žijete ve Vaší domácnosti s manželem/kou nebo se stálým partnerem/kou?“

Ano,	61,5
ne.“	38,5

IDE.13. „Kolik členů včetně Vás má Vaše domácnost? Nezapomeňte započítat do celkového počtu také sebe.“

1	18,9
2	34,2
3	22,7
4	19,8
5	3,5
6	0,8
8	0,1

IDE.12. „Máte nezaopatřené děti? Pokud ano, kolik?“

Jedno nezaopatřené dítě,	17,9
dvě nezaopatřené děti,	12,8
tři nezaopatřené děti,	1,4
čtyři nebo více nezaopatřených dětí,	0,5
nemáte žádné nezaopatřené dítě.“	67,5

IDE.7. „Ke které církvi nebo náboženskému společenství se hlásíte?“

římskokatolické	29,4
protestantské	4,5
ortodoxní, pravoslavné	0,2
židovské	0,4
jiné	3,3
není věřící	58,9
NEVÍ	3,2

L.23. „Stal jste někdy Vy nebo někdo z Vašich blízkých v minulosti obětí trestného činu?“

	ANO	NE
a) Někdo z Vašich blízkých,	29,0	71,0
b) Vy osobně?“	16,5	83,5

L.24. „V kolika cizích jazycích se domluvíte?“

1	35,2
2	21,4
3	5,0
4	1,4
5	0,2
6	0,1
žádný	36,7

IDE.19. „Do jaké velikostní kategorie patří obec, ve které bydlíte?“

méně než – 799	13,4
800 – 1 999	8,9
2 000 – 4 999	12,3
5 000 – 14 999	15,2
15 000 – 29 999	11,0
30 000 – 79 999	12,6
80 000 – 999 999	13,9
1 000 000 a více	12,8

Poznámka: podle Velikostní skupina obce (lze i jiné členění).

IDE.8. DOTÁZANÝ JE:

MUŽ	48,7
ŽENA	51,3

Příloha 3: Výsledky analýz dat z šetření sociálního kapitálu v České republice

Tabulka 1. Vztah sociálního kapitálu a jeho čtyř dimenzí a pohlaví

Pohlaví	Důvěra	Sociální síť	Místo	Občanská angažovanost	Sociální kapitál
Muž	0,553	0,413	0,538	0,317	0,455
Žena	0,575	0,369	0,542	0,318	0,451
Celkem	0,564	0,391	0,540	0,317	0,453

Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Tabulka 2. Vztah sociálního kapitálu a jeho čtyř dimenzí a věku

Věkové skupiny	Důvěra	Sociální síť	Místo	Občanská angažovanost	Sociální kapitál
15–34 let	0,597	0,416	0,551	0,335	0,475
35–49 let	0,543	0,403	0,526	0,317	0,447
50–64 let	0,555	0,389	0,541	0,319	0,451
65 a více let	0,546	0,320	0,537	0,279	0,421
Celkem	0,564	0,391	0,540	0,317	0,453

Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Tabulka 3. Vztah sociálního kapitálu a jeho čtyř dimenzí a rodinného stavu

Rodinný stav	Důvěra	Sociální síť	Místo	Občanská angažovanost	Sociální kapitál
svobodný, svobodná	0,590	0,410	0,547	0,324	0,468
žentý, vdaná (registrované partnerství)	0,577	0,402	0,550	0,329	0,465
rozvedený, rozvedená	0,492	0,352	0,487	0,288	0,405
vdovec, vdova	0,534	0,323	0,543	0,276	0,419
Celkem	0,565	0,390	0,540	0,317	0,453

Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Tabulka 4. Vztah sociálního kapitálu a jeho čtyř dimenzí a faktu, zda respondent žije s partnerem nebo bez partnera

Partnerství	Důvěra	Sociální síť	Místo	Občanská angažovanost	Sociální kapitál
svobodný/á s partnerem	0,579	0,419	0,530	0,332	0,465
svobodný/á bez partnera	0,593	0,407	0,552	0,322	0,468
rozvedený/á s partnerem	0,528	0,357	0,485	0,297	0,417
rozvedený/á bez partnera	0,476	0,350	0,487	0,284	0,399
Celkem	0,556	0,390	0,526	0,312	0,446

Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Tabulka 5. Vztah sociálního kapitálu a jeho čtyř dimenzí a vzdělání

Vzdělání	Důvěra	Sociální síť	Místo	Občanská angažovanost	Sociální kapitál
ZŠ	0,534	0,349	0,525	0,273	0,420
Vyučení, SŠ bez maturity	0,561	0,388	0,535	0,305	0,447
SŠ s maturitou	0,562	0,400	0,542	0,338	0,461
4 VOŠ a VŠ	0,630	0,449	0,575	0,388	0,511
Celkem	0,564	0,391	0,540	0,317	0,453

Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Tabulka 6. Vztah sociálního kapitálu a jeho čtyř dimenzí a subjektivní spokojenosti s životní úrovní domácnosti

Subjektivní životní úroveň domácnosti	Důvěra	Sociální síť	Místo	Občanská angažovanost	Sociální kapitál
Velmi špatná	0,432	0,320	0,425	0,216	0,348
Spíše špatná	0,462	0,339	0,475	0,254	0,383
Ani dobrá, ani špatná	0,553	0,374	0,537	0,302	0,441
Spíše dobrá	0,649	0,444	0,592	0,379	0,516
Velmi dobrá	0,678	0,527	0,626	0,471	0,575
Celkem	0,564	0,391	0,540	0,317	0,453

Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Tabulka 7. Vztah sociálního kapitálu a jeho čtyř dimenzí a příjmu domácnosti

Čistý měsíční příjem domácnosti	Důvěra	Sociální síť	Místo	Občanská angažovanost	Sociální kapitál
0 – 9 999 CZK	0,569	0,367	0,533	0,299	0,442
10 000 – 19 999 CZK	0,528	0,357	0,531	0,295	0,428
20 000 – 29 999 CZK	0,529	0,379	0,526	0,290	0,431
30 000 – 39 999 CZK	0,605	0,437	0,568	0,359	0,492
40 000 a více CZK	0,628	0,446	0,561	0,379	0,503
Celkem	0,564	0,391	0,540	0,317	0,453

Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Tabulka 8. Vztah sociálního kapitálu a jeho čtyř dimenzí a sebezaražení na škále levice–pravice

Zaražení na škále levice–pravice	Důvěra	Sociální síť	Místo	Občanská angažovanost	Sociální kapitál
Levice	0,501	0,372	0,518	0,296	0,422
Střed	0,562	0,383	0,537	0,300	0,446
Pravice	0,627	0,431	0,564	0,374	0,499
Celkem	0,564	0,394	0,540	0,321	0,455

Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Tabulka 9. Vztah sociálního kapitálu a jeho čtyř dimenzí a náboženského vyznání

Víra	Důvěra	Sociální síť	Místo	Občanská angažovanost	Sociální kapitál
Věřící	0,586	0,394	0,568	0,336	0,471
Bez vyznání či neví	0,551	0,388	0,523	0,306	0,442
Celkem	0,564	0,391	0,540	0,317	0,453

Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Tabulka 10. Vztah sociálního kapitálu a jeho čtyř dimenzí a počtu cizích jazyků, jimiž se respondent domluví

Cizí jazyky	Důvěra	Sociální síť	Místo	Občanská angažovanost	Sociální kapitál
Žádným	0,524	0,349	0,520	0,277	0,418
Jedním	0,567	0,400	0,550	0,323	0,460
Dvěma či více	0,612	0,432	0,553	0,363	0,490
Celkem	0,564	0,391	0,540	0,317	0,453

Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Tabulka 11. Vztah sociálního kapitálu a jeho čtyř dimenzí a skutečnosti, zda se někdo z blízkých respondenta stal obětí trestné činnosti

Oběť trestné činnosti – někdo z blízkých	Důvěra	Sociální síť	Místo	Občanská angažovanost	Sociální kapitál
Ano	0,516	0,395	0,509	0,326	0,437
Ne	0,584	0,389	0,553	0,314	0,460
Celkem	0,564	0,391	0,540	0,317	0,453

Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Tabulka 12. Vztah sociálního kapitálu a jeho čtyř dimenzí a skutečnosti, zda se respondent stal obětí trestné činnosti

Oběť trestné činnosti – osobně	Důvěra	Sociální síť	Místo	Občanská angažovanost	Sociální kapitál
Ano	0,500	0,384	0,507	0,320	0,428
Ne	0,577	0,392	0,547	0,317	0,458
Celkem	0,564	0,391	0,540	0,317	0,453

Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Tabulka 13. Vztah sociálního kapitálu a jeho čtyř dimenzí a velikosti obce

Velikost obce	Důvěra	Sociální síť	Místo	Občanská angažovanost	Sociální kapitál
Obec s méně než 1 000 obyvateli	0,598	0,406	0,612	0,315	0,482
Obec s 1 000 až 2 000 obyvateli	0,551	0,373	0,596	0,311	0,458
Větší obec (2 000 až 5 000 obyvatel)	0,554	0,373	0,534	0,317	0,444
Malé město (5 000 až 10 000 obyvatel)	0,570	0,420	0,576	0,333	0,475
Větší město (10 000 až 50 000 obyvatel)	0,560	0,395	0,528	0,302	0,446
Velké město (50 000 až 100 000 obyvatel)	0,556	0,358	0,507	0,321	0,435
Město nad 100 000 obyvatel, nikoli Praha	0,543	0,379	0,491	0,325	0,434
Praha	0,570	0,395	0,487	0,329	0,445
Celkem	0,565	0,390	0,540	0,317	0,453

Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Tabulka 14. Vztah sociálního kapitálu a jeho čtyř dimenzí a regionů NUTS2

NUTS2	Důvěra	Sociální síť	Místo	Občanská angažovanost	Sociální kapitál
1 Praha	0,572	0,395	0,487	0,329	0,446
2 Střední Čechy	0,543	0,394	0,525	0,293	0,439
3 Jihozápad	0,597	0,387	0,580	0,330	0,474
4 Severozápad	0,540	0,368	0,512	0,304	0,431
5 Severovýchod	0,560	0,389	0,566	0,313	0,457
6 Jihovýchod	0,579	0,398	0,557	0,330	0,466
7 Střední Morava	0,568	0,422	0,551	0,335	0,469
8 Moravskoslezsko	0,547	0,369	0,535	0,300	0,438
Celkem	0,564	0,391	0,540	0,317	0,453

Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Tabulka 15. Vztah sociálního kapitálu a jeho čtyř dimenzí a místa, kde respondent vyrůstal

Místo narození	Důvěra	Sociální sítě	Místo	Občanská angažovanost	Sociální kapitál
Vyrůstal v kraji	0,568	0,395	0,545	0,319	0,457
Vyrůstal mimo kraj	0,544	0,364	0,510	0,308	0,432
Celkem	0,564	0,391	0,540	0,318	0,453

Zdroj: Dotazníkové šetření Sociální kapitál (2008).

Příloha 4: Index sociálního kapitálu, mezinárodní komparace (ESS 2002)

Generalizovaná důvěra (genduv):

Znění otázek:

- Generally speaking, would you say that most people can be trusted, or that you can't be too careful in dealing with people?
- Do you think that most people would try to take advantage of you if they got the chance, or would they try to be fair?
- Would you say that most of the time people try to be helpful or that they are mostly looking out for themselves?

Odpovědi na jednotlivé otázky mají podobu škály s hodnotami 0–10. Vzhledem k tomu, že otázky díky jejich silným vzájemným korelacím sytí v explorativní faktorové analýze pouze jeden faktor, je škála důvěry vytvořena jako výsledný faktorový skór.

Zapojení do občanských sdružení a asociací (asoc):

Znění otázek:

- For each of the voluntary organisations I will now mention, please use this card to tell me whether any of these things apply to you now or in the last 12 months, and, if so, which.
 - Member
 - Participated
 - Donated Money
 - Voluntary work

Seznam organizací, na něž se otázka ptá, je obsažen v tabulce 3. Z celkového počtu organizací byly při operacionalizaci vyloučeny náboženské a církevní organizace, a to především proto, že v otázce není jasně specifikováno, jestli se příslušností k náboženské organizaci myslí i prosté členství v církvi, nebo nikoliv. Otázku proto nepovažujeme za dostatečně reliabilní.

Při konstrukci škály jsme nebrali ohled na to, jestli respondent je členem organizace, nebo se účastní jejích aktivit, nebo pro ni vykonává dobrovolnou práci. Každou z těchto voleb považujeme za vyjádření participace na činnosti organizace. Naopak pouhý finanční příspěvek za participaci nepovažujeme. Celkovou hodnotu škály tvoří počet organizací, na jejichž činnost se respondent podílí.⁴³

Četnost neformálních kontaktů s přáteli a známými (neform)

Znění otázky:

- How often do you meet socially with friends, relatives or work colleagues?
 - Never
 - Less than once a month
 - Once a month
 - Several times a month
 - Once a week
 - Several times a week
 - Every day

Škála byla konstruována přiřazením hodnot 1–7 jednotlivým odpovědím.

Politická participace (polpart)

Znění otázek:

- There are different ways of trying to improve things in (country) or help prevent things from going wrong. During the last 12 months, have you done any of the following?
 - Yes
 - No

Seznam aktivit, k nimž se respondent vyjadřuje, je obsažen v tabulce 6. Z celkového počtu aktivit byly při operacionalizaci vyloučeny ilegální aktivity (illegal protests). Rovněž volební účast jsme do celkové míry politické participace nezařadili (odůvodnění viz výše). Celkovou hodnotu škály tvoří počet aktivit, na nichž se respondent v uplynulých 12 měsících podílel.

Odcizení politice (odciz)

Znění otázek:

- Do you think that politicians in general care what people like you think?
 - Hardly any politicians care what people like me think
 - Very few care
 - Some care
 - Many care
 - Most politicians care what people like me think

⁴³ Česká data v této baterii otázek jsou problematická, protože v České republice nebyly varianty odpovědi položeny ve formě multiple choice jako v ostatních zemích, respondenti v ČR měli možnost vybrat si jen jednu nabízenou variantu. Díky tomu, že při konstrukci neděláme rozdíl mezi členstvím, účastí na aktivitách a dobrovolnou prací pro organizaci, však tuto obtíž považujeme za nepříliš závažnou a česká data jsme do analýzy zařadili. Je však třeba číst výsledky obezřetně.

- Would you say that politicians are just interested in getting people's votes rather than in people's opinions?
 - Nearly all politicians are just interested in votes.
 - Most politicians are just interested in votes.
 - Some politicians are just interested in votes, others aren't.
 - Most politicians are interested in people's opinions.
 - Nearly all politicians are interested in people's opinions.

Pro konstrukci škály odcizení politice jsme vybrali pouze otázky týkající se vnějšího odcizení politice (viz výše), protože faktorová analýza ukázala, že vnitřní a vnější odcizení tvoří dva nezávislé faktory a škála utvořená položkami sycenými oběma faktory vykazovala nízkou reliabilitu. Při konstrukci škály vnějšího odcizení politice byl využit skór jediného faktoru explorativní faktorové analýzy, který sytí obě dvě zde uvedené položky.

Institucionální důvěra (instduv)

Znění otázek:

- Please tell me on a score of 0–10 how much you personally trust each of the institutions I read out.
 - (country)'s parliament?
 - the legal system?
 - the police?
 - politicians?

Při konstrukci škály jsme opět využili faktorový skór, protože důvěra k jednotlivým institucím je sycena jen jedním faktorem. Záměrně jsme do škály institucionální důvěry nezařazovali mezinárodní instituce (Evropský parlament, OSN), z důvodů uvedených výše.

Celková míra sociálního kapitálu (SK)

Při tvorbě škály sociálního kapitálu jsme využili standardizované hodnoty jednotlivých analyzovaných složek. Faktorové skóry nabylo třeba standardizovat, zatímco proměnné „zapojení do občanských sdružení a asociací“, „četnost neformálních kontaktů s přáteli a známými“ a „politická participace“ ano. Finální škála byla utvořena podle následující rovnice:

$$SK = \text{genduv} + (\text{asoc} + \text{neform})/2 + (\text{polpart} + \text{odciz} + \text{instduv})/3$$

Tato konstrukce škály sociálního kapitálu umožňuje dosáhnout toho, aby všechny tři dimenze sociálního kapitálu, které analyzujeme, měly stejnou váhu.

Shrnutí

Sociální kapitál představuje sociální sítě a zároveň hodnoty, normy a sankce, které určují jejich charakter. Toto pojetí sociálního kapitálu lze aplikovat jak na kolektivní, tak na individuální úroveň, přestože se povaha sítí, norem a sankcí v závislosti na úrovni zkoumání kvalitativně odlišuje. Sociální kapitál je mnohorozměrný koncept, jeho základní dimenze jsou formální a neformální sociální sítě, důvěra a sdílené normy, hodnoty a porozumění, občanská angažovanost a sounáležitost s lokalitou. Sociální kapitál je analyzován v souvislosti s nejrůznějšími aspekty společenského života, ať již jde o občanskou společnost, výkon institucí, hospodářskou situaci, komunitní život, zdraví populace, vzdělání či kriminalitu. Stejně jako jiné formy kapitálu je sociální kapitál produktivní, umožňuje dosahování určitých cílů, které by bez něj dosažitelné nebyly. Může či nemusí být sociálně konstruktivní, což závisí na tom, jak ho individuum či kolektivní aktér využije.

Dimenze sociální sítě zahrnuje na jedné straně zdroje sociálního kapitálu, jako jsou osobní kontakty a interakce zprostředkované setkáváním ve sdruženích, klubech, církvích a dalších organizacích. Do této dimenze patří také dobrovolnická činnost jako důležitý indikátor ochoty lidí jednat ve prospěch druhých. Na druhé straně představuje dimenze sítí různé typy směn mezi lidmi (rodina, přátelé, známí, sousedé) v rámci sociální sítě a přístup ke zdrojům ostatních lidí, kteří mohou pomoci. Dimenze důvěra a reciprocita měří ochotu lidí vzájemně prospěšně kooperovat. Občanská angažovanost pak měří individuální zapojení do veřejného dění a vnímání vlastní schopnosti ovlivnit toto dění, ale také důvěru institucím. Pohled na lokalitu, či chceme-li sounáležitost s místem, je těsně spojen s mírou a kvalitou osobních vztahů jednotlivce s tím, jak se ve svém životě cítí šťasten, spokojen a bezpečný.

Sociální kapitál vstupuje i do teorií regionálního rozvoje. Ve vysvětlování rozdílů v dynamice rozvoje regionů se ustupuje od čistě ekonomického pohledu a do hry vstupují tzv. měkké, sociálně kulturní či ne-ekonomické faktory. Pro vysvětlování nerovnoměrného regionálního rozvoje jsou tak mimo jiné využívány koncepty sociálního kapitálu, kooperace, důvěry či reciprocit, znalosti a učení. Přítomnost sociálního kapitálu v regionu předpokládá množství sociálních vazeb, z nichž některé mohou přenášet hodnotné informace. Ti, kdo ho mají snazší přístup k informacím, mají výhodu a to je rozhodující pro regionální rozvoj a regionální strategie. Sociální kapitál jako systém interpersonálních sítí, pokud je správně uspořádán, podporuje jak vznik komunitních institucí, tak vznik trhů. Regionálně a lokálně zakotvená identita vytváří větší kolektivní a osobní motivaci k práci, podporuje učení a občanskou participaci. Existuje souvislost mezi síťováním a budováním institucí a silnou regionální identitou. Důležité faktory regionálního rozvoje jsou tedy především sítě regionálních aktérů ze soukromého, veřejného i neziskového sektoru zprostředkující informace a umožňující kooperaci, efektivní občanská participace a sounáležitost s regionem.

Výsledky analýzy dat z reprezentativního šetření občanů České republiky ukazují, že je důležité soustředit se nejen na dosaženou hodnotu souhrnného indexu sociálního kapitálu, ale také na kvalitativní rozdíly v rámci jeho jednotlivých dimenzí. Ačkoliv se využitý souhrnný index sociálního kapitálu ukázal jako vhodný, také podrobnější pohled na jednotlivé aspekty dimenzí důvěry, sociálních sítí, občanské angažovanosti a sounáležitosti s místem poskytl zajímavé výsledky. Zkoumané socio-demografické a socioekonomické proměnné většinou souvisí s vyšší hladiny sociálního kapitálu, pokud nesouvisí s úrovní souhrnného indexu, projevují se v jednotlivých jeho dimenzích.

Souhrnný index sociálního kapitálu, podle očekávání založených na předchozích výzkumech v jiných zemích, souvisí zejména s ekonomickou situací jednotlivce, a to zejména s jejím subjektivním vnímáním. Lidé, kteří mají lepší životní úroveň mají i vyšší úroveň sociálního kapitálu ve všech jeho dimenzích. Také sociální a lidský kapitál mají mezi sebou bezpochyby vztah. Jednoznačně lidé s vyšším lidským kapitálem, tedy s vyšším dosaženým vzděláním, dosahují vyšší úrovně sociálního kapitálu. Kromě daných společenských strukturních podmínek, jako je třeba ekonomická situace jednotlivce či jeho lidský kapitál, souvisí s hladinou sociálního kapitálu i prožitá zkušenost. To, že na hladinu sociálního kapitálu má nejspíš vliv i prožitá životní zkušenost, poukazuje vliv proměnné popisující rodinný či partnerský vztah, zkušenost s trestnou činností, ale i věk. Teritoriální kontext se v souvislosti s dosaženou hladinou sociálního kapitálu jednotlivce neukazuje jako důležitý. Příliš velké regiony NUTS 2 a velikost obce v níž respondent žije, souvisí významněji pouze s dimenzí sounáležitost s místem.

Sociální kapitál na úrovni jednotlivců souvisí se strukturními faktory, jak v podobě ekonomických, tak sociálních ukazatelů, s faktory sociokulturními a s osobní prožitou zkušeností jednotlivce. V možnostech analýzy nebylo zjistit kauzální vztahy mezi jednotlivými faktory a sociálním kapitálem, zůstává proto stále otázkou, jakým směrem se zkoumané proměnné navzájem ovlivňují.

Pokud přejdeme k sociálnímu kapitálu jako kolektivní proměnné, můžeme tvrdit, že vnitřní variabilita množství sociálního kapitálu uvnitř jednotlivých států Evropy je nižší než variabilita sociálního kapitálu mezi státy. Ani tato analýza neodhalila výraznou variabilitu mezi českými regiony NUTS 2. Je pravděpodobné, že při analýze samosprávných krajů, které jsou vnitřně homogennější z hlediska sociodemografických podmínek, by naměřené rozdíly byly výraznější. Ve srovnání s Evropou jsou pak české regiony NUTS 2 v hladině sociálního kapitálu slabě podprůměrné, pokud je ovšem srovnáme pouze s postkomunistickými zeměmi, jsou naopak nadprůměrné. Východní a jihovýchodní Evropa je sice tvořena regiony s nízkou mírou sociálního kapitálu, nicméně nelze relativně homogenní východní Evropu jednoduše ztotožnit s územím postkomunistických států, protože Česká republika a bývalé východní Německo se svou mírou sociálního kapitálu od Polska a Maďarska odlišují. Nejzřetelněji rozděluje bývalé postsocialistické země od zemí západoevropských členství v asociacích, rozdíl se zde jednoznačně projevuje i mezi regiony bývalého západního a východního Německa.

Na základě výsledků analýz a uvedených teorií regionálního rozvoje je možné uvést příklady některých možných implikací pro regionální rozvoj. Pro endogenní rozvoj území bude s největší pravděpodobností klíčová nejen spokojenost s životní úrovní a životem v lokalitě či regionu vůbec, ale také vzdělání. Oba tyto faktory přispívají k větší identifikaci s obcí či krajem, ale také k vyšší participaci na veřejném dění a většímu množství kontaktů mezi lidmi. Všechny tyto faktory jsou v odborné literatuře považovány za ty složky sociálního kapitálu, které na rozvoj regionu mohou mít zásadní vliv.

Summary

Social networks and the values, norms, and sanctions that determine their character are what make up social capital. This notion of social capital can be applied on both the collective and the individual level, even though networks, norms, and sanctions qualitatively differ in nature depending on which level they are studied at. Social capital is a multidimensional concept, its basic dimensions being formal and informal social networks, trust, shared norms, values, understanding, civic participation, and belonging to a locality. Social capital is analysed in relation to various aspects of social life, whether this relates to civil society, the performance of institutions, the economic situation, community life, public health, education, or criminality. Like other forms of capital, social capital is productive, enabling the fulfilment of certain goals that would be unattainable without it. It can, but need not necessarily, be socially constructive, depending on how the individual or the collective actor makes use of it.

The social network dimension encompasses sources of social capital, such as personal contacts and interactions mediated by encounters in associations, clubs, churches, and other organisations. This dimension also includes voluntary activities as an important indicator of the willingness of people to act to benefit others. On the other hand, it also represents the various types of exchanges between people (family, friends, acquaintances, neighbours) within a social network and access to resources of others who are able to offer help. The dimension of trust and reciprocity measures the willingness of people to cooperate together to each other's benefit. Civic participation measures individual participation in public affairs, the perception of one's own ability to influence those affairs, and even trust in institutions. The sense of belonging to a place or locality is closely tied to the degree and quality of an individual's personal ties and with how happy, satisfied, and secure a person feels in life.

Social capital is part of the theory of regional development. Attempts to explain differences in the dynamics of development in the regions are moving away from a purely economic perspective and are increasingly looking at so-called soft, socio-cultural, or non-economic factors. Social capital, cooperation, trust, reciprocity, knowledge, and learning are among the concepts used to explain uneven regional development. The presence of social capital in the region assumes the existence of numerous social ties, some of which can relay valuable information. Those who have better access to information have an advantage, and that is crucial for regional development and regional strategy. As a system of interpersonal networks, social capital, if properly organised, supports the formation of both community institutions and markets. A regionally and locally embedded identity generates greater collective and personal motivation to work and supports learning and civic

participation. A relationship exists between networking, the construction of institutions, and strong regional identity. Thus, the factors of importance for regional development are networks of regional actors from the private, public, and non-profit sector, which mediate information and facilitate cooperation, effective civic participation, and a sense of belonging to the region.

Findings from an analysis of data from a representative survey of citizens of the Czech Republic show that it is important to concentrate not just on the total score in a social capital index, but also on differences within each of its individual dimensions. Although the social capital index used proved appropriate, a closer look at the individual aspects of the dimensions of trust, social networks, civic participation and belonging to a place also produced interesting results. The socio-demographic and socio-economic variables examined are usually correlated with a higher level of social capital; if they are not demonstrated in the total index, they are manifested in its individual dimensions.

According to expectations based on previous research in other countries, the social capital index is especially connected with an individual's economic situation, and particularly his/her subjective perception of it. People with a better living standard also have a higher level of social capital in all its dimensions. Also, there is an undeniable connection between social and human capital. People with more human capital, that is, with higher education, achieve a higher level of social capital. In addition to the given socio-structural conditions, such as an individual's economic situation or his/her human capital, the level of social capital is also connected with life experience. That the level of social capital is also likely influenced by personal life experience is demonstrated by the effect of the variables describing marital or partner relationship, a history of criminal activity, and even age. The territorial context proved to be of no importance in connection with the attained level of social capital of an individual. The only significant correlation of overly large NUTS 2 regions and the size of the community the respondent lives in is with the dimension of belonging to a place.

Social capital on the level of individuals is connected with structural factors, both economic and social indicators, and with socio-cultural factors and the personal life experience of an individual. It was beyond the scope of the analysis to determine the causal ties between individual factors and social capital, so in what direction the examined variables influence each other remains a question.

Proceeding to social capital as a collective variable, we can claim that the internal variability of the amount of social capital within individual European states is lower than the variability of social capital between states. This analysis did not reveal significant variability between Czech NUTS 2 regions. It is likely that an analysis of the self-governing regions, which are internally more homogeneous in terms of socio-demographic conditions, would reveal the measured differences to be more pronounced. Compared to Europe, the level of social capital in the Czech NUTS 2 regions is weak and below-average, but when compared to other post-communist countries it is above-average. Eastern and Southeast Europe are made up of regions with a low level of social capital, but the relatively homogeneous region of Eastern Europe cannot simply be identified as the region of post-communist states, because by their level of social capital the Czech Republic and former East Germany differ from Poland and Hungary. Former socialist countries differ most from the countries of Western Europe by membership in associations, and in this respect the most pronounced difference can be observed between the regions of former western and eastern Germany.

Based on the results of analyses and the cited theories of regional development it is possible to present examples of some potential implications for regional development. What will likely be of key importance for the endogenous development of regions is not just satisfaction with the living standard and life in the locality and the region overall but also education. These factors lead to stronger identification with the community or region, but also to greater participation in public events and to more contacts with people. In the literature, all these factors are considered to be the components of social capital that are of fundamental significance for regional development.

Zusammenfassung

Soziales Kapital sind soziale Netzwerke und zugleich die Normen, Werte und Sanktionen, die den Charakter dieser Netzwerke bestimmen. Dieser Ansatz kann sowohl auf Gruppenebene als auch hinsichtlich des Einzelnen angewandt werden, obgleich sich die Natur der Netzwerke, Normen und Sanktionen hinsichtlich der Beobachtungsebene qualitativ unterscheidet. Das soziale Kapital ist ein mehrdimensionales Konzept, dessen grundlegende Dimension formale und informale soziale Netzwerke, Vertrauen und gemeinsame Normen und Werte, Verständnis, bürgerschaftliches Engagement und lokales Zugehörigkeitsgefühl sind. Das soziale Kapital wird im Zusammenhang mit unterschiedlichen Aspekten des gesellschaftlichen Lebens analysiert, beispielsweise i.Z. mit Themen wie Zivilgesellschaft, Institutionen, wirtschaftliche Situation, kommunales Leben, Gesundheit, Bildung oder Kriminalität. Ebenso wie andere Formen des Kapitals, ist auch das soziale Kapital produktiv und ermöglicht das Erreichen bestimmter Ziele, die ohne soziales Kapital nicht erreichbar wären. Es kann, muss aber nicht sozial konstruktiv sein, dies hängt davon ab, wie der Einzelne oder die Gruppe das soziale Kapital nutzt.

Die Dimension des sozialen Netzwerks umfasst auf der einen Seite die Quellen des sozialen Kapitals wie persönliche Kontakte und Interaktionen, die durch Begegnungen in Verbänden, Vereinen, Kirchen und anderen Organisationen vermittelt werden. In diese Dimension gehört auch die ehrenamtliche Tätigkeit als wichtiger Indikator der Bereitschaft, aktiv für das Wohl Anderer zu arbeiten. Auf der anderen Seite ist dies die Dimension von Netzwerken verschiedener zwischenmenschlicher Beziehungen (Familie, Freunde, Bekannte, Nachbarn) im Rahmen sozialer Netzwerke sowie der Zugang zu den Quellen anderer Menschen, die behilflich sein können. Die Dimension des Vertrauens und der Reziprozität misst die Bereitschaft zur Kooperation zum gegenseitigen Wohl. Die Dimension des bürgerschaftlichen Engagements misst die individuelle Einbringung ins öffentlichen Geschehen und die Wahrnehmung der eigenen Fähigkeit, dieses Geschehen zu beeinflussen, aber auch das Vertrauen in Institutionen. Der Blick auf den Standort bzw. auf das lokale Zugehörigkeitsgefühl ist eng verbunden mit dem Grad und der Qualität persönlicher Beziehungen des Einzelnen und mit dem Maße, in dem sich der Einzelne glücklich, zufrieden und geborgen fühlt.

Das soziale Kapital spielt auch in der Theorie der Regionalentwicklung eine Rolle. Zur Erläuterung der Unterschiede in der Entwicklungsdynamik von Regionen kommt man zunehmend von der rein ökonomischen Sichtweise ab und berücksichtigt zunehmend auch die sog. weichen, sozialen, kulturellen bzw. nicht-ökonomischen Faktoren. Unter anderem werden die Konzepte des sozialen Kapitals, der Kooperation, des Vertrauens bzw. der Reziprozität, der Kenntnisse und der Bildung als Erklärungsansätze verwendet. Die Anwesenheit von sozialem Kapital in einer Region setzt soziale

Beziehungen voraus, die unter Umständen wertvolle Informationen bringen können. Diejenigen, die einen besseren Zugang zu Informationen haben, sind im Vorteil, was für die regionale Entwicklung und für regionale Strategien entscheidend ist. Das soziale Kapital als System interpersoneller Netzwerke fördert, sofern es richtig strukturiert ist, sowohl die Entstehung kommunaler Institutionen als auch von Märkten. Eine regional und lokal verankerte Identität schafft eine höhere individuelle und Gruppenmotivation zur Arbeit, fördert das Lernen sowie die Partizipation. Es besteht ein Zusammenhang mit der Pflege von Netzwerken und dem Aufbau von Institutionen mit einer starken regionalen Identität. Wichtige Faktoren der regionalen Entwicklung sind insbesondere Netzwerke regionaler Akteure aus dem privaten, öffentlichen und gemeinnützigen Sektor, die Informationen vermitteln, Kooperation und effektive Partizipation ermöglichen und das Zugehörigkeitsgefühl zur Region stärken.

Die Ergebnisse der Datenanalyse aus einer repräsentativen Erhebung in der tschechischen Bevölkerung zeigen, dass es wichtig ist, sich nicht nur auf das erreichte Niveau des Gesamtindex des sozialen Kapitals zu konzentrieren, sondern dass auch die qualitativen Unterschiede innerhalb der einzelnen Dimensionen des sozialen Kapitals berücksichtigt werden müssen. Auch wenn sich die Anwendung des Gesamtindex des sozialen Kapitals als geeignete Methode erwies, so brachte auch der genauere Blick auf die einzelnen Aspekte des Vertrauens, der sozialen Netzwerke, des bürgerschaftlichen Engagements und des lokalen Zugehörigkeitsgefühls interessante Ergebnisse. Die untersuchten sozio-demographischen und sozio-ökonomischen Variablen hängen mit dem Niveau des sozialen Kapitals zusammen, und sofern sie nicht mit der Ebene des Gesamtindex zusammenhängen, so machen sie sich in dessen einzelnen Dimensionen bemerkbar.

Nach der auf vorausgegangenen Untersuchungen in anderen Ländern basierenden Erwartung hängt der Gesamtindex des sozialen Kapitals insbesondere mit der wirtschaftlichen Situation des Einzelnen zusammen, insbesondere mit ihrer subjektiven Wahrnehmung. Menschen, die ein höheres Lebensniveau haben, weisen auch in allen Dimensionen ein höheres Niveau des sozialen Kapitals auf. Auch zwischen sozialem und kulturellem (sagen wir, menschlichem) Kapital besteht zweifelsohne eine Beziehung. Menschen mit höherem kulturellem Kapital, d.h. mit höherer Bildung, erreichen eindeutig ein höheres soziales Kapital. Neben den gegebenen gesellschaftlichen und strukturellen Bedingungen, wie beispielsweise der wirtschaftlichen Situation des Einzelnen oder seines kulturellen Kapitals, hängt auch die eigene Lebenserfahrung mit dem Niveau des sozialen Kapitals zusammen. Dieser mit großer Wahrscheinlichkeit anzunehmende Einfluss der Lebenserfahrung auf das Niveau des sozialen Kapitals, wird durch den Einfluss von Variablen deutlich, die familiäre und partnerschaftliche Verhältnisse, Erfahrungen mit Kriminalität, aber auch das Alter beschreiben. Der territoriale Kontext erscheint im Zusammenhang mit dem erreichten Niveau des sozialen Kapitals unwichtig. Größere NUTS 2-Regionen und Gemeinden, in denen die Befragten leben, stehen lediglich mit der Dimension des lokalen Zugehörigkeitsgefühls in einem bedeutenderen Zusammenhang.

Das individuelle soziale Kapital hängt mit strukturellen Faktoren zusammen, die sowohl als ökonomische Indikatoren, als auch als soziale Indikatoren auftreten, ebenso wie mit sozio-kulturellen Faktoren und der Lebenserfahrung des Einzelnen. Innerhalb der Möglichkeiten der Analysen konnten Kausalzusammenhänge der einzelnen Faktoren mit dem sozialen Kapital nicht untersucht werden; es bleibt daher die Frage, inwiefern sich die untersuchten Variablen gegenseitig beeinflussen.

Hinsichtlich des sozialen Kapitals als kollektiver Variable können wir die These aufstellen, dass die Schwankungen im Niveau des sozialen Kapitals innerhalb der einzelnen Staaten Europas gerin-

ger sind als die Schwankungen im Vergleich der Staaten untereinander. Auch diese Analyse ergab keine größeren Schwankungen im Vergleich der tschechischen NUTS 2-Regionen. Es ist davon auszugehen, dass die Unterschiede bei einer Analyse der Verwaltungsbezirke, die hinsichtlich der sozio-demographischen Bedingungen homogener sind, größer wären. Im Vergleich mit Europa sind die tschechischen NUTS 2-Regionen hinsichtlich des Niveaus ihres sozialen Kapitals leicht unterdurchschnittlich; wenn wir sie jedoch mit postkommunistischen Ländern vergleichen, so sind sie hingegen überdurchschnittlich. Ost- und Südosteuropa bestehen zwar aus Regionen mit einem geringen Niveau des sozialen Kapitals, das relativ homogene Osteuropa kann jedoch nicht einfach mit dem Gebiet der postkommunistischen Staaten gleichgesetzt werden, da sich Tschechien und die ehemalige DDR hinsichtlich des Niveaus des sozialen Kapitals von Polen und Ungarn unterscheiden. Am deutlichsten unterscheiden sich die ehemaligen postsozialistischen Länder von den westeuropäischen Ländern hinsichtlich der Mitgliedschaft in Verbänden, ein eindeutiger Unterschied besteht auch zwischen den Regionen des ehemaligen West- und Ostdeutschland.

Auf Grundlage der Analyseergebnisse und der angeführten Theorien der regionalen Entwicklung können auch Beispiele zu möglichen Implikationen für die regionale Entwicklung angeführt werden. Für die endogene Entwicklung ist mit großer Wahrscheinlichkeit die Zufriedenheit mit dem erreichten Lebensniveau und mit dem Leben in der jeweiligen Region sowie der Bildungsgrad von entscheidender Bedeutung. Beide Faktoren tragen zu einer größeren Identifikation mit der Gemeinde bzw. dem Bezirk bei, aber auch zu einer höheren Partizipation am öffentlichen Geschehen und zu einer größeren Anzahl von zwischenmenschlichen Kontakten. All diese Faktoren gelten in der Fachliteratur als jene Bestandteile des sozialen Kapitals, die sich grundlegend auf die regionale Entwicklung auswirken können.

O autorech

PhDr. Jana Stachová, Ph.D.

jana.stachova@soc.cas.cz

Vystudovala sociologii na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. V současné době působí jako vědecká pracovníce v oddělení Lokální a regionální studia Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., a na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy jako externí vyučující. Ve své výzkumné práci se věnuje lokálním a regionálním aspektům občanské společnosti, občanské participace, neziskového sektoru a sociálního kapitálu.

Mgr. Josef Bernard

josef.bernard@soc.cas.cz

Vystudoval obor sociologie a germanistika na Filozofické fakultě UK, v současné době na téže fakultě pokračuje v doktorském studiu sociologie. Je zaměstnancem Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., kde působí v oddělení Lokální a regionální studia. Zaměřuje se na problematiku lokální politiky a migraci vysoce kvalifikovaných osob.

Mgr. et Mgr. Daniel Čermák

daniel.cermak@soc.cas.cz

Vystudoval obor demografie na Přírodovědecké fakultě UK a obor sociologie na Filozofické fakultě UK, kde je také studentem kombinovaného doktorského studia sociologie. Od roku 2000 působí v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i., ve výzkumném oddělení Lokálních a regionálních studií. Zabývá se kvalitativní a kvantitativní analýzou dat, způsoby jejich publikace a prezentace, GIS, studii regionálních rozdílů v politickém chování českého obyvatelstva, mobilitou lokálních elit a problematikou veřejné správy na lokální úrovni. Na Přírodovědecké fakultě a Fakultě humanitních studií UK přednáší kurzy metod sociologického výzkumu.

Sociální kapitál v České republice a v mezinárodním srovnání

Jana Stachová, Josef Bernard, Daniel Čermák

Edice Sociologické studie/Sociological Studies 09:5

Řídí: Marie Čermáková

Překlady: Robin Cassling, Daniel Meier

Redakce: Denis Jerie

Návrh edice a obálka: Zdeněk Trinkewitz

Sazba: Petr Teichmann

Tisk a vazba: ERMAT Praha, s. r. o., Praha 4

Vydal: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Jilská 1, 110 00 Praha 1

Náklad 200 výtisků

1. vydání

Praha 2009

Prodej zajišťuje Tiskové a ediční oddělení

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

tel.: 222 221 761, 210 310 217, 218, fax: 222 220 143

e-mail: prodej@soc.cas.cz